



Lise Öğrencilerinde Sanal Zorbalığın Yaygınlığı ve Önleme Programının Etkililiği

Program Kodu: 1001

Proje No: 115K444

Proje Yürütücüsü:
Doç. Dr. Tuncay AYAS

Araştırmacı(lar):

Doç. Dr. Mehmet Barış HORZUM

Doç. Dr. Mustafa KOÇ

Bursiyer(ler):

Dr.Senem ÇOLAK

Arş. Gör. Erol UĞUR

Güzin ÖZ

KASIM 2017
SAKARYA



ÖNSÖZ

Sanal zorbalık olayları bilgi ve iletişim teknolojilerinin özellikle gençler tarafından amacı dışında birbirlerine zarar vermek amacıyla kullanılması sonucu ortaya çıkan yeni bir zorbalık türü olarak literatüre giren bir kavramdır. Türkiye’de bu konuyla ilgili çalışmalara 2007 yılında başlanmasına rağmen son yıllarda bu konuyla ilgili olarak okullarda yaşanan sorunların artması araştırmacıların ilgisini bu konuya çekmiştir. Bu proje kapsamında lise öğrencilerinde sanal zorbalığın yaygınlığını belirleyerek bu sorunu önlemek için bir program geliştirilmesi amaçlanmıştır. Türkiye genelinde yaklaşık 8700 lise öğrencisiyle yürütülen çalışmada öğrenciler arasında görülen sanal zorbalık olaylarının dikkate alınması gereken boyutlarda olduğunu göstermektedir.

Okullar da görev yapan personeller çalışmış oldukları okulları istenmeyen davranışlardan ve sorunlardan arındırılmış bir çevre haline getirerek öğrencilerin eğitim öğretim süreçlerini en üst düzeyde yürütebilecekleri mekânlar haline getirmek için çaba sarf etmektedirler. Okulda kendilerini güvende hissetmeyen öğrenciler eğitim öğretim faaliyetlerinden istenilen düzeyde yararlanamayacaklardır. Sanal zorbalık olayları, öğrencilerin fiziksel, psikolojik, akademik ve sosyal gelişimlerini olumsuz şekilde etkilemektedir. Bu nedenle öğrenciler akademik ve psiko sosyal performanslarını ortaya koymalarını yaşanan bu olumsuz olaylar engellemektedir. Bu nedenle okullar ve öğrenciler yaşanan sanal zorbalık olaylarıyla nasıl mücadele etmeleri gerektiğini bilmeleri gerekmektedir..

Bu proje raporu, Skarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nden bir grup öğretim elemanı tarafından yürütülen ve TÜBİTAK tarafından desteklenen 115K444 nolu Lise Öğrencilerinde Sanal Zorbalığın Yaygınlığı ve Önleme Programının Etkililiği adlı proje kapsamında yapılmıştır.

Çalışmayla; öğrencilerin, öğretmenlerin, okul yöneticilerinin, velilerin sanal zorbalık olaylarına yönelik farkındalık ve başa çıkma stratejileri kazanmaları sağlanarak daha güvenli bir okul ortamı oluşturularak eğitim öğretim faaliyetlerinin istenilen düzeyde yürütülmesine katkı sunması umulmaktadır.

Doç.Dr. Tuncay AYAS

Proje Yürütücüsü

İçindekiler Tablosu

Önsöz.....	i
İçindekiler Tablosu.....	ii
Tablo Listesi.....	iv
Şekil Listesi.....	v
Özet.....	vii
Abstract.....	viii
Giriş.....	1
Sanal Zorbalığın Geleneksel Zorbalıktan Ayrılan Yönleri.....	4
Sanal Zorbalık Olaylarında Hangi Araçlar Kullanılmıştır?.....	8
Sanal Zorbalık Ve Sanal Mağduriyetin Yaygınlığı.....	9
Lise Öğrencilerinde Sanal Zorbalığın Önemi Ve Yaygınlığı.....	13
Sanal Zorbalık Ve Cinsiyet.....	16
Sanal Zorbalığın Ve Sanal Mağduriyetin Etkileri.....	17
Sanal Zorbalığın Nedenleri.....	20
Zorbalık Yapan Çocukların Özellikleri.....	21
Mağdurların Kişilik Özellikleri.....	22
Çocuklar Yaşadıkları Sanal Zorbalık Olaylarını Neden Rapor Etmemektedir?.....	22
Sanal Zorbalıkla Başetme.....	24
Önleme Ve Müdahale Etme Yöntemleri.....	27
Sanal Zorbalığı Önleme Programları Ve Stratejileri.....	30
Farkındalık.....	34
Sanal Zorbalığı Önleme Ve Baş Etme Stratejileri.....	38
Yöntem.....	39
Araştırma Modeli.....	39
Çalışma 1: Durum Tespiti Araştırması.....	39
Araştırma Deseni.....	39
Evren Ve Örneklem.....	39
Veri Toplama Araçları.....	41
Verilerin Analizi.....	42
Çalışma 2: Sanal Zorbalığı Önleme Programının Etkililiğinin Değerlendirilmesi.....	42
Araştırma Modeli.....	42
Araştırma Grubu.....	43
Veri Toplama Araçları.....	44
Verilerin Analizi.....	44



Programın Hazırlanması.....	44
Programın Genel Amaçları.....	45
Oturumlar.....	46
I. Oturum.....	46
II. Oturum.....	47
III. Oturum.....	48
IV. Oturum.....	49
V. Oturum.....	49
VI. Oturum.....	50
Web Sayfası Hazırlama.....	51
Bulgular.....	52
Sanal Zorbalık Düzeyleri.....	66
Sanal Mağdur Düzeyleri.....	70
Sanal Zorbalık Farkındalık Düzeyleri.....	75
Sanal Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri Bilgisi Düzeyleri.....	80
Tartışma.....	103
Mevcut Durum Tespiti.....	103
Sanal Zorbalık Farkındalığı.....	111
Sanal Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri Bilgisi.....	113
Sanal Zorba Ve Mağdur Açısından Sanal Zorbalık Farkındalığı Ve Sanal Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri Bilgi Düzeyinin Etkisi.....	114
Psikoeğitim Programı.....	115
Öneriler.....	117
Kaynakça.....	120
Ekler.....	135
Ek I.....	135
Grup Kuralları.....	135
Ek II.....	136
Sanal Zorbalık Ve Sanal Mağduriyet.....	136
Ek III.....	141
Sanal Zorbalıkla Baş Etmede Uygulanabilecek Baş Etme Stratejiler.....	141
Ek IV.....	142
Sağlıklı Tepki Geliştirme.....	142
Ek V.....	144
Hikâyeler.....	144

Ek VI.....	148
Sanal Ortamda Uyulması Gereken Kurallar.....	148

Tablo Listesi

TABLO 1. ÖRNEKLEM GRUBUNDA YER ALAN ÖĞRENCİLERİN 12 BÖLGEDEN SEÇİLMİŞ İLLERE GÖRE DAĞILIMI.....	50
TABLO 2. ÖRNEKLEM GRUBUNDA YER ALAN ÖĞRENCİ SAYISININ LİSE TÜRÜNE GÖRE DAĞILIMI.....	51
TABLO 3. ARAŞTIRMANIN SİMGESEL GÖRÜNÜŞÜ.....	53
TABLO 4. SANAL ZORBALIĞI ÖNLEME PROGRAMININ UYGULANACAĞI ÖĞRENCİLERİN DENEY KONTROL GRUBUNDA YER ALMAYA GÖRE DAĞILIMLARI.....	54
TABLO 5. OKUL TÜRÜ VE SINIF DÜZEYİNE GÖRE ÖĞRENCİLERİN DAĞILIMI.....	64
TABLO 6. SANAL ZORBALIK, SANAL MAĞDUR, SANAL ZORBALIK FARKINDALIĞI VE SANAL ZORBALIKLA BAŞ ETME STRATEJİSİ BİLGİSİ PUANLARININ CİNSİYET, SINIF VE OKUL TÜRÜ BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLERİNE GÖRE BETİMSSEL ANALİZİ TABLOSU.....	65
TABLO 7. SANAL ZORBALIK PUANLARINA YÖNELİK ÜÇ YÖNLÜ VARYANS ANALİZİ TABLOSU.....	66
TABLO 8. SANAL ZORBALIK PUANLARINDAKİ ÜÇ BAĞIMSIZ DEĞİŞKENİN BİRLİKTE ETKİSİ ÇOKLU KARŞILAŞTIRMA TESTİ TABLOSU.....	67
TABLO 9. SANAL MAĞDUR PUANLARINA YÖNELİK ÜÇ YÖNLÜ VARYANS ANALİZİ TABLOSU.....	68
TABLO 10. SANAL MAĞDUR PUANLARINDAKİ ÜÇ BAĞIMSIZ DEĞİŞKENİN BİRLİKTE ETKİSİ ÇOKLU KARŞILAŞTIRMA TESTİ TABLOSU.....	69
TABLO 11. SANAL ZORBALIK FARKINDALIĞI PUANLARINA YÖNELİK ÜÇ YÖNLÜ VARYANS ANALİZİ TABLOSU.....	69
TABLO 12. SANAL ZORBALIKLA BAŞ ETME STRATEJİLERİ BİLGİSİ PUANLARINA YÖNELİK ÜÇ YÖNLÜ VARYANS ANALİZİ TABLOSU.....	70
TABLO 13. SANAL ZORBALIK PUANLARININ YORDANMASINA İLİŞKİN ÇOKLU REGRESYON ANALİZİ SONUÇLARI.....	71
TABLO 14. SANAL ZORBALIK PUANLARININ YORDANMASINDA ALT FAKTÖRLERE İLİŞKİN ÇOKLU REGRESYON ANALİZİ SONUÇLARI.....	72
TABLO 15. SANAL MAĞDUR PUANLARININ YORDANMASINA İLİŞKİN ÇOKLU REGRESYON ANALİZİ SONUÇLARI.....	74
TABLO 16. SANAL MAĞDUR PUANLARININ YORDANMASINDA ALT FAKTÖRLERE İLİŞKİN ÇOKLU REGRESYON ANALİZİ SONUÇLARI.....	75
TABLO 17. DENEY VE KONTROL GRUPLARINA GÖRE SANAL ZORBALIK DÜZEYLERİNİN ORTALAMA VE STANDART SAPMA DEĞERLERİ.....	76
TABLO 18. DENEY VE KONTROL GRUPLARININ ÖN TEST, SON TEST VE İZLEME PUANLARINA İLİŞKİN İKİ FAKTÖRLÜ ANOVA SONUÇLARI.....	77
TABLO 19. ÖĞRENCİLERİN DENEY VE KONTROL GRUPLARINA GÖRE ALINAN ÖLÇÜMLERİNE YÖNELİK ÇOKLU KARŞILAŞTIRMA BONFERRONİ SONUÇLARI.....	78
TABLO 20. ÖĞRENCİLERİN DENEY VE KONTROL GRUBUNDA YER ALMASININ ÖN TEST, SON TEST VE İZLEME TESTİ SANAL ZORBALIK DÜZEYLERİNE YÖNELİK BONFERRONİ ÇOKLU KARŞILAŞTIRMA TESTİ SONUÇLARI.....	79
TABLO 21. DENEY VE KONTROL GRUPLARINA GÖRE SANAL MAĞDUR DÜZEYLERİNİN ORTALAMA VE STANDART SAPMA DEĞERLERİ.....	81
TABLO 22. DENEY VE KONTROL GRUPLARININ ÖN TEST, SON TEST VE İZLEME PUANLARINA İLİŞKİN İKİ FAKTÖRLÜ ANOVA SONUÇLARI.....	81

TABLO 23. ÖĞRENCİLERİN DENEY VE KONTROL GRUPLARINA GÖRE ALINAN ÖLÇÜMLERİNE YÖNELİK ÇOKLU KARŞILAŞTIRMA BONFERRONİ SONUÇLARI.....	82
TABLO 24. ÖĞRENCİLERİN DENEY VE KONTROL GRUBUNDA YER ALMASININ ÖN TEST, SON TEST VE İZLEME TESTİ SANAL MAĞDURİYET DÜZEYLERİNE YÖNELİK BONFERRONİ ÇOKLU KARŞILAŞTIRMA TESTİ SONUÇLARI.....	83
TABLO 25. DENEY VE KONTROL GRUPLARINA GÖRE SANAL ZORBALIK FARKINDALIĞI DÜZEYLERİNİN ORTALAMA VE STANDART SAPMA DEĞERLERİ.....	85
TABLO 26. DENEY VE KONTROL GRUPLARININ ÖN TEST, SON TEST VE İZLEME PUANLARINA İLİŞKİN İKİ FAKTÖRLÜ ANOVA SONUÇLARI.....	86
TABLO 27. ÖĞRENCİLERİN DENEY VE KONTROL GRUPLARINA GÖRE ALINAN ÖLÇÜMLERİNE YÖNELİK ÇOKLU KARŞILAŞTIRMA BONFERRONİ SONUÇLARI.....	87
TABLO 28. ÖĞRENCİLERİN DENEY VE KONTROL GRUBUNDA YER ALMASININ ÖN TEST, SON TEST VE İZLEME TESTİ SANAL ZORBALIK FARKINDALIĞI DÜZEYLERİNE YÖNELİK BONFERRONİ ÇOKLU KARŞILAŞTIRMA TESTİ SONUÇLARI.....	88
TABLO 29. DENEY VE KONTROL GRUPLARINA GÖRE SANAL ZORBALIKLA BAŞ ETME STRATEJİLERİ BİLGİSİ DÜZEYLERİNİN ORTALAMA VE STANDART SAPMA DEĞERLERİ.....	90
TABLO 30. DENEY VE KONTROL GRUPLARININ ÖN TEST, SON TEST VE İZLEME PUANLARINA İLİŞKİN İKİ FAKTÖRLÜ ANOVA SONUÇLARI.....	90
TABLO 31. ÖĞRENCİLERİN DENEY VE KONTROL GRUPLARINA GÖRE ALINAN ÖLÇÜMLERİNE YÖNELİK ÇOKLU KARŞILAŞTIRMA BONFERRONİ SONUÇLARI.....	92
TABLO 32. ÖĞRENCİLERİN DENEY VE KONTROL GRUBUNDA YER ALMASININ ÖN TEST, SON TEST VE İZLEME TESTİ SANAL ZORBALIKLA BAŞ ETME STRATEJİLERİ BİLGİSİ DÜZEYLERİNE YÖNELİK BONFERRONİ ÇOKLU KARŞILAŞTIRMA TESTİ SONUÇLARI.....	93

Şekil Listesi

ŞEKİL 1. SANAL ZORBALIK ORTALAMA PUANLARININ GRUPLAR VE ÖLÇÜMLERE DAĞILIMI GRAFİĞİ. .	81
ŞEKİL 2. SANAL MAĞDURİYET ORTALAMA PUANLARININ GRUPLAR VE ÖLÇÜMLERE DAĞILIMI GRAFİĞİ	85
ŞEKİL 3. SANAL ZORBALIK FARKINDALIĞI ORTALAMA PUANLARININ GRUPLAR VE ÖLÇÜMLERE DAĞILIMI GRAFİĞİ.....	90
ŞEKİL 4. SANAL ZORBALIKLA BAŞ ETME STRATEJİLERİ BİLGİSİ ORTALAMA PUANLARININ GRUPLAR VE ÖLÇÜMLERE DAĞILIMI GRAFİĞİ.....	95



ÖZET

Günümüzde bilgi ve iletişim (internet, cep telefonu, bilgisayar vb.) teknolojileri insanlara sağladığı kolaylık nedeniyle birçok kişi tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla birlikte internete ulaşım daha kısa sürede ve istenilen her gerçekleştirilebilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin amaçları doğrultusunda kullanılmasıyla sağladığı kolaylıkların yanında amaçları doğrultusunda kullanılmadığında ise farklı sorunlar ortaya çıkarabilmektedir. Bilişim teknolojilerini çok iyi düzeyde kullanabilen ve meydana gelen her değişikliği yakinen takip eden gençler bu teknolojik araçları birbirlerine zarar vermek amacıyla kullanmaya başlamasıyla birlikte özellikle okullarda sanal zorbalık olarak belirtilen sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada, aşağıdaki çalışmalar gerçekleştirilmiştir:

1. Ölçme Araçlarının Geliştirilmesi: Liselerde yaşanan sanal zorbalık olaylarının farkındalığını ve baş etme stratejilerini belirlemek amacıyla; a) Sanal Zorbalık Farkındalık Ölçeği; b) Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği olmak üzere iki ölçme aracı geliştirilmiştir.

2. Mevcut Durum Tespiti: Proje kapsamında NUTS 1 düzeyinde örneklem alınarak 12 ilde 72 okulda ve 288 sınıfta proje için belirlenen ve çoğaltılan 9000 ölçme aracını verileri elde etmek amacıyla uygulamışlardır. Uygulama sonucunda elde edilen verilerden 8591 veri değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Projede verilerin toplanmasıyla ilgili planlama yapılırken 8640 veriye ulaşılması hedeflenirken bu hedeften 49 veri eksik kalmıştır.

3. Öğretmen ve öğrencilerin Sanal Zorbalığa İlişkin Görüşlerinin Saptanması: Nitel yöntemin kullanıldığı bu araştırmanın verileri İstanbul, Balıkesir, Trabzon, Gaziantep görev yapan lise öğretmenleri ve öğrencilerinden 4 ayrı odak grup çalışmasından elde edilmiştir.

4. Sanal Zorbalığı Önleme Programının Geliştirilmesi: Bu program lise öğrencilerinin sanal zorbalık yapan ya da sanal zorbalığa maruz kalan ergenlerde ortaya çıkan problemlerin azaltılmasına yönelik olarak yaşadıkları durum hakkında bilgi sahibi olmaları, farkındalık ve bu durumla baş etme becerilerini geliştirmeleri amacıyla hazırlanmıştır.

5. Sanal Zorbalık Psiko eğitim Programının Etkisinin Saptanması: Programın etkililiği, Sakarya ilinde yer alan bir Anadolu lisesinde öğrenim gören sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeyi düşük olan öğrencilerle uygulanan 6 haftalık programın deney grubundaki öğrencilere uygulanması sonucunda elde edilen verilerle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorbalık farkındalık, Sanal zorbalık olaylarıyla baş etme stratejileri, sanal zorbalık psiko eğitim programı, lise öğrenciler



ABSTRACT

Today, information and communication technologies (internet, mobile phone, computer, etc.) are widely used due to its convenience by many people. Especially via spreading of smart phones, connecting to internet became shorter time and at any time. In addition to the convenience provided by the use of information and communication technologies in the direction of their aims, they can also present different problems if not used in accordance with their purposes. adolescents who are able to use the information technologies at a very good level and who are following up every change coming soon have begun to use these technological tools to harm each other and have begun to experience problems as cyber bullying, especially in schools. The following studies were performed in this study:

1. Improvement of Measuring Instruments: In order to determine the awareness and coping strategies of cyberbullying incidents in high school, two measurement tools were developed as a) Virtual Bullying Awareness Scale; b) Measures to cope with virtual bullying.

2. Current Situation Detection: In the scope of the project, samples were taken at NUTS 1 level and applied to 12 provinces, 72 schools and 288 classes to obtain 9000 measurement tools which were determined and multiplied for the project. 8591 data from the data obtained as the result of the application were evaluated. While it is aimed to reach 8640 data points, 49 data are missing from this target.

3. Determining Teacher and Student Opinions about Virtual Bully: The data of this research using qualitative method were obtained from 4 separate focus groups from high school teachers and students who work in İstanbul, Balıkesir, Trabzon, Gaziantep.

4. Improvement of the Virtual Bullying Prevention Program: This program is designed for high school students to have information about the situation they are experiencing in order to reduce the problems that arise in cyber bully or cyber victim, and to improve their awareness and coping skills.

5. Determination of the Impact of Virtual Bullying Psychoeducation Program: The effectiveness of the program was evaluated via the result data of virtual bullying awareness and strategies to cope with cyber bullying by applying the 6 weeks program applied to students with low knowledge level to the students in the experimental group in an Anatolian high school in Sakarya.

Keywords: Cyber bully, cyber victim, cyber bullying awareness, strategies to cope with cyber bullying incidents, cyber bullying psychoeducation program, high school students



GİRİŞ

Günümüzde teknoloji günlük hayatın her alanında ve herkes tarafından etkin olarak kullanılmaktadır. İçinde bulunduğumuz bilişim çağında internet ve cep telefonları en fazla kullandığımız teknolojiler haline gelmiştir (Randler, Horzum ve Vollmer, 2014). Sosyal ağ siteleri ve anında mesajlaşma uygulamaları, bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla çeşitli türdeki ilişkileri ve davranışları ortaya çıkarmayı, geliştirmeyi ve sürdürmeyi teşvik eden sanal platformlar haline gelmiştir. Sosyal ağ kullanımı yaygınlaştıkça, sosyal ağ siteleri gençlerin, yetişkinlerin ve giderek daha çok genç erkek ve kızların sosyal yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Birçok ülkede 16 yaşından küçüklerin sosyal paylaşım sitesine üye olması kısıtlanmasına rağmen resmi sonuçlara göre sosyal paylaşım siteleri 9-12 yaş arasındaki çocukların dikkatlerini en fazla verdikleri ve vakit geçirdikleri alanlar haline gelmiştir (9 ila 10 yaş grubundakilerin % 27'si ve 11 ila 12 yaşındaki çocukların % 60'ı sosyal ağ profiline sahiptir). Sosyal ağ siteleri ve anında mesajlaşma uygulamaları kullanıcıların sosyal olarak birbirleriyle etkileşim kurmalarının yanı sıra Facebook, Instagram, Twitter ve WhatsApp gibi takipçi ve arkadaşlar arasında kişisel ve sosyal bilgileri yayınlamasına ve paylaşmasına da olanak tanır. Sanal alanda gerçekleşen etkileşimler genellikle siber davranışlar olarak isimlendirilmektedir (López-Pradas, Romera, Casas ve Ortega-Ruiz, 2017). Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojileri (internet, cep telefonu, bilgisayar vb.) bireyler tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla birlikte bireyler internete artık kısa zamanda ve istenilen mekanda ulaşabilmektedirler. Bu bilgi ve iletişim teknolojileri bireylere sağlamış olduğu bunca kolaylığın yanında amacının dışında kullanılmaya başlanmasıyla bazı olumsuz sonuçların yaşanmasına da neden olmaya başlamıştır. Yaşanan bu olumsuzluklardan bir tanesi de iletişim teknolojilerini birbirlerine zarar vermek amacıyla kullanılmasıyla ortaya çıkan sanal zorbalıktır. Bilgi ve iletişim teknolojilerini bir birine zarar vermek amacıyla kullanılmasıyla birlikte zorbalık olayları arasına "sanal zorbalık" (cyber bullying) adı verilen yeni bir zorbalık türü girmiştir (Ayas, 2017)

Slater'a (2003) göre internetin okullardaki şiddetle ilişkisi ilk kez 1999 yılında Amerika Birleşik Devletlerinin (ABD) Colorado eyaletinde bir okulda meydana gelen şiddet olaylarına karışan bireylerin bilgisayar oyunları oynadıkları ve şiddet içeren web sitelerini kullandıklarının tespit edilmesiyle kurulmuştur. Bu tarihten sonra teknoloji ile yapılan şiddet ve zorbalık olayları sanal zorbalık olarak adlandırılarak incelenmeye başlanmıştır. 2000'li yıllarda internet ve bilgisayarın yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte sanal zorbalığın ergenler arasında daha da arttığı görülmektedir (Ayas, 2008; Ayas ve Horzum, 2012; Diamanduros, Downs ve Jenkins, 2008; Li, 2006).

Gençler arasında yapılan çalışmalar sosyal medyanın pozitif ve negatif kullanım alanlarının olduğunu göstermiştir. Buna göre eğlence, mizah ve içerik oluşturma gibi alanlar sosyal medyanın pozitif kullanımını oluştururken, negatif kullanımlarını riskli davranışlar paylaşmak, sanal zorbalık yapmak ve başkalarını aşağılamak gibi eylemler oluşturmaktadır (Radovic, Gmelin, Stein ve Miller, 2017). Dolayısıyla elektronik iletişim teknolojileri çocuklara ve ergenlere birbirlerine zorbalık yapmak için yeni yöntemler kazandırmaktadır. Elektronik zorbalık, sanal zorbalık veya çevrimiçi sosyal zulüm olarak anılan bu olgu, e-postayla, anında mesajlaşarak, bir sohbet odasında, bir web sitesinde veya bir cep telefonuna gönderilen dijital mesajlar veya resimler yoluyla zorbalık yapılmasını içermektedir (Kowalski ve Limber, 2007). Bugünün toplumunda zorbalık, farklı yaş ve farklı formlarda meydana gelebilen en önemli problemlerden biri haline gelmiştir. Sanal zorbalık teknoloji kullanımının artmasıyla birlikte, çevrimiçi e-mailler, kısa mesajlar, sosyal medya siteleri aracılığıyla bireylerin birbirlerini 7 gün 24 saat rahatsız edebileceği, dünya çapında rahatsız edici eğilim olmaya başlamıştır.

Sanal zorbalık farklı çalışmalarda farklı şekillerde tanımlanmıştır. Belsey (2006), sanal zorbalığı, başkalarına zarar vermek amacıyla, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak, bir kişi ya da grup tarafından kasıtlı, tekrarlayan düşmanca davranışlar şeklinde tanımlamıştır. Patchin ve Hinduja (2006) sanal zorbalığı, elektronik araçların diğerlerine kasten ve tekrarlayan bir şekilde zarar vermek amacıyla kullanılması şeklinde tanımlamaktadır. Arıca (2011) sanal zorbalığı “bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak bir birey ya da gruba, özel ya da tüzel bir kişiliğe karşı yapılan teknik ya da ilişkisel tarzda zarar verme davranışlarının tümü” olarak tanımlamıştır. Başka bir araştırmacı tarafından sanal zorbalık, bir birey veya grubun bilgi ve iletişim teknolojilerini diğer bireylere zarar vermek amacıyla tekrarlayan biçimde kullanması olarak tanımlanmaktadır (Kowalksi ve Limber, 2007). Willard (2005) ise sanal zorbalığı, mağdurlara zarar vermek için internet veya diğer dijital ortamlar veya dijital materyallerin kullanılması olduğunu ifade etmektedir. Chisholm (2006) tarafından da sanal zorbalık, cep telefonu, e-posta ve internet siteleri gibi elektronik medya kullanılarak birilerini tehdit etmek, aşağılamak, hakaret etmek, küçük düşürmek olarak tanımlanmıştır. Smith, Mandavi, Carvalho, Fisher, Russel ve Tippett (2008) sanal zorbalık, bir kişi ya da grup tarafından elektronik-temelli iletişim araçlarının kendini savunamayan bir kurbanı karşı saldırgan, kasıtlı ve tekrarlı bir biçimde kullanılması olarak tanımladıkları görülmektedir. Shariff (2008) ise sanal zorbalığı, web siteleri, anlık mesajlaşma, bloglar, sohbet odaları, cep telefonları, elektronik posta ve kişisel çevrimiçi profiller aracılığıyla diğer bireylerin tehdit edilmesi, aşağılanması veya onlara cinsel içerikli resimler ve mesajlar gönderilmesi olarak tanımlanmaktadır. Sanal zorbalıkla ilgili farklı araştırmacıların tanımları incelendiğinde sanal



zorbalığı; bilgi ve iletişim araçları kasıtlı bir şekilde başkalarına zarar vermek amacıyla kullanılması olarak değerlendirilebilir.

Sanal zorbalık, kameralı cep telefonları aracılığı ile kurbanların görüntülerini çekmek, çoğunlukla rızası ve haberi olmadan sosyal medya aracılığıyla paylaşmak, elektronik posta ya da cep telefonu mesajları ile aşağılayıcı, alay edici, tehditkâr, cinsel taciz veya şiddet içeren mesajlar göndermek ve yine mağdura ilişkin aşağılayıcı web sayfaları hazırlamak, gruptan dışlama, sahte kimlik ile birini kötü gösterme gibi birçok davranışı kapsamaktadır (Baştürk Akca, Sayımer, Salı, Başak, 2014; Willard, 2005). İsimsiz çağrılar, gizli kimlikle gönderilen yararsız (spam) e-postalar, hakaret ve tehdit içeren, bir kişi ya da grubu karalamak için e-posta ya da kısa mesajlar ile yayılan ses, görüntü ve metinler, virüslü e-postalar, tüm bu zararlı eylemleri de sanal zorbalık olarak değerlendirebiliriz (Arıcak, 2009).

Yapılan tanımlar incelendiğinde sanal zorbalıkla ilgili farklı bakış açılarının olduğu görülmektedir. Bu tanımlardan yola çıkılarak sanal zorbalık; bir veya birden fazla kişinin internet ya da cep telefonu gibi teknolojileri kullanarak kasıtlı ve sürekli olarak mağdur durumundaki kişiye zarar vermek amacıyla kullanması olarak tanımlanabilir. Karşılaşılan bir olayın sanal zorbalık olabilmesi için zorbaca davranışın mutlaka dijital teknolojilerin kullanımıyla oluşması gerekmektedir

Sanal zorbalık olaylarının bir bölümü yukarıda ismi geçen Facebook vb. sosyal paylaşım siteleri üzerinden yaşanmakta ve bireylerin zorbalık olayları ile tanışmaları okuryazar olmaları ve bilgi iletişim teknolojilerine ulaşma imkânlarına sahip olma yaşlarına bağlı olarak değişirken, sanal zorba, kurban veya seyirci olma sıklıkları yaş, cinsiyet, internet kullanım süresi ve internete erişimde kullanılan cihazın bulunduğu konuma göre değişmektedir. Kimi zaman 9 yaşındaki bir çocuk farkında olmadan sanal zorbalığa mazur kalırken, kimi zamanda 70 yaşında bir birey sanal zorbalık olayının kurbanı olabilmekte veya fark etmeden sanal zorbalık yapabilmektedir.

Her türlü çevrimiçi saldırganlık, sanal zorbalık olarak adlandırılabilir. Ancak saldırganlık ve zorbalık terimleri arasında belirgin farklılıklar vardır. Örneğin zorbalık a) zarar verme isteği, (b) tekrarlama ve (c) güç farklılığı durumlarını içerirken saldırganlıkta sadece başkalarına zarar verme isteği vardır. Sanal zorbalıkta özellikle sorun, çevrimiçi bir ortamda geleneksel yollarla var olan iktidar meselesidir. Zorbalık var olan gücün sistematik olarak kötüye kullanılması olarak tanımlanabilir. Örneğin geleneksel olarak daha popüler ya da fiziksel olarak daha güçlü ergenler güç dengesini elde tutma eğilimindedirler ancak çevrimiçi durumlarda bu özellikler zorunlu değildir. Sanal zorbalık olayları, özel mesajların gönderilmesinden genel mesajların, fotoğrafların veya hedeflenen bir kişiyle ilgili videoların

yayınlanmasına kadar her şeyi içerebilir. Sanal zorbalıkla ilgili yapılan bir çalışmanın örnekleminde sadece geleneksel zorbalık yapan %9 öğrenci, bireylerin aynı zamanda sanal zorba olup olmadıkları incelenmiş ve geleneksel zorbalık yapan %9 öğrenciden sadece %1'inin hem sanal zorbalık hem geleneksel zorbalık yaptığı sonucuna ulaşılmıştır (Law, Shapka, Domene ve Gagné, 2012; Slonje ve Smith, 2008).

Sanal mağduriyetle ilgili olarak araştırmacılar çeşitli tanımlamalarda bulunmuşlardır. Arıcak, Tanrikulu ve Kınay'a göre (2012) sanal mağduriyet, "Bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla bir birey ya da grubun, özel ya da tüzel bir kişiliğin, teknik ya da ilişkisel tarzda zarar verici davranışlara maruz kalması ve bu davranışlardan maddi ya da manevi olarak mağduriyet yaşaması durumudur". Feinberg ve Robey (2009) düzenledikleri çalışmada, mağdurların psikolojik olarak büyük zararlar gördüğünü ve yaşamlarının birçok alanının bu zorbalık davranışından etkilendiğini gözlemlemiştir. Bu bulguyu destekler şekilde Hoff ve Mitchell (2009) de sanal zorbalık davranışına maruz kalma ile duygusal sıkıntılar arasında güçlü bir ilişki olduğunu savunmaktadır. Bunlara ek olarak, algılanan psikolojik yatkınlık ile olayın meydana gelmesi arasında yüksek bir ilişki olduğu görülmektedir (Nishina, Juvonen ve Witkow, 2005).

Sanal Zorbalığın Geleneksel Zorbalıktan Ayrılan Yönleri

Sanal zorbalığın geleneksel zorbalıktan ayrılan en önemli yönü sanal zorbalık olaylarının teknoloji kullanılarak gerçekleşmesidir. Alanyazın incelendiğinde sanal ve geleneksel zorbalık arasında başka farklılıklarla da karşılaşılmaktadır. Shariff (2005) sanal zorbalığın geleneksel zorbalıktan ayrılan üç temel özelliğinin bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki sanal ortamda zorba davranışlarda bulunan kişilerin, kim oldukları mağdurlar tarafından bilinmeden zorba davranışları gerçekleştirmektedirler. Geleneksel zorbalıkta kişilerin birbirlerine zorbalık yapabilmeleri için birbirlerini tanımları gerekir. Ayrıca geleneksel zorbalıkta fiziksel veya psikolojik anlamda güçlü olan zorba için kendisini gizleme ihtiyacı yoktur ve kendini saklayamaz. Sanal zorbalıkta ise bu güç dengesizliği fiziksel nitelikte değil dijital teknolojiye sahip olma ve teknoloji okuryazarı olma yönünde eğilim göstermektedir (Patchin ve Hinduja, 2006). Sanal zorbalıkta bireyler bu davranışları sanal ortamda gerçekleştirdiklerinden kimliklerini rahatlıkla saklayabilmekte ve eylemlerini sürekli olarak devam ettirebilmektedir. Bu durum fiziksel anlamda güçsüz olan bireylerin kendilerini saklayarak sanal zorbalık yapmasına olanak tanımaktadır.

İkinci farklılık, geleneksel zorbalık olayları sadece olayın gerçekleştiği yerde bulunup, bu olaya şahit olan kişiler öğrenirken, sanal zorbalık olaylarını sadece uygulandığı ortamlarda

bulunan kişiler değil aynı zamanda dijital ortamlar aracılığıyla tüm dünyadan bireyler öğrenilebilmektedirler. Geleneksel zorbalık daha çok okul içi ve çevresinde meydana geldiğinden bu olayın olduğu anda olaya şahit olan kişiler olay hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Bu kişilerin dışındakiler bu olaydan ancak şahit olan kişilerin aktarması sonucunda haberdar olabilmektedir. Bu haberdarlık yakın çevre içerisinde gerçekleşebilmektedir. Ancak sanal zorbalıkta teknolojinin kullanımıyla oluşan zorbalık olayını tüm dünyada bu teknolojiye sahip kişiler erişebilmektedir. Üçüncü farklılık ise sanal zorbaca davranışlarda cinsellik daha kolay ve daha fazla kullanılabilir. Geleneksel zorbalık olayları daha çok güce dayalı olarak fiziksel anlamda gerçekleşmektedir. Bu tür olaylarda ağırlıklı olarak bireyler hem cinslerine karşı zorbalık eylemlerinde bulunmaktadır. Geleneksel zorbalıkta cinsellikle ilgili boyut çok fazla gerçekleşmemektedir. Ancak sanal zorbalık olaylarında cinsellik boyutunda karşıdaki kişilere daha fazla zarar verebilme olanağı bulunduğu ve cinsellik daha fazla talep gördüğünden bu tür eylemlere daha fazla başvurulmaktadır. Sanal zorbalıkta bireyler cinsel boyutta hem cinslerinden çok karşı cinse yönelik eylemler gerçekleştirmektedir.

Geleneksel zorbalıkta zorbaca davranışlara maruz kalan mağdurlar, zorbaca davranışın meydana geldiği alandan ayrıldıktan sonra zorbalardan kurtulabilmesine rağmen sanal mağdurların zorbaca davranışlardan kurtulabilecekleri bir alan bulunmamaktadır. Çünkü sanal ortamda zorbaca davranış internet, cep telefonu ve diğer teknolojik araçlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir (Strom ve Strom, 2005). Bu yönüyle sanal zorbalık zaman ve mekandan bağımsız olarak her an ve her yerde gerçekleştirilebilmekte ve mağduru sürekli zorbalığa maruz kalacağı kaygısıyla yaşamasına neden olabilmektedir. Geleneksel zorbalık olayları genellikle okul içi ve çevresinde meydana geldiğinden mağdur okuldan ya da bulunduğu ortamdan uzaklaştığında zorbalık olaylarından kurtulabilmektedir. Ancak sanal zorbalıkta mağdur teknoloji kullanmayı bıraksa bile zorba internet gibi teknolojiler vasıtası ile mağdura zarar verebilmektedir. Sanal zorbalık olaylarında mağduru şahit ve izleyicilerden yeterli destek görmemesi ya da ne kadar kişinin şahit olduğunu bilmemesinden mağdur psikolojik olarak daha fazla etkilenmektedir.

Law ve arkadaşlarının (2012) yapmış oldukları bir çalışmada elde ettikleri faktör analizi sonuçlarına göre ergen sanal zorbalıkta geleneksel zorbalıkta olduğunun aksine kendilerini saldırganlık rollerine göre (zorba, kurban, şahit) değil, kullandıkları yöntemlere göre (kasıtlı mesaj gönderme, utanç verici fotoğraflar gönderme, düşmanca web siteleri oluşturmak) tanımlanmaktadır. Yine aynı çalışmanın regresyon analizleri, çevrimiçi saldırganlığa yönelik motivasyon kaynağının rol yerine saldırganlık yöntemine göre değişkenlik gösterdiğini ortaya koymuştur. Örneğin, kasıtlı mesajlar göndererek veya utanç verici fotoğraflar yayınlamak

saldırganlık yapan ergenler reaktif nedenlerden ötürü saldırganlık yapma eğilimindeyken, düşmanca web siteleri oluşturmaya zaman harcayan ergenler proaktif nedenlerden ötürü bunu yapma eğilimindedirler.

Sanal zorbalığa neden olan konular öğrenim kademelerine göre de değişebilmektedir. Örneğin lise öğrencileri arasında dış görünüş farklılıkları veya akran gruplarındaki hiyerarşi sanal zorbalık eylemlerine zemin hazırlarken, üniversite öğrencilerinde sanal zorbalık olayları cinsellik, politika veya sosyal konulardaki saldırgan davranışların sosyal ortama taşınması sonucu ortaya çıkmaktadır. Yapılan çalışmalara göre üniversite öğrencileri arasındaki sanal zorbalık olayları %8-%56 arasında değişmektedir. Bu oran sanal kurban olma açısından yüksek özsaygıya sahip olan bireylerin bulunduğu bölgelerde az iken özsaygı sorunu olan bireylerin bulunduğu bölgelerde fazladır. Yüksek özsaygı ergenler arasında güçlü bir koruyucu faktördür. Yine üniversite öğrencilerinde de diğer öğrenci gruplarına benzer olarak sosyal kabul ve yalnızlık olaylarının sanal kurban olmayla ilişkili olduğundan, öğrenci gruplarınca kabul edilmeyen ve yalnızlık çeken bireylerin bu ihtiyaçlarını sanal ortamda giderme isteği daha fazla sanal kurban olmalarına neden olmaktadır (Yubero, Navarro, Elche, Larranaga, Ovejero, 2017).

Sanal zorba ve kurban arasındaki ilişki incelendiğinde birçok öğrenci okullarındaki başka bir öğrenci tarafından sanal zorbalığa uğradıklarını belirtmektedir. Sanal zorba/kurbanların yarısından fazlası bir arkadaşının zorbalığına maruz kaldığını belirtirken sadece kurban olanların dörtte birinden biraz fazlası kendisine sanal zorbalık uygulayanların arkadaşları olduğunu belirtmiştir. Kurbanların %12'sinden, sanal zorba/kurbanların %16'sından fazlasının sanal zorbalık davranışına kardeşleri tarafından maruz bırakıldıkları da bulunan sonuçlar arasındadır. Daha önemlisi sanal zorbalığa maruz kalanların %48'inin kim tarafından saldırıya uğradığını bilmiyor olmasıdır. Sanal zorbalara en çok kimlere karşı sanal zorbalık davranışı sergiledikleri sorulduğunda sıralama olarak okuldan bir arkadaş, sadece bir arkadaş ve bir yabancı şeklinde cevap verdikleri görülmüştür. (Kowalski ve Limber, 2007). Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, birçok öğrenci adını dahi bilmediği bir birey tarafından sanal saldırıya uğrayabilmekte veya kendisi tanımadığı bir bireyi çevrimiçi ortamda inciteceğinin farkında olmadığı için sanal zorbalık yapabilmektedir.

Sanal zorbalıkla ilişkilendirilebilecek (neden olan) kavramlar: a) kimliğini gizleme b) psikolojik ihtiyaçlar c) Sosyal Hâkimiyet Teorisi (sosyal hiyerarşinin en altına ait bir grup ya da sosyal hiyerarşinin en üstündeki bir gruba ait olma düşüncesi) d) kişilerarası zayıf çocuk / yetişkin ilişkileri, e) Güç mücadeleleri, trolleme ve sanal yaptırım gibi diğer sosyal durumlardır (Watts, Wagner, Velasquez, 2017).

Sanal zorbalık olaylarında genellikle bilgi ve iletişim teknolojileri kullanıldığı için geleneksel zorbalıktan bazı özellikleriyle ayrılmaktadır. Geleneksel zorbalıkta olayı yapan zorba bilinen bir kişidir. Ancak sanal zorbalık olayları teknolojik araçlar kullanıldığı için bu olayları yapan kişi kendisini gizleyerek bu davranışları yapabildiği için bilinmeye bilmektedir. Ancak geleneksel zorbalık yapan kişinin kendisini saklamadan bu davranışları yaptığı için sanal zorbalarla geleneksel zorbalar bu yönüyle birbirlerinden ayrılabilir.

Sanal zorbalığı geleneksel zorbalıktan ayıran diğer bir nokta ise sanal zorbalık olayları kısa bir zamanda birçok kişiye ulaşmasının mümkün olmasıdır. Teknolojik araçlar sayesinde kısa bir süre içerisinde bir çok kişinin bu olayı sanal alemde görmesine neden olabilecektir. Geleneksel zorbalıkta olaya sadece olayın meydana geldiği bölgede ki kişiler şahit olmaktadır.

Geleneksel zorbalar fiziksel ve psikolojik olarak genellikle mağdurlardan daha güçlü olan kişiler olmalarına rağmen sanal zorbalık yapan kişilerin mağdurlardan fiziksel olarak güçlü olmasına gerek yoktur. Sanal zorbalığı, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma becerisine sahip olan herkes yapabilirler. Ama geleneksel zorbalık yapan kişinin mağdurdan fiziksel ya da psikolojik olarak daha güçlü olması gerekiyor ki bu davranışları yapabilsinler. Sanal zorbalık yapan kişi fiziksel olarak sanal mağdurdan daha güçsüz olsa da teknolojik araçları kullanarak sanal zorbalık yapabilmektedir.

Geleneksel zorbalık genellikle okulda, okul çevresi ve okula gidiş geliş yollarında meydana geldiği için belli bir zaman ve mekânda meydana gelmektedir. Ancak sanal zorbalıkta böyle bir zaman ve mekân sınırlaması yoktur. Sanal zorbalık kişinin internet ve cep telefonuna erişebildiği her yerde ve her zaman ortaya çıkabilmektedir. Geleneksel zorbalıkta birey olayların meydana geldiği yerden ayrıldığı zaman bu olaylardan kurtulma şansına sahipken sanal zorbalıkta bireyin bu tür olaylardan kurtulması için mekan değişikliği bir işe yaramayabilir. Teknolojiyi kullandığı her ortamda bu tür olaylara maruz kalabilmektedir.

Geleneksel zorbalık genellikle okul ve okul çevresinde meydana geldiği için bu olayları çok fazla kişi bilmemektedir. Buda mağdurun daha az etkilenmesine neden olabilir. ancak sanal zorbalık dijital teknoloji sayesinde daha büyük kitlelere ulaşacağından sanal zorbalığa maruz kalan kişi bu tür olaylardan daha fazla etkilenebilecektir (Ayas, 2017).

Geleneksel zorbalık okul ve okul çevresinde meydana geldiği için bu olaylara şahit olan kişiler bu olayların durdurulması için müdahale edebilirler ve mağdurun yanında yer alarak ona destek olabilirler bu durumda da mağdur bu destekten dolayı daha az etkilenebilir. Sanal zorbalıkta bu olaya şahit olanların sanal mağdura destek olamayacağı için mağdurun daha

fazla olumsuz şekilde etkilenmesine neden olacaktır (Dehue, Bolman ve Völlink, 2008; Kowalski ve Limber, 2007; Li, 2008; Shariff, 2008; Slonje ve Smith, 2008).

Günümüzde sanal zorbalık failin izlenme zorluğu nedeniyle sadece öğrencileri tehdit eden bir unsur olmaktan çıkıp aynı zamanda öğretmenlerinde karşılaştığı bir problem haline gelmeye başlamaktadır. Öğretmenlerin karşılaştıkları sanal zorbalık olayları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Sanal kızdırma (öğretmenin provoke edilmesi tepkinin çoğunlukla cep telefonlarıyla kaydedilmesi ve daha sonra bu malzemelerin sosyal ortamda paylaşması).
2. Öğretmenleri tasvir eden onur kırıcı materyalleri paylaşma (çoğunlukla okulda veya okul dışında çekilen fotoğraf ve videoları paylaşma).
3. Öğretmeni aşağılayıcı sahte web siteleri oluşturmak.
4. Öğretmeni aşağılayıcı sahte profiller oluşturma (örneğin sosyal paylaşım sitelerinde).
5. Öğretmenin tehdidi ve korkutulması.
6. Öğretmenin gasp edilmesi.
7. Öğretmenin çevrimiçi hesabına girme ve daha sonra kimlik hırsızlığı.

Sanal Zorbalık Olaylarında Hangi Araçlar Kullanılmıştır?

Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak gerçekleştirilen sanal zorbalık olaylarında en çok hangi araçlar kullanıldığını belirlemek üzere araştırmacılar farklı çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Spitzberg ve Hoobler (2002) yaptığı çalışmada üniversitede her üç öğrenciden biri internet üzerinden sanal zorbalığa maruz kalmıştır. Fin (2004) üniversite öğrencilerinin %10-15'i tehdit ve sıkıntı yaratacak mesajları e-maile ve msn yoluyla aldıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin yarısından fazlası istemedikleri halde cinsel içerikli maillere maruz kaldıklarını belirtmişlerdir

Wolak, Mitchell ve Finkelhor, (2007) 13-17 yaş arasındaki gençlerle yaptığı çalışmada gençlerin %43'ü sanal zorbalık deneyimi yaşadıklarını belirtmiştir. Sanal zorbalık sanal zorbalığı internet, cep telefonunu kullanarak mağduru, utandırarak ve küçük düşürerek incitmeye çalışmışlardır. Doneman, (2008) Avustralya'da 15 yaşındaki bir kıza msn, cep telefonu ile eski bir arkadaşı tarafından sanal zorbalık yapıldığı polis soruşturmasıyla ortaya çıkmıştır. Sanal zorbalık olayları en fazla chat odaları, msn, ve e-mail yoluyla yapılmaktadır (Hinduja ve Phatchin, 2007).

Kowalski ve Limber (2007) 6., 7. ve 8. sınıf öğrencileriyle yürüttükleri çalışmada sanal zorbalık olaylarının %58.4'ünün msn, %20.5'inin sohbet odaları, %19.1'inin ise e-posta yoluyla yapıldığını belirlemiştir. Ayrıca sanal zorbalık yöntemleri arasında sınıflar arasında farklılıklar vardır. 8. sınıftaki öğrencileri, 6. ve 7. sınıf öğrencilerine göre genellikle msn yoluyla sanal zorbalığa maruz kalmaktadırlar. Buna benzer olarak 8. sınıf öğrencilerinin cepten cebe mesajla sanal zorbalığa maruz kalma oranı, 6. sınıf öğrencilerinden daha fazla; 6. sınıf öğrencilerinin msn yoluyla sanal zorbalığa maruz kalma durumu 7. ve 8. sınıflardan daha azdır. Li'nin (2006) araştırmasına katılanların %9'u sanal zorbalığı e-posta yoluyla yaptığını, %36.4'ü ise sohbet odalarında yaptığını belirtmiştir. Smith ve diğ. (2006) yürüttükleri çalışmada katılımcıların %5.3'ünün mesajlaşma yoluyla sanal zorbalığa maruz kaldığını, %4.3'ünün telefonla sanal zorbalığa maruz kaldığını belirtmiştir. Ayas ve Horzum'un (2012) çalışmasında katılımcıların %34,7'sinin MSN ve sohbet odaları, %27,6'sının sosyal ağlar, %7,1'inin cep telefonu, %8,5'inin e-posta ve %20,5'inin ise web sitesi ve forumlar kullanılarak sanal zorbalığa maruz kaldığı bulunmuştur. Araştırmalarda son yıllara doğru internet ve cep telefonu kullanılarak yapılan sanal zorbalığın arttığı ve sohbet araçlarının özellikle de sosyal ağların ön plana çıktığı görülmektedir.

Sanal zorbalık olaylarında bireylerin zorbalık yaptığı ve sanal zorbalığa maruz kaldığı araçların farklılık gösterdiği araştırma sonuçları incelendiğinde görülmektedir. Bu tür davranışları sergileyen bireylerin daha çok hangi tür araçları kullanıyorsa bu kullandığı araçlarla sanal zorbalık yaptığı ya da sanal zorbalığa maruz kalan kişilerde daha çok hangi araçları kullanıyorsa bu araçlarla sanal zorbalığa maruz kaldığı söylenebilir (Ayas, 2017).

Sanal Zorbalık ve Sanal Mağduriyetin Yaygınlığı

Teknolojinin giderek yaygınlaşmasına bağlı olarak toplumda görülen sanal mağduriyet ve sanal zorbalık oranlarının da arttığı söylenebilir. Buna bağlı olarak da sanal zorbalığın ve sanal mağduriyetin bireylerde yarattığı olumsuz etkilerin artması da muhtemeldir. Sanal zorbalığın yaygınlığını belirlemek amacıyla yapılan çalışmalarda sanal zorbalığın boyutlarının endişe verici olduğu gözlenmiştir (Hinduja ve Patchin, 2010). Sanal zorbalık, gençlerin %20-40'ını etkileyen önemli bir sorundur (Goodboy ve Martin, 2015).

Sanal mağduriyet üzerine yapılan farklı çalışmalarda, sanal mağduriyetin %5.9 ile %72 arasında değiştiği bulunmuştur (Patchin ve Hinduja, 2012). Sanal zorbalığın yaygınlığının ise en düşük %4, en yüksek ise %44.1 olduğu görülmektedir. DeHue, Bolman ve Völlink (2008) yürüttükleri çalışmada, 1211 Hollandalı katılımcının %17.2'sinin en az bir kez sanal mağduriyet yaşadıklarını ve katılımcıların %4.7'sinin devamlı zorbalık mağduru olduğunu tespit etmişlerdir.

Benzer durumun sanal zorbalık için de söylenebileceği düzenlenen çalışmalarda görülmektedir (Arıca ve Ozbay, 2016). Ybarra, Espelage ve Mitchell (2007) tarafından 1588 genç Amerikan katılımcı ile yapılan bir araştırmada, 10-15 yaş grubundaki, gençlerin %21'inin bir başkasına en az bir kez zorbalıkta bulunduğu, sadece %4'ünün her ay ya da daha sıklıkla bu hareketi gerçekleştirdiği bulunmuştur. Bunların yanı sıra Slonje ve Smith (2008) tarafından sıklıkla ya da tekrarlayıcı bir şekilde yapılan hem zorbalık hem de mağduriyetin aylık meydana gelişi üzerine yürütülen çalışmalarda da, katılımcıların %8'inin sıkça sanal zorbalık yaptıkları ya da sanal mağduriyet yaşadıkları gözlemlenmiştir.

Sanal zorbalık ve sanal mağduriyet üzerine düzenlenen bir başka araştırmada da, katılımcıların % 11'inin mağdur, % 4'ünün ise zorba, % 7'sinin zorba-mağdur olarak sanal ortamda zorbalık olaylarına dâhil oldukları bulunmuştur (Kowalski ve Limber, 2007). Benzer şekilde Ybarra ve Mitchell (2004a) da ergenlerle yaptıkları bir çalışmada ergenlerin % 12'sinin zorba, % 4'ünün mağdur ve % 3'ünün zorba-mağdur olarak sanal zorbalık olaylarına dâhil olduklarını gözlemlemişlerdir. Burnukara (2009) ise düzenlediği araştırmada, katılımcıların % 5.8'inin zorba, % 10'unun mağdur ve % 5.6'sının ise zorba-mağdur olarak sanal zorbalık olaylarına dâhil olduklarını ortaya koymuştur. Rastgele seçilen 12-15 yaş grubu öğrencileriyle yapılan bir çalışmada Kanada ve Çin'in kültürel farklılıklarının sanal zorbalık davranışı ile ilişkisi incelenmiştir ve sanal zorba sayısının Kanada da %15, Çin de ise %7 olduğu bulunmuştur. Yine aynı makalede önleme ve baş etme yöntemleri geliştirilirken kültürel etkinin önemi vurgulanmıştır (Li, 2008). 6 ve 10. sınıf arasında değişen 269 öğrenci (134 erkek, 135 kız) ile Türkiye'de yapılan bir çalışmada ise %35.7 öğrencinin zorbalık davranışı sergilediği görülmüştür (Aksaray, 2011). Erdur-Baker ve Kavşut (2007) sanal zorbalık oranının ergenliğin ilk yıllarında daha düşük olduğunu, ancak 14-15 yaşlarına doğru yükselme gösterdiğini savunmaktadır. Ayrıca, sanal zorbalığa maruz kalan bireylerde birçok psikolojik belirtilerin bulunduğu belirtilmektedir (Aktepe, 2013).

Cuadrado-Gordillo and Fernández-Antelo(2014), yapmış oldukları Orta Öğretim % 51.1 erkek ve% 48.9 kız 1. ve 4. sınıflardan 1648 öğrenci 20 okuldan rastgele örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Çalışma sonucunda öğrencilerin %3.22 sanal zorba veya mağdur oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Del Rey ve ark. (2015), sanal zorbalığı "açıkça kasıtlı saldırganlık" veya "elektronik cihaz ve tekrarlanan düşmanca davranışlarla saldırgan ve kurban arasında güç dengesizliği kurulması olarak tanımlamışlar ve sanal zorbalığın yaygınlığı konusunda 859 ergen, Zorunlu Ortaöğretim, 1-4. Sınıflar,% 47.7 erkek ve% 52.3 kız öğrenci arasında çalışma yapmışlardır. Sonuç olarak örneklemin %11.87'si sanal zorbalık olaylarından etkilendiğini vurgulamıştır.

Álvarez-García, Núñez, Dobarro, ve Rodríguez (2015), yaşları 11-19 arasında değişen ve %48.5'inin erkek %51.5'inin kız olduğu rastgelen yöntemle 16 okuldan seçilen 3180 ortaokul öğrencisi arasında yaptıkları çalışmada sanal zorbalık mağduriyetinin %78.31 olduğu ortaya konmuştur. Buelga, Cava, Musitu, and Torralba (2015), yılında akıllı telefonlar, chat odaları ve sosyal medyayı aktif olarak kullanan öğrencilerin sanal zorbalık olaylarına karışma durumunu incelemiştir. Orta Öğretim % 53 erkek ve% 47 kız 1. ve 4. sınıflardan 1415 öğrenci arasında gerçekleştirilen çalışmada sanal zorbalığın işkence durumuna vardığını belirten öğrenciler toplam örneklemin % 32'sini oluştururken, % 26.8'si kendisini orta dereceli fail. % 5.2'si kendini ciddi fail olarak nitelemiştir

Huang ve Chou (2016) 545 ortaokul öğrencisi ile yapmış oldukları çalışmada öğrencilerin 190'ı sanal zorbalığa maruz kalmış ve 111'inin ise sanal zorbalık yaptığı belirlenmiştir. Araştırma bulgularına göre en sık gerçekleşen sanal zorbalık olayı dalga geçme (%64.3) olarak belirlenmiştir. Sánchez, Romero, Navarro-Zaragoza, Ruiz-Cabello, Frantzisko ve Maldonado (2016) tarafından 543 6.sınıf öğrencisinin katılımıyla gerçekleştirilen çalışmada en sık gerçekleşen sanal zorbalık olayı geleneksel zorbalıktan yalan haber yayma olarak belirlenmiştir (%60.9). Zarar görenlerin oranı %62.2 ve sanal zorbalıktan mağdur olanların oranının ise %52.7 olduğu görülmüştür. Ayrıca öğrencilerin %40.7'sinin hem sanal zorbalıktan mağdur olduğu hem de geleneksel zorbalık mağduru olduğu tespit edilmiştir.

Gahagan, Vaterlaus ve Frost (2016) üniversite öğrencilerinin sosyal medya siteleri üzerinde yaşadıkları sanal zorbalık olaylarını incelemiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 196 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin %19'u sosyal ağ sitelerinde sanal zorbalığa maruz kaldıklarını, %46'sının sosyal ağ sitelerinde sanal zorbalık olaylarına şahit oldukları %61'inin sanal zorbalık olaylarına şahit olup herhangi bir müdahalede bulunmadıkları belirlenmiştir.

Kopecký ve Sztokowski (2017) yaptıkları çalışmada araştırmaya katılanların beşte biri (%21.73) sanal zorbalık olaylarına maruz kaldığını, ancak son bir yıl içerisinde bir haftadan fazla sanal zorbalık olaylarına maruz kaldığını belirtenlerin oranının %3.52 olduğu belirlenmiştir.

Balakrishnan, (2017) İspanya dışında Malezye'da yapılan bir çalışmada ise yaşları 17 ile 36 arasında değişen 399 katılımcının yaklaşık %83'ünün sanal zorbalığa maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Lee ve Shin'in (2017) Kore'de yapmış oldukları bir çalışmada, çok aşamalı küme örneklemeyle seçilen 4000 ergenin ulusal bir örneğiyle Sanal zorbalığın yaygınlığı ve sanal zorbalığa maruz kalma etkenlerinin faktörlerini araştırmayı amaçlamışlardır. Katılımcıların,

Güney Kore genelinde 24 orta ve 24 lisede, 7. sınıftaki 2166 erkek (% 54.1) ve 1834 kız (% 45.9) bulunmaktadır ve anket istatistiklerine göre öğrencilerin % 34'ünün zorbalık olaylarına zorba (% 6.3), kurban (% 14.6) ya da hem zorba hem de kurba olarak (% 13.1) olarak karışmıştır. Yine aynı çalışma sonucuna göre erkekler kızlardan daha fazla sanal zorbalık olaylarına karışmaktadır.

Araştırma bulguları incelendiğinde iletişim teknolojilerinin kullanımının giderek yaygınlaşmasının ve hayatın her alanına yerleşmeye başlamasının da zorbalık olaylarında artışa neden olduğu görülmektedir (Bayar, 2010). Sanal zorbalık fiziksel bir güç kullanmayı gerektirmediğinden ve kişilere kimliklerini rahatça gizleme imkânı sunduğundan sanal ortamda zorbalık yapmanın daha kolay ve daha yaygın olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, teknolojik gelişmelerin yaşamımıza kattığı birçok avantajın yanı sıra beraberinde sanal mağduriyet ve sanal zorbalık gibi bazı sorunları getirdiği düşünülebilir.

Bayar'ın (2010) 1238 ergen üzerinde yaptığı çalışma sonucuna göre, % 5,7'sinin mağdur, % 3,7'sinin zorba ve % 4,7'sinin ise zorba-mağdur olarak sanal zorbalığa dâhil olduğu bulunmuştur. Dilmaç ve Aydoğan (2010) tarafından gerçekleştirilen araştırmada ise öğrencilerin % 20'sinin en az bir kere sanal zorbalık yaptığı, % 56'sının ise en az bir kez sanal zorbalığa maruz kaldığı bildirilmiştir. Dilmaç ve Aydoğan (2010) yaptıkları çalışmada öğrencilerin % 20'sinin en az bir kere sanal zorbalık yaptığı, % 56'sının ise en az bir kez sanal zorbalığa maruz kaldığı belirlenmiştir. Şahin, Sarı, Özer ve Er (2010) yaşları 10 ve 17 arasında değişen 1498 ergen üzerinde yaptıkları çalışmada, bu kişilerin son bir yılda % 19'unun sanal zorbalık ile karşı karşıya kaldığını ortaya koymuştur. Bunlardan % 84'ünün kendisinin sanal zorbalık davranışına maruz kaldığı, % 31'i ise karşı tarafa böyle bir davranışta bulunduğu belirlenmiştir.

Ayas (2011) lise öğrencileriyle yaptığı çalışmada da öğrencilerin %17.4'ünün sanal zorbalığa maruz kaldığı ve %15.5'inin sanal zorbalık yaptığı bulunmuştur. Karlier Soydaş'ın (2011) 1395 öğrenci üzerinde yaptığı araştırma sonuçlarına göre, sanal ortamda meydana gelen zorbalığın yaygınlık oranları, öğrencilerin % 3,5'inin zorba, % 4,7'sinin mağdur ve % 4,4'ünün zorba-mağdur olarak, öğrencilerin % 12,7'sinin sanal ortamda akran zorbalığına herhangi bir şekilde dahil olduklarını belirtmişlerdir. Özdemir ve Akar'ın (2011) 336 öğrenci ile yaptıkları araştırma sonucunda öğrencilerin %14'ünün sanal zorbalığa maruz kaldıkları, %10'unun ise sanal zorbalık yaptıkları belirlenmiştir. Ayas ve Horzum'un (2012) üç farklı ilköğretim okuluna devam eden 413 öğrenci ile yaptıkları araştırma sonucunda, araştırmaya katılan öğrencilerden %18,6'sı sanal zorbalığa maruz kaldığını, %11,6'sı da sanal zorbalık yaptığını belirtmiştir. Aynı araştırmaya katılan öğrencilerden %37,5'i sanal zorbalığa şahit olduğunu

ifade etmiştir. Arslan, Savaşer, Hallett ve Balcı (2012) yaptığı çalışmada öğrencilerin % 15'inin sanal zorba/mağdur olduğunu belirlemiştir. Burnukara ve Uçanok (2012) tarafından yapılan çalışmada Ergenlerin % 31.9'unun okulda, % 21.7'sinin sanal ortamda zorba, mağdur ve zorba/mağdur olarak akran zorbalığına dâhil olduğu bulunmuştur. Çelik, Atak ve Erguzen, (2012) yaptıkları çalışmada katılımcıların % 94.8'inin düşük düzeyde, % 5.2'sinin ise yüksek düzeyde zorbalık yaptığını; grubun % 93'ünün zorbalığa düşük düzeyde maruz kaldığı, % 7'si ise yüksek düzeyde maruz kalmakta olduğu tespit edilmiştir. Serin'in (2012) Araştırmasında öğrencilerin % 9,42'sinin sadece sanal zorba, % 11,79'unun sadece sanal mağdur ve % 5,31'inin ise hem sanal zorba, hem de sanal mağdur olarak toplamda % 26,52'sinin sanal zorbalığa bir şekilde karıştığı görülmüştür.

Bayram ve Sayılı (2013) yaptıkları çalışmada öğrencilerin %30, 6'sı en az bir kez tehdit veya küçük düşürülmek amacıyla sanal zorbalığa maruz kaldıkları ortaya çıkarılmıştır. Peker (2013) Ortaokul öğrencilerinin sanal zorbalık yapma ve mağdur olma durumlarına ilişkin yapılan bir araştırmada öğrencilerin yaklaşık %46'sının sanal zorbalık davranışları sergilediği, %65'inin de sanal zorbalığa maruz kaldığı görülmüştür. İnelöz ve Uçanok (2013) katılımcıları zorba, mağdur, zorba/mağdur ve zorbalığa karışmayan olarak gruplandırdıkları 2658 katılımcı üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada katılımcıların % 3.8'i zorba, %5.4' mağdur, %4.2'si zorba-mağdur ve % 86.7'sinin ise karışmayan olarak belirlemişlerdir.

Akça, Sayimer ve Ergül'ün (2015) yaptığı çalışmada Öğrencilerin %9,5'i sadece sanal mağdur, %7'si sadece sanal zorba ve %7,5'i mağdur/zorba olmak üzere, toplamda tüm örneklemin %24'ünün bir şekilde sanal zorbalık/mağduriyet durumuna dâhil olduğu belirlenmiştir.

Türkiye'de sanal zorbalıkla ilgili, çalışmalar incelendiğinde diğer ülkelerdeki çalışmalarla benzer sonuçların olduğu görülmektedir. Farklı bölge ve farklı okullarda araştırmacılar tarafından yapılan araştırmaların sonuçları farklı olmasına rağmen Türkiye'deki okullarda sanal zorbalık olaylarının önemli bir problem olduğu görülmektedir.

Lise Öğrencilerinde Sanal Zorbalığın Önemi ve Yaygınlığı

Sanal zorbalık davranışları ilkokuldan yetişkinliğe kadar her yaş diliminde gözlenebilen bir davranıştır. Farklı yaş gruplarında görülebilmesine rağmen araştırmalar daha çok lise öğrencileriyle yapılmıştır. Lise öğrencileri olan ergenlerle yapılan sanal zorbalık araştırmaları incelendiğinde farklı sonuçların olduğu görülmektedir. Raskauskas ve Stoltz (2007) tarafından yapılan çalışmada 13-18 yaşlarındaki öğrencilerin %49'unun sanal mağdur olduğu, %21'inin sanal zorba olduğu saptanmıştır. Ayas (2011) yaptığı araştırmada lise öğrencilerinin %16'sının sanal zorbalık yaptığını, %17'inde sanal zorbalığa maruz kaldığını

tespit etmiştir. Erdur-Baker ve Kavşut (2007) ise bilgi ve iletişim teknolojilerini sık sık kullanan 14-19 yaşındaki öğrencilerin daha fazla sanal zorbalık yaptığını rapor etmiştir. Wolak, Mitchell ve Finkelhor (2007) 13-17 yaş arasındaki gençlerle yaptığı çalışmada gençlerin %43'ünün sanal zorbalık deneyimi yaşadıklarını belirtmiştir. Stys (2004) yaşları 14 ile 18 arasında olan 233 öğrenciyle yaptığı çalışmada sanal zorbalık olaylarının %33.8 oranında olduğu görülmektedir. Juvonen ve Gross'un (2008) Amerika'da 12-17 yaşlar arasındaki gençlerle yaptıkları bir araştırmada katılımcıların %72'si bir önceki yıl içinde en az bir defa internette taciz edildiklerini bildirmişlerdir. Bunların %85'i aynı zamanda okulda da taciz deneyimini yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Özdemir ve Akar (2011) tarafından lise öğrencileriyle yürütülen çalışmada katılımcıların son bir ay içerisinde %10'unun sanal zorbalık yaptığı, %14'ünün ise sanal zorbalığa uğradığı bulunmuştur. Aynı çalışmada sanal zorbalık olaylarının en çok sosyal paylaşım siteleri ve cep telefonlarından gerçekleştirildiği ortaya çıkmıştır.

Yapılan araştırmalar sonucunda elektronik zorbalık veya dijital zorbalık olarak da bilinen sanal zorbalığın daha çok ergenler arasında yaygın olduğu görülmüştür (Gustainiene ve Valiune, 2015; Baraldsnes, 2015) Juvonen ve Gross (2008) 12-17 yaş aralığındaki ergenlerle yaptıkları bir çalışmada öğrencilerin 1/3'ünün sanal zorbalığa maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. 2006 yılında bir makalede ise sosyal paylaşım sitelerin artmasıyla birlikte sanal zorbalığın son beş yıla oranla %50 artış gösterdiği belirtilmiştir (Courtney, 2011).

Schneider, O'Donnell, Stueve ve Coulter'in (2012) 20406 lise öğrencisi ile yapmış oldukları çalışmada, öğrencilerin %15.8'i sanal zorbalık olayları olduğunu ve bu öğrencilerin %25.9'u bu zorbalık olaylarının son 12 ayda okuldaki zorbalık olayları olduğunu belirtmişlerdir. Sanal zorbalık mağdurlarının büyük bir çoğunluğu (%59.7) aynı zamanda okulda zorbalık mağduru olduğu; okuldaki zorbalık mağdurlarının %36.3'ünün ise aynı zamanda sanal zorbalık mağduru olduğu tespit edilmiştir.

Odora ve Matoti (2015) yapmış oldukları çalışmasına lise öğrencisi 11 ve 12. sınıflardan 346 kişi katılmıştır. Yapılan araştırmada kızların erkeklere göre daha fazla sanal mağdur olduğu ve erkeklerin ise kızlara göre daha fazla sanal zorba olduğu ortaya çıkartılmıştır. Bununla birlikte sosyal ağ sitelerinde internet temelli zorbalığın çoğu özellikle yaş arttıkça mobil telefonlar üzerinden gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Olumide, Adams ve Amodu (2015) Sanal zorbalık telefon aramalarıyla (%62.5), kısa mesajla (%36.9), sohbet odalarında (%28.7), akıllı telefon ile fotoğraf ve ya video göndermeyle (%11.9) ve elektronik posta (%6.8) ya da web siteleriyle (%5.9) yapıldığını tespit etmişlerdir.

Kowalski ve Limber (2007) sanal zorbalık olaylarına karışan kızların yaşı arttıkça sanal zorbalık olaylarına karışma oranlarının azaldığını, bunun aksine erkeklerde ise yaşı artmasıyla birlikte sanal zorbalık olaylarına karışma oranlarının arttığını belirtmiştir. Pepler ve diğerlerinin (2006) yaptıkları çalışmada öğrenciler arasındaki zorbalık eğilimlerinin ilköğretimden liseye geçiş döneminde en fazla gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bazı araştırmalar da sanal zorbalığa maruz kalma oranlarının üst sınıflarda alt sınıflardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Burnukara, 2009). Benzer olarak Smith ve diğ. (2008) İngiltere’de 11-16 yaşlar arasındaki gençlerle yaptıkları araştırmada yaşı ilerlemesiyle birlikte hem mağdur hem de zorba olarak sanal zorbalığa katılımın arttığı görülmüştür. Mesch (2009) yaşları 12-17 arasında değişen 935 Amerikalı gençle yaptığı çalışmada internette zorbalık deneyimi yaşayan gençlerin yaş ortalamasını zorbaca davranışlarla karşılaşmadığını söyleyen gençlerden daha yüksek bulmuştur. Yaş büyüdükçe internette zorbalık görme olasılığının arttığını, çünkü gencin yaşı ilerledikçe internet kullanım şeklinin değiştiğini, gencin internette bilmediği kişilerle karşılaşabileceği daha fazla sayıda etkinliğe katıldığını, bunun da şiddet görme riskini artırmakta olduğunu ifade etmiştir. Ybarra ve Mitchel (2004) araştırmalarında yaşı artmasıyla birlikte sanal zorbalığa maruz kalma oranlarının arttığını ifade etmişlerdir. Campell’a (2005) göre yaş arttıkça bilgisayar bilgisi de artmaktadır ve artan bilgisayar bilgisi sanal zorbalık olaylarına etki etmektedir.

Türkiye de lise öğrencileri ya da ergenlerdeki çalışmalarda sanal zorbalığın farklı değişkenlerle ilişkilendirildiği görülmüştür. Peker, Eroğlu ve Ada (2012) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada ergenlerde sanal zorbalık arttıkça sanal mağdur olma durumunun da arttığı bulunmuştur. Ayrıca ergenlerin empatik eğilimleri arttığında sanal zorbalık ve mağdur olma durumlarında azalma olduğu ortaya çıkmıştır. Benzer biçimde Turan (2013) tarafından yapılan çalışmada sanal akran zorbalığına maruz kalan ergenlerin, daha fazla sanal akran zorbalığı davranımını gösterdikleri bulunmuştur. Pamuk ve Bavlı (2013) tarafından yürütülen bir çalışmada ergenlerin sanal zorbalık düzeyleri öz-anlayış ve öğrenim gördükleri sınıf düzeyine göre farklılık göstermezken, erkeklerin daha çok sanal zorbalık yaptıkları bulunmuştur. Başka bir çalışmada sanal zorbalık ile boyun eğici davranışlar arasında düşük düzeyde pozitif ilişki bulunmuştur (Peker, Eroğlu ve Çitemel, 2012). Sanal zorbalıkla ilgili çalışmalarda sanal zorbalığın internete bağlanılan yer, internet kafeye gitme sıklığı, ergenin ailesinin bilgisayar becerilerine ilişkin algıları, interneti kullanma amaçları ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Akbulut ve Erişti, 2011; Akbulut, Şahin ve Erişti, 2010). Başka bir çalışmada ise sanal mağduriyetin internet kafeye gitme sıklığı, ergenin annesinin internet becerisine ilişkin algısı, interneti en çok çevrimiçi oyun oynamak amacıyla kullanma ve internet bağımlılığı riski ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Eroğlu, Aktepe, Akbaba, Işık ve Özkorumak, 2015).

Yapılan çalışmalar incelendiğinde yaşa bağlı olarak sanal zorbalık davranışlarının artabileceği görülmektedir. Bu tür eylemlerin gerçekleşebilmesi için bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanabilme ve bu tür teknolojik araçlara sahip olmanın bu davranışları göstermede önemli bir etkisinin olabileceği düşünülebilmektedir. Bu teknolojileri üst düzeyde kullanabilme ve bu teknolojilere sahip olma yaş ilerledikçe daha da artmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında lise öğrencilerinin bu tür imkânlarla sahip olması nedeniyle bu tür davranışları daha fazla gösterebilecekleri düşünülebilir. Sanal zorbalığın özellikle lise öğrencileri başta olmak üzere ergenlerde bu kadar ciddi bir sorun olarak değerlendirilmesinde sanal zorbalığa maruz kalanların yaşadıkları psikolojik sorunlar incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır

Sanal Zorbalık ve Cinsiyet

Sanal zorbalıkla ilgili çalışmalar incelendiğinde cinsiyetin önemli bir değişken olduğu görülmektedir. Genellikle sanal zorbalıkla ilgili çalışmalarda cinsiyetin nasıl bir etkisinin olduğu araştırılmıştır. Aşağıda cinsiyetle ilgili bazı çalışmaların sonuçlarına yer verilmiştir.

Yapılan araştırmalarda sanal zorbalıkta cinsiyete göre farklılıklar olduğu bulunmuştur. Bazı araştırmalarda erkekler kızlardan daha fazla sanal zorbalık yaptığı tespit edilirken (Arıcak ve diğ. 2008; Ayas, 2011; Ayas ve Horzum, 2012; Dilmaç 2009; Dehue, Bolman, Völlink, 2008; Erdur-Baker ve Kavflut 2007; Eroğlu, 2011; Horzum ve Ayas, 2011; Li, 2005; Manap, 2012; Serin, 2012; Şahin, Sarı, Özer ve Er, 2010; Özdemir ve Akar, 2011; Vandebosch ve diğ., 2006; Vandebosch ve VanCleemput, 2009; Wolak, Mitchell ve Finkelhor, 2002) bazı araştırmalarda erkeklerle kızlar arasında fark olmadığı yönündedir (Arıcak 2009; Drogin ve Young, 2008; Juvonen ve Gross, 2008; Kapatzia ve Sygkollitou, 2007; Patchin ve Hinduja, 2006; Slonje ve Smith, 2008; Stys, 2004; Topçu, Erdur-Baker, Çapa-Aydın 2008; Williams ve Guerra 2007; Wolak ve diğ., 2007). Bazı çalışmalarda ise kızların erkeklerden daha fazla sanal zorbalık yaptıkları belirlenmiştir (Eroğlu ve diğ. 2015; Hinduja ve Patchin, 2010; Keith ve Martin, 2005; Nelson, 2003; Slonje ve Smith, 2008; Wolak, Mitchell ve Finkelhor, 2002) Başka bir çalışmada da fiziksel anlamda erkekler güçlü olduğu için, kızlar sanal zorbalıkla erkeklerden öğ aldığı yönünde bulgular elde edilmiştir (Keith ve Martin, 2005).

Cinsiyet değişkeniyle ilgili çalışmalar incelendiğinde farklı sonuçların olduğu görülmektedir. Bazı çalışmalarda erkeklerin daha fazla sanal zorbalık yaptığı bazı çalışmalarda ise cinsiyetin anlamlı bir farklılığa neden olmadığı bazı çalışmalarda ise kızların erkeklerden daha fazla sanal zorbalık yaptığına yönelik bulguların olduğu görülmektedir. Türkiye’de yapılan çalışmalar incelendiğinde ise genellikle erkek öğrencilerin kızlara göre daha fazla sanal zorbalık yaptığı görülmektedir. Ancak Eroğlu ve diğ. (2015) yaptıkları çalışmada kız

öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla sanal zorbalık yaptığı tespit edilmiştir. Sanal zorbalık davranışları bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak yapılıyor olması dikkate alındığında gelişmekte olan Türkiye’de erkek öğrenciler daha önceki yıllarda bu teknolojik araçlara sahip olmasalar dahi değişik ortamlarda (internet kafelerde) bu araçları kullanma imkânına sahiptiler. Ancak zamanla her iki cinsiyette bu imkanlara kolaylıkla ulaşmaya başlamasıyla birlikte kız öğrencilerde erkek öğrenciler gibi sanal zorbalık olaylarını daha fazla yapabilmektedirler. Yurt dışında yapılan çalışmalarda ise hem kızlar hem de erkek öğrenciler bu tür davranışları daha yaygın gösterdikleri yapılan araştırmalar incelendiğinde görülmektedirler. Teknolojik gelişmeye bağlı olarak bu tür araçlara ulaşma kolaylığı bu davranışları her iki cinsiyetinde aynı düzeyde göstermesinde etkili olmuş olabilir. Türkiye’de kız çocukların yetiştirilme tarzları da saldırganca davranışlarda bulunmamalarında önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Sanal Zorbalığın ve Sanal Mağduriyetin Etkileri

Bireylerin sahip oldukları sosyal destek kaynakları onların psikolojik sağlıklarını olumlu biçimde etkilemektedir. Çocuklukta sosyal destek kaynağı olarak ebeveynler görülürken, arkadaşlar, ergenlik döneminde sosyal destek kaynağı olarak büyük önem taşımaktadır (Malecki ve Elliot, 2002). Düzenlenen başka çalışmalarda da, aileden algılanan sosyal destek düzeyinin yüksek olmasının, ergenleri yakın duygusal ilişkilerinde yaşadıkları olumsuz etkilere karşı psikolojik sağlıklarının korunmasında oldukça önemli olduğu bulunmuştur (Furman, 1996; Holt ve Espelage, 2005). Bu bağlamda, sanal zorbalığa maruz kalan bireylerin ailelerinden alabilecekleri sosyal ve duygusal destek bu kişilerin içinde bulunduğu durumdan daha çabuk ve daha kolay kurtulmalarını sağlayabilecektir.

Ybarra, Espelage ve Mitchell (2007) tarafından yürütülen araştırmada, sanal mağduriyet yaşamayanın okuldan kaçma, okula gitmeme, okula yasak ürünler getirme ve tutuklanma ile ilişkili olduğunu gözlemişlerdir. Ybarra’ya göre (2004) major depresyon deneyimleyen bireyleri, hafif düzeyde depresyon deneyimleyen ve hiç depresyon yaşamayan bireylere oranla üç katı kadar sanal mağduriyet yaşamaktadır. Bunlara ek olarak Vandebosh ve Van Cleemput (2009) psikolojik açıdan en çok sıkıntı yaratan sanal zorbalık davranışını, başkalarına ait kişisel bilgilerin sanal âlemde yaymak ve o kişiler hakkında dedikodu çıkarmak olduğunu savunmaktadır. Bu eylemler kişiselliğe saldırı niteliğindedir. Ayrıca Eroğlu (2011) bireylerin en sık karşılaştıkları sanal zorbalık türünün başkası gibi davranma olduğunu belirtmekte ve bu durumu psikolojik açıdan daha az örseleyici olarak nitelendirmektedir.

Bunların yanı sıra, sanal zorbalığa maruz kalan gençlerin % 38’inin duygusal stres yaşadığı bulunmuştur (Ybarra, Mitchell, Wolak ve Finkelhor, 2006). Ybarra ve diğerleri (2006) ergenlik

öncesi dönemde bulunmanın, sanal zorbanın yetişkin olmasının, sanal mağdurdan resminin istenmesinin ve saldırganla gerçek yaşamda iletişim kurulmasının duygusal stres yaşamayı arttırdığını, buna karşın sohbet odalarını ziyaret etmenin ise daha az etkili olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca sanal mağdurların % 35'inin kendileriyle ilgili kişisel bilgilerin paylaşılmasından ya da sanal âleme gönderilmesinden dolayı asosyal olduklarını ve kendilerinin tehdit altında bırakıldıklarını belirtmektedirler. Raskauskas ve Stoltz (2007) ise sanal mağdurların % 93'ünün sanal zorbalık davranışlardan ötürü duygusal anlamda kötü yönde etkilendiğini, kendilerini üzgün, çaresiz ve depresif hissettiklerini, sanal zorbalıktan dolayı okula gitmekten korktuklarını, sanal zorbanın kim olduğunu bilmediklerinden kuşkucu olduklarını savunmaktadırlar.

Ayrıca Beran ve Li (2005) sanal zorbalık davranışlarının, ergenlerde kaygıya, derslerine odaklanamamasına ve okula gitmemeye neden olduğunu savunmaktadır. Araştırmacılar, sanal zorbanın mağdurun üstünde kontrol kurmasının mağdurun korku yaşamasına ve kendini çaresiz hissetmesine neden olduğunu belirtmiş ve korku yaşayan ve kendisini çaresiz hisseden mağdurun sanal zorba karşısında boyun eğdiğini söylemiştir.

Söz konusu sanal zorbalık olaylarına maruz kalan öğretmen ve bireylerde görülen psikolojik sorunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Schneider, O'Donnell, Stueve, ve Coulter, 2012).

- a. Gerginlik, korku, stres,
- b. Mağdurun benlik algısında değişim (kendine güven, benlik saygısı),
- c. Depresif ve nevrotik zorlukların ortaya çıkışı,
- d. Uyku bozuklukları,
- e. Hayal kırıklığı ve azalan hoşgörü,
- f. Çözülmez durum hissi, yaşamdaki denge hissi kaybı,
- g. Kısa yol davranışının oluşması, intihar düşünceleri,
- h. Yersiz saldırganlık ve dürtüselliğin artması,
- i. Toplam zihinsel değişkenlik,
- j. Travma ve travma sonrası stres bozukluğu.

Söz konusu psikolojik etkiler, kurbanın hayatında kısa süreli veya uzun süreli olabilmektedir. Mağdur üzerindeki kısa süreli etkiler arasında, mağdurun olaydan hemen sonra yaşadığı her

şey; özellikle öfke, hüzün, korku, çaresizlik, kendini suçlama ve ağlama sayılabilmektedir. Uzun süreli etkiler ise fiziksel etkiler (baş ağrısı, somatizasyon vb.), duygusal etkiler (anksiyete, yalnızlık, depresyon vb.) ve davranışlar üzerindeki etkiler yer almaktadır (duygusal dengesizlik çevrelerindeki insanlarla sık sık kavga etmelerine, hayal kırıklığı ve kızgınlık saldırganlığa, sözel ve fiziksel rahatsızlığa ve eşyalara zarar vermelerine neden olur) (Kopecky ve Sztokowski, 2017).

Hinduja ve Patchin'in (2010) Amerika'da rastgele örnekleme yöntemiyle seçmiş oldukları 1963 orta öğretim öğrencisiyle yaptıkları çalışma sonucunda, suçlu ya da kurban olarak geleneksel zorbalık veya sanal zorbalık yaşayan gençlerin benzer saldırganlıkları yaşamamış olanlara göre daha fazla intihar düşüncesine sahip oldukları görülmüştür. Aynı zamanda kurbanların saldırganlara göre bu düşünce ve davranışa daha fazla sahip oldukları sonucu elde edilmiştir.

Wang, Nansel ve Iannotti (2011) yaptıkları çalışmada geleneksel zorbalık (fiziksel, sözel ve ilişkisel) ile sanal zorbalığın zorba, kurban ve zorba-kurban arasındaki depresyon seviyelerini karşılaştırdıkları çalışmada aynı zamanda depresyon ile zorbalık türlerine katılım sıklığı ilişkisini araştırmışlardır. 6-10. Sınıflarda okuyan 7,313 öğrenci ile gerçekleştirilen çalışmada sanal kurbanlar, sanal zorba ve sanal zorba-kurbanlardan daha fazla depresyonda olduklarını ve olayın gerçekleşme sıklığına göre de depresyon seviyelerinin değiştiğini belirtmişlerdir. Fiziksel, sözel ve ilişkisel zorbalıkta zorbalığa sürekli maruz kalanların ara sıra maruz kalanlardan daha fazla depresyon belirtisi gösterdiği görülmüştür. Yine aynı çalışmada sanal zorbalık ve geleneksel zorbalıkta karşılaşılan depresyon türlerinin farklı olduğu ve sanal zorbalığa maruz kalanların depresyon türüne göre çalışmalar yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

Ayrıca, başka bir çalışmadaki sonuçlar, psikolojik sosyal sorunların (psikolojik sıkıntı, toplumsal parçalanma, genel saldırganlık) zorbalık biçimine göre değişkenlik gösterdiğini ortaya koymuştur. Geleneksel zorbalıkta saldırganlar daha fazla saldırgan olduğundan geleneksel zorbalığa maruz kalanların olayı içselleştirmesi daha zordur. Zorbalık ile ilişkilendirilebilecek 4 tip profil tanımlanabilmektedir; a) nötr, b) kurban, c) zorba d) kurban/zorba (bu tür gruba zorbalığa maruz kalan ve kendileri de başkalarına zorbalık yapan bireyler girmektedir) (Kubiszewski, Fontaine, Potard ve Auzoult , 2015).

Lise öğrencileri ile yapılan bir araştırmada, öfke duygusunun sanal mağdur kızlarda ve erkeklerde ortak olarak görüldüğü, buna karşın utanç ve aşağılanmışlık hissi sadece kızlarda, öfke ve intikam hissinin ise sadece erkeklerde görüldüğü saptanmıştır (Şahin, Aydın ve Sarı, 2012). Sanal zorbalığın akademik başarıya etkisinin incelendiği bir araştırmada,

sanal mağdurların yarısına yakınının akademik başarısının ortalamadan düşük, % 2 gibi çok düşük bir oranda da akademik başarısının ortalamadan yüksek olduğu görülmüştür (Li, 2007). Ayrıca Li (2007) düzenlediği çalışmada, sanal zorbalıların % 34'ünün ortalamadan yüksek, % 57'sinin ortalama ve % 4'ünün ise ortalamadan düşük akademik başarıya sahip olduğunu bulmuştur. Bu bulgulardan yola çıkarak, sanal mağdurların akademik başarılarının sanal zorbalardan daha yüksek olduğu söylenebilir.

Sanal Zorbalığın Nedenleri

Literatürde gençleri sanal zorbalık yapmaya iten nedenler farklı şekillerde sıralanmaktadır: Sanal zorbalık aracılığıyla başkalarının üzerinde kontrol kurmayı amaçlama, saldırganca davranmaktan haz alma, arkadaşları arasında saygınlık kazanma çabası, gerçek yaşamda davranışa dökemediği saldırganlık içeren düşüncelerini sanal ortamda davranış olarak dile getirme arzusu, kendisine kötü davranan kişilerden sanal dünyada intikam almaya çalışma, sert görünme isteği, sanal zorbalıktan yakalanma ihtimalinin geleneksel akran zorbalığından daha zayıf olması, sanal zorbalıkta kimliğini gizleme imkânının bulunması ve sanal zorbalıkta mağdurla yüz yüze iletişim kurma zorunluluğunun bulunmaması (Eroğlu 2011) gibi nedenler bireylerin sanal zorbalık davranışlarında bulunmasında etkili olabilmektedir. Bazı öğrencilerin kıskançlık, bazılarının ise farklı alt kimliklere yönelik sahip oldukları olumsuz önyargılar nedeniyle sanal zorbalığa yöneldikleri saptanmıştır. Bununla birlikte bazı öğrencilerin mağduru, grup dışına itmek ya da grup içerisinde kendi yerini korumak amacıyla da sanal zorbalık davranışı sergiledikleri belirlenmiştir (Hoff ve Mitchell, 2009). Bazı durumlarda bireylerin sahip olduğu siyasi görüş farklılığı da sanal zorbalık nedenleri arasında yer alabilir. Bununla birlikte bireyler her hangi bir şekilde kendilerine rakip olarak gördüğü kişiyi saf dışı etmek içinde sanal zorbalık olaylarına başvurabilir.

Willard (2002) sanal zorbalık olaylarını yapan kişilerin bu davranışları yapmalarının nedenlerini şöyle sıralamaktadır:

- a. Sanal zorbalık yapanlar, yaptıkları bu davranışlardan dolayı hiç yakalanamayacaklarını, yakalanmalarının çok az bir olasılık olduğunu düşünürler.
- b. Sanal zorbalık yapanlar, mağdura hiçbir fiziksel zarar vermediklerini düşünürler.
- c. Başkaları da sanal zorbalık yaptığına göre bu davranışlar etik dışı değildir.
- d. Sanal zorbalık yapanlar kendilerine yapılanlardan öç almak için bu davranışları yaparlar.

Sanal zorbalık olaylarını yapan bireyler bu olayları farklı amaçlarla yaptıkları görülmektedir. Her ne kadar farklı amaçlarla bu davranışları yapmış olsalar da genel anlamda bu olayları yaptıkları kişilerin bu olaylardan zarar görmesi için bu olayları yaptıkları görülmektedir.

Zorbalık Yapan Çocukların Özellikleri

Sanal zorbalık yapan ya da sanal zorbalığa maruz kalan kişilerin farklı özellikleri vardır. Bunlardan bazıları elektronik anlamda yaptıklarının şaka olduğunu ve bu yaptıkları davranışların karşısındaki kişiye zarar vermediklerini düşünürler. Ama bazı çocuklar da göndermiş olduğu e-mail ve mesajlarla mağdurları gerçekten küçük düşürmek ve onlara zarar vermek isterler. Diğer bazı çocuklar ise boş vakitlerinde bu tür davranışları yapmak onlara eğlenceli gelmektedir ve yaptıkları bu davranışların mağdurları olumsuz şekilde etkileyeceğini düşünmemektedir (Eroğlu, 2011). Dilmaç (2009)'a göre, sanal zorbalık sanal âlemde saldırgan ve yönlendirici davranışlar sergileyerek üstünlük ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktadır. Ergenlerin günlük hayatlarında bulamadıkları ilgi ve sempatiyi sanal zorbalığa karışarak elde ettiklerini ve ilgi görme özelliğinin sanal zorbalığa karışmayı arttırdığını tespit etmiştir. Zorbalar, saldırgan davranışlar sergileyerek akran gruplarında üstünlük kurmak ve lider olmak için bu davranışları yaptıkları gözlenmiştir (Juvonen, Graham ve Shuster, 2003). Pornari ve Wood (2010) da benzer biçimde sanal zorbalıkların yoğun öfke duygusu yaşayan bireyler olduğunu belirlemiştir. Zorbaların eğlence gibi bir nedeni öne sürmesi yaptıkları bu davranışları mantığa bürünme, akranlarını güldürme, sosyal itibar kazanma ve daha geniş kitleler oluşturabilmek amacıyla bu tür davranışları yapabilmektedirler (Smith ve diğerleri., 2008). Şahin, Aydın ve Sarı (2012), sosyal ilişkilerde anksiyete yaşayan, asosyal bireylerin sanal ortamları kullanarak kendilerini ifade ettiklerini rapor etmişlerdir. Bununla birlikte sanal zorba ve geleneksel zorbalık yapan kişilerin ikisi de mağduru korkutmak ve üzme istemektedir (Willard, 2006). Zorbaca davranışlar sergileyen zorbalar, akranları ile çok zor empati kurarlar (Bernstein ve Watson, 1997). Sanal zorbalık akademik performansı düşük, okuldan atılmış, fiziksel şiddete maruz kalmış kişiler tarafından da dafa fazla yapılabilmektedir (Willard, 2006).

Pişkin, zorbaların ekseriya fiziksel cezanın uygulandığı ve anne baba ilgisi ve sıcaklığının eksik olduğu ailelerde büyüdüklerine değinmiştir (Pişkin, 2002). Crothers ve Kolbert (2008)'e göre sıklıkla zorbalık yapan çocuklar genellikle ailelerinden çok az şefkat görmekte ve fiziksel şiddete dayalı sert bir disiplin anlayışı ile yetiştirilmektedir.

Zorbalık yapan çocukların özelliklerini Olweus, (1993) şu şekilde sıralamaktadır:

a- Bu çocuklar başkalarına hükmetme özelliğine sahiptirler ve bu özelliği elde etmek için güç kullanırlar

- b- Bu çocuklar sinirli, itici ve çabuk gaza gelirler
- c- Bu çocuklar diğer çocuklara göre daha fazla şiddet yanlısıdırlar
- d- Kurallara uymakta zorlanırlar
- e- Karşısındaki kişiyle empati kuramaz
- f- Kendilerini zor durumlardan kurtarmakta başarılıdırlar

Zorbaca davranışlarda bulunan çocukların farklı farklı özelliklerde oldukları yapılan araştırmalarda görülmektedir. Bu çocuklar her ne kadar farklı özelliklerde olsalar dahi amaçları karşısındaki kişiye zarar verici davranışlarda bulunmaktadır. Bu zarar verici davranışları da kendi özelliklerine göre farklı yöntemler kullanarak yapabilmektedirler.

Mağdurların Kişilik Özellikleri

Sanal zorbalığa maruz kalan kişilerde bazı özelliklerinden dolayı bu tür davranışlara maruz kalmaktadır. Yapılan çalışmalar da sanal zorbalığa maruz kalan kişilerin özelliklerine yönelik bulgular ortaya koymuştur. Campfield (2008) yaptığı çalışmada arkadaşlarıyla sürekli sosyal ve duygusal problemler yaşayan, yalnız yaşayan ve düşük öz saygıya sahip olan, arkadaşlık ilişkilerinden memnun ve mutlu olmayan kişilerin bu özelliklerinden dolayı diğer bireylere göre daha fazla sanal zorbalığa maruz kaldığı düşünülmektedir.

Ybarra (2004) yaptığı çalışmalarda majör depresyon geçiren bireylerin, hafif düzeyde depresyon geçiren ve depresyon geçirmeyen bireylere göre üç kat daha fazla sanal zorbalık davranışlarına maruz kaldığını belirtmiştir.

Patchin ve Hinduja (2006) sanal mağdurların mutsuzluk, kızgınlık, üzüntü gibi duygular yaşadığı, bu duyguların yanında dışlama, hayal kırıklığı savunmasızlık, depresyon, anksiyete ve aile problemleri gibi bazı psikolojik problemler yaşadıklarını da ifade etmişlerdir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde sanal mağdurların öz saygılarının düşük, mutsuz, arkadaş ilişkilerinde problemler yaşayan, sosyal çevreye uyum sağlama noktasında problemleri olan, yaşadıkları bu sorunlara bağlı olarak akademik başarılarının düşük olduğu ve duygusal anlamda problem yaşayan bireyler olduğu görülmektedir.

Çocuklar Yaşadıkları Sanal Zorbalık Olaylarını Neden Rapor Etmemektedir?

Sanal zorbalığa maruz kalan çocuklar bazıları bu olayları genellikle kimseyle paylaşmadıkları gibi ailesine söylemekten de kaçınmaktadırlar. Çocukların bir kısmı aileleri kendileriyle ilgili sanal zorbalık hakkında bir bilgi ve tartışma ortamı oluşturmadıklarından sanal zorbalığa

maruz kaldıklarında bunu aileleriyle paylaşmamaktadır. Ailelerin bir bilgi ve tartışma ortamı oluşturmamalarının haricinde gösterdikleri farklı tutum ve davranışlarda çocukların yaşamış oldukları bu tür olayları aileleriyle paylaşmamasında etkili olabilmektedir. Fight Crime (2006) ya göre ortaokul öğrencilerinin %51'i sanal zorbalığa maruz kaldığını ailelerine söylerken, ergenlerin %35'i bu durumu ailelerine söylememektedir.

Sanal zorbalığa maruz kalanların bu davranışları ailelerine neden söylemedikleri sorulduğunda “ceza alacağımdan korktuğum için” bu olayları aileme söylemedim diyen bir öğrenci bir diğeri ise kullanmış olduğum cep telefonu, bilgisayar gibi araçları elimden alacaklarından korktuğum için bu olayları aileme söylemedim şeklinde ifade etmiştir.” Diğer bir öğrenci ise aileme söylediğim zaman “ben sana bu sitelere girme” demiştim olacağı buydu şeklinde tavırlarla karşılaşmamak için bu olayları aileme söylemedim diye belirtmiştir. Diğer bir öğrencide aileme söylesem bu olayı çok büyütecekleri için söylememe gerek yok şeklinde düşüncelerini belirtmiştir. Genellikle çocuklar sahip oldukları imkanları kaybetmekten korktukları için sanal zorbalığa maruz kaldıklarını ailelerine söyleyememektedirler bu nedenle öğrenciler sanal zorbalara sabretmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca mağdurlar sanal zorbalık olaylarında var olan teknolojik imkanlarını kaybetmemek içinde bu olaylardan kimseye bahsetmiyorlar. Şayet bu olaylar daha geniş bir çevreye yayılırsa kişinin ünü kısa sürede büyük zarar görebilir (Strom ve Strom, 2005).

Bazı çocuklar yaşadıkları bu olumsuz olayları bir yetişkine söylemektense arkadaşlarına söylemeyi tercih etmektedirler. Yapılan çalışmalarda sanal zorbalık olaylarını bir yetişkin yerine arkadaşlarına söylemelerinin nedenini ergenler; arkadaşlarının daha iyi internet kullanıcısı olduğunu, onları daha yakın ve önemli bulduklarını, okuldaki yetişkinlerin sanal zorbalığı durdurabilecek herhangi bir şey yapamayacağına inandıklarını ve anne babalarının interneti yasaklamasından korktukları için bu tür davranışları ailelerine ve öğretmenleri yerine arkadaşlarına söylediklerini ifade etmişlerdir (Arıca ve diğerleri., 2008; Hoff ve Mitchell, 2009; Juvonen ve Gross, 2008).

Öğrencilerin bu yaşadıkları korkuları yapılan çalışmalarla destelenmiştir. Sınıf arkadaşı tarafından sanal zorbalığa maruz kalan bir kız öğrenci bu durumu ailesiyle paylaştığı için bir daha internet kullanmasına izin verilmemiştir. Aileler genellikle yeni teknolojileri iyi yada kötü olarak değerlendirmektedirler ve hemen çocuklarının başına bir olay geldiği zaman ailenin yaptığı ilk hareket ya da cezalandırma çocukları teknolojiden mahrum bırakmaktadır. Birçok aile yaşanan olaylardan dolayı çocukları riske soktuğu için interneti ya da teknolojiyi suçlamaktadır. Ama ailelerin bilmediği bir şey daha var ki kendilerinin aşırı yoğunluğundan dolayı ilgilenemedikleri çocukları birçok bilgiyi internet sayesinde öğrenmektedirler.

Ailelerin sanal zorbalığa maruz kalan çocukların olduğunu öğrendiklerinde yaptıkları yanlış çocuklarının elinden internet veya cep telefonunu kullanma özgürlüğünü ellerinden almaktadırlar. Ancak aileler şunu bilmelidirler ki onlar çocuklarının elinden internet ve cep telefonu kullanma özgürlüğünü almakla sanal zorbaya yardımcı olmuşlardır. Çünkü yapmadıkları bir suçtan dolayı çocuklar ceza almışlardır.

Ailelerin sanal zorbalığa maruz kalan çocuklarıyla konuşmak yerine ona olumsuz tepkiler göstermesi çocukların yaşadıkları olayları kimseye söylememesi sonucunda çocuklarda içki, uyuşturucu gibi maddelerin kullanımını tetikler.

Aileler ilkönce çocuklarına benimle bu olayı paylaştığın için teşekkür ederim. bu şekilde davranman güzel bir davranış şeklinde yaklaşıp daha sonra çocukların internet ve cep telefonu özgürlüğü elinden alındığında bu çocukların sanal zorba olma olasılığı artabilir (Kowalski ve diğerleri, 2008).

Çocukların yaşadıkları bu olumsuz olayları aileleriyle paylaşmaması genellikle bu durumlarda ailelerin göstereceği davranışı tahmin etmelerinden kaynaklanmaktadır. Ailelerin genellikle çocukları böyle bir olayla karşılaştıklarında gösterdikleri tepki çocuklarının elindeki teknolojik araçları alarak bu araçları kullanmamasına yönelik karar almak oluyor. Çocuklar böyle bir durumla karşı karşıya kalacağını bildiği için bu tür olaylara birçok olumsuzluğa rağmen katlanmaya çalışıyor. Bu davranışlar katlanılamaz bir hale gelince aileleriyle ya da başka yetişkinlerle bu olayları paylaşabilmektedirler. Aileler, çocuklarına sanal ortamda yaşayacakları olumsuz olayları kendileriyle paylaşma cesareti verdiklerinde ve çocuklarının bu olayları kendileriyle paylaştığında onları cezalandırmadıklarında çocuklar rahatlıkla bu olayları aileleriyle paylaşır ve daha büyük sorunlara neden olmadan bu tür olaylar önlenir.

Sanal Zorbalıkla Başetme

Sanal zorbalık olayları, okulun, velilerin, öğretmenlerin ya da öğrencilerin tek başlarına gösterecekleri çabalarla çözülmeyebilir. Ancak bu olayların önlenmesinde bireylerin bu olayları bilmeleri, farkındalıklarının yüksek olması, bu olaylarla baş etme stratejilerini bilmeleri olayların önlenmesinde oldukça önemlidir. Okullarda yürütülen önleme çalışmalarında başarıya ulaşılması için bireylere baş etme stratejileri ile ilgili destek sağlandığı oranda yürütülen çalışmalar başarıya ulaşabilir. Farklı araştırmacılar bu tür davranışları önlemek amacıyla farklı çalışmalar yürütmüştür.

402 lise öğrencisiyle gerçekleştirilen bir çalışma, ergenlerde zorbalık eğilimlerini ve zorbalığa maruz kalma davranışlarını, toplumsal cinsiyet, sosyal aktivitelere katılım, şiddet içeren film izlemek, kurallara uymak ve okul rehber öğretmenlerinin zorbalığın önlenmesi ile ilgili

faaliyetlerinin varlığı gibi farklı değişkenler açısından incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma sonucunda sosyal aktivitelere katılmayan, şiddet içeren filmler izleyen ve okullarında zorbalığın önlenmesine dair çalışmaların yapılmadığı erkek öğrencilerin daha fazla zorbalık yapma eğilimde oldukları görülmüştür. Öte yandan, sonuçlar, aynı zamanda kadın ergenlerin, sosyal faaliyetlere katılanların, şiddet filmleri izlemeyenlerin, kurallara uyanların ve okul rehber öğretmenlerinin önlem için etkinlikler düzenlediklerini belirtenlerin zorbalığa maruz kaldığı durumlarla baş etme oranlarının belirgin olarak yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı çalışmada erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha fazla zorbalık yaptıkları sonucuna ulaşılrken, kadın öğrencilerin baş etmede daha başarılı oldukları görülmüştür. Hem erkek hem de kadın öğrencilerde sosyal aktivitelere katılımın artması belirgin düzeyde baş etme düzeylerini arttırmıştır (Yüksel-Şahin, 2015). Zorbalıkla baş etmeyi araştıran daha geniş bir çalışma da, zorbalık olaylarına kadınların daha ilişkisel ve atılgan tepki verdiklerini, erkeklerinse ortamdaki uzaklaştıkları veya daha saldırgan tepkiler verdikleri görülmüştür (Johnson, Waasdorp, Debnam ve Bradshaw, 2013). Bu durum kadın öğrencilerin erkek öğrencilere oranla daha itaatkâr, şiddet içeren filmleri izleme eğilimlerinin daha az olması ve sorunlarını akran gruplarıyla daha kolay paylaşabilmeleri yani daha kolay sosyalleşebilmelerinden kaynaklanıyor olabilir.

Patchin ve Hinduja (2006) tarafından yapılan araştırmada sanal zorbalık yaşayan öğrencilerin en çok başvurduğu stratejiler; sanal zorbaya zorbalık davranışını sonlandırmasını söyleme (%36.3), zorbalığa uğradığı ortamdaki kaçma (%31.9), arkadaşına anlatma (%25.7) iken; en az tercih ettikleri yöntemler ise çevrimdışı kalma (%19.5) ve zorbalığa uğradığı konusunda anne babayı bilgilendirmektir (%19.5). Li' nin (2010) yaptığı araştırmada ise mağdurların yarısına yakını (%42.5), hiçbir şey yapmamayı tercih ederken; diğer yarısının Patchin ve Hinduja'nın (2006) araştırma sonucunda ortaya çıkan baş etme yöntemlerini farklı oranlarda kullandığı görülmektedir.

Agatston, Kowalski ve Limber (2007) sanal mağdurların, zorbalardan gelen davranışlara intikam duygusuyla karşılık vermekten ziyade zorbalığı yapan kişiyi engellemek ya da gönderdiği mesajları önemsememek gibi yollar izlediğini belirtmektedir.

Price ve Dangleish (2010) tarafından yapılan araştırmaya göre; sanal zorbalığa maruz kalan öğrencilerin yaklaşık beşte biri (% 71.4) zorbayı engellemekte, yarısına yakını zorbayı arkadaş listesinden çıkarmakta(%45.9) ya da zorbayla gerçek hayatta yüzleşmekte (%44.2), üçte biri durumu arkadaşına anlatmakta (%39.4) ya da çevrimdışı kalmakta (%32.3); dörtte biri ebeveynine ya da bakıcısına söylemekte (%29.4), öğretmenine/ okul müdürüyle durumu paylaşmakta (%24.6), telefon numarasını değiştirmekte (%23.2) ya da hiçbir şey yapmamaktadır (%24.6). Söz konusu araştırma sonuçları sanal mağdurların yaklaşık onda

birinin (%9) ise sanal zorbalığa uğradıklarını çocuk yardım hattına bildirdiklerini ortaya koymuştur.

Parris, Varjas, Meyers ve Cutts (2012) sanal zorbalıkla baş etme stratejilerini, tepkisel stratejiler, önleyici stratejiler ve hiçbir şey yapmama şeklinde üç başlık altında sınıflandırmaktadır. Tepkisel başa çıkma yöntemleri; zorbalığın yapıldığı ortamdan uzak durma, zorbalığın hayatın parçası olduğunu kabullenme, zorbalığın kendisini rahatsız etmemesi için gerekçeler bulma ve birilerinden yardım istemeyi içerirken önleyici başa çıkma yöntemleri; yüz yüze iletişimi tercih etme ve sanal ortamda güvenlik önlemlerinin artırılmasını kapsamaktadır.

Zorbalığa maruz kalan kişileri tiyatro, müzik, sanat ve spor gibi çeşitli etkinliklere katılmaya teşvik etmek çok yararlı olacaktır. Mağdurları çeşitli sosyal faaliyetlere katılmaya teşvik etmek, onlara güven geliştirmeleri ve arkadaşlıklar kurmaları konusunda yardımcı olacaktır. Yine de, Türkiye'de bulunan birçok okulda spor, sosyal ve sanatsal etkinlikler düzenlemek için uygun salonlar bulunmamaktadır ve bu konuyla ilgili çalışmalar düzenlenmesi gerekmektedir. Okulda sosyalleşme imkanı bulamayan ve sanal ortamda sosyalleşmeye çalışan öğrencilerin sanal zorbalıkla karşılaşma ihtimali artmaktadır. Bu nedenle okullar öğrencilerin sosyalleşme ihtiyacını da karşılayabileceği ortamlar haline getirilmelidir.

Yapılan bir çalışmada sanal zorbalık deneyimlerinden kaynaklanan sıkıntılarla baş etmenin bir aracı olarak mağdurlar ve zorbalılar için çevrimiçi psikolojik destek önerileri sunulmaktadır (Notar, Padgett ve Roden, 2013). Çevrimiçi psikolojik destek bireyin yüzyüze anlatmada zorluk çekebileceği konuları paylaşmasının daha kolay olabileceği öngörülebilmektedir.

Ybarra ve Mitchell (2004) tarafından yapılan bir çalışma sonucunda, daha iyi iletişim desteği sanal zorbalık eylemlerinin ve mağdurlar için olumsuz sonuçlara yol açma durumunun azalmasını sağladığı görülmüştür. Baş etme de çok yönlü başarılı bir yaklaşım şunları içermelidir:

- Medya eğitim kampanyaları,
- Okul tabanlı eğitim programları,
- Ebeveyn gözetimi ve katılım,
- Yasal önlemler ve sağlık hizmeti sunucuları,
- Özellikle pediatristler ve zihinsel sağlık uzmanları tarafından tarama ve kanıta dayalı müdahaleler.

Öğrencilerin sanal zorbalık vakalarında aktif olarak görev almaları, kurbanlara karşı empati duygularının gelişmesini sağlayacağı ve böylece sanal zorbalık olaylarının azalabileceğini ve

kurbanların durumuyla daha kolay baş edebileceklerini ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Aboujaoude ve Savage, 2015; Doane, Pearson, ve Kelley, 2014).

Önleme ve Müdahale Etme Yöntemleri

Campbell (2005) sanal zorbalık olaylarını önleme konusunda atılabilecek ilk adımlardan birinin bireylerin sorunun farkında olduğundan emin olması olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra İnternet'in doğru kullanımı konusunda bireyleri eğitmesi atılacak en önemli adımlardan birisidir (Hinduja ve Patchin, 2010). Wright, Burnham, Christopherc ve Heatherd (2009) sanal zorbalık olaylarını önlemede önceliğin bu olaylarla ilgili farkındalık oluşturmak olduğunu ifade etmektedir. Bu yönüyle farkındalık oluşturmada öncelikle neyin sanal zorbalık olduğu neyin olmadığına yönelik bilgi verilmesi gerektiği ardından bu tür olaylarla karşılaştığında nasıl hareket etmesi gerektiği ile ilgili bilgi verilmelidir. Sanal zorbalık olaylarının önlenmesindeki son adım olarak baş etme stratejilerinin kazandırılması olduğu ifade edilmiştir. Sanal zorbalık algısı ve farkındalığı ile ilgili çalışmaların büyük çoğunluğu öğretmen ve öğretmen adaylarına odaklanmaktadır (Ayas ve Horzum, 2011; Horzum ve Ayas, 2013; Li, 2008). Bunun dışında çalışmalarla da bulunmaktadır. Mishna, Saini ve Solomon (2009) tarafından 5 ile 8 sınıf öğrencileri ile nitel yöntemi temel alarak yürütülen çalışmada çocuk ve ergenlerin sanal zorbalık farkındalığının yüksek olduğu bulunmuştur. Ševčíková, Šmahel ve Otavová (2012) çalışmalarında sanal zorbalığın kimin tarafından yapıldığının bilinmesinin sanal zorbalığa yönelik algıyı, baş etme stratejileri tercihini ve kişinin zarar görme düzeyini etkilediği bulunmuştur. Monks, Robinson ve Worlidge (2012) tarafından 11 yaş altı çocuklar yapılan çalışmada çocukların sanal zorbalık olaylarını olumsuz algıladıkları ve mağdurların olumsuz etkileneceğini düşündükleri bulunmuştur.

Zorbalığı önleyici eğitimlerin okul öğretim programlarına eklenmesi, okulların emniyet birimleri ile iletişim içinde olması, zorbalıkla ilgili davalar açısından öğrenci ve ailelerin bilgilendirilmesi önerilmektedir. Sanal zorbalıkların yaptıkları davranışların yasal bir sonucu olacağı konusunda bilgilendirilmeleri ayrıca öfke kontrolünü sağlayabilmeleri ve problem çözme becerilerini geliştirmeleri, mağdurların yaşadığı sıkıntılarla empati yapabilmeleri açısından desteklenmeleri gerekmektedir (Kiriakidis ve Kavoura 2010).

Worthen'e göre (2007) okullarda sanal zorbalığın vereceği zararlardan korunmak için önleme ve müdahale çalışmaları yapılmalıdır. Problemin gelişmesini beklemek yerine önlemeye çalışmak olayları daha başındayken durdurmaya veya etkisini azaltmaya yardımcı olur. Önleme, hem duygusal hem de maddi açıdan olumsuz olaylar veya davranışlar oluştuktan sonra harekete geçmekten daha etkilidir. Sanal zorbalığın özellikleri ve etkenleri ile ilgili ne kadar çok şey bilinirse bu bilgiler önleme ve müdahale programları oluşturmada o kadar

yararlı olur. Bu konularda çalışan araştırmacıların elde ettikleri bulguları okul çalışanları ve yöneticileri ile paylaşmaları gerekir. Okullarda sanal zorbalık konusunda yapılacak önleme ve müdahale çalışmalarına okul, aile ve toplumun ortaklaşa katılımları da önemlidir (Li, 2006; Ybarra ve Mitchell, 2004b). Aile bireylerinin ergenlere karşı gösterdikleri ilgi, sıcak ve destekleyici ilişkilerinde ergenleri sanal zorbalığa maruz kalmaktan koruyacaktır. Ayrıca aile bireylerinin göstermiş olduğu olumlu davranışlar bireylerin bu tür olaylara maruz kalması durumunda bu olayları aile bireyleriyle paylaşmasına da neden olacaktır (Lereya, Samara ve Wolke, 2013). Ebeynlerin ergenlerin riskli dönemlerinde kontrollü müdahaleleri risk faktörünü azaltma konusunda etkili olsa da sanal zorbalık olaylarında sıkıntı yaşanabilmektedir. Sürekli yenilenen teknoloji ebeynlerin takibini ve adapte olmasını zorlaştırmaktadır. Sıcak aile ortamında yetişen ve aile kontrolü altında olan bireylerin daha az sanal zorbalık vakalarına karıştıkları bilinmektedir (Elsaessera, Russellb , Ohannessianc ve Patton, 2017).

Daha iyi önleme ve tepki verme çalışmalarının yapılması için okulların gençlerin pozitif ihtiyaçlarını tanımaları gerekmektedir. Öğrencilerin karşılaştıkları zorlukların çeşitliliğine başarılı bir şekilde cevap vermelerine yardımcı olan dirençtir. Bu iç yeterliliği arttırmak, çocuğun çevresini şekillendirerek güvenli ve destekleyici bir öğrenme ortamı yaratmak konusunda okulların çabaları ile tamamlanabilir. 12-17 yaş arasındaki 1204 Amerikan gençliğinin ulusal bir örneğini temel alarak, zorbalık ve sanal zorbalık ile direniş ve deneyim arasındaki ilişkiyi araştırılmıştır. Ayrıca, zorbalığa maruz kalan esnek gençlerin (okulda ve çevrimiçi) okulda belirgin bir şekilde etkilenip etkilenmediklerini incelenmiştir. Sonuçlar, direncin hem zorbalığa uğratma deneyimini önlemede hem de etkisini azaltmada güçlü bir koruyucu faktör olduğunu göstermektedir. Okul ve toplum temelli müdahaleler için imkanlar sunulmaktadır (Hinduja ve Patchin, 2017)

Diamanduros, Downs ve Jenkins (2008) yaptıkları çalışmada okullarda sanal zorbalığı önlemede okul psikologlarının ve danışmanlarının rolünü araştırmışlardır. Araştırmacılara göre, okul psikologları okullarda sanal zorbalıkla ilgili yapılacak çalışmalarda önemli bir role sahiptirler ve başlıca görevleri şunlardır:

- 1.Sanal zorbalığın çocuklar ve gençler üzerindeki etkileri ile ilgili farkındalık geliştirecek etkili bir lider olmak,
- 2.Sanal zorbalığın yaygınlığını ve ciddiyetini değerlendirmek için bu konu ile ilgili anketler uygulamak,
- 3.Sanal zorbalığı önleyici programlar hazırlamada etkin olmak,
- 4.Müdahale edici stratejiler planlamak,

5. Diğer okul çalışanları ile birlikte bir takımın üyeleri gibi işbirliği içinde çalışarak bu problemle nasıl baş edile bilineceğine dair politikalar geliştirmektedir.

Özellikle günümüzde okullarda teknoloji kullanımını temel alan projelerin yaygınlaşması ve her öğrencinin tablet bilgisayarı olacağı düşünüldüğünde bu araçların kullanılmasına yönelik eğitimler verilirken amacı doğrultusunda kullanıma yönelik bilgiler verilmesi bu tür olumsuz davranışların önlenmesinde oldukça önemlidir (Ayas ve Horzum 2012). Sanal zorbalığa maruz kalan bireyler farklı yöntemler kullanarak maruz kaldıkları bu olumsuz davranışlarla baş etmeye çalışmaktadırlar. Sanal zorbalığa maruz kalan ergenlerin mesajları veya mesajları atan kullanıcı hesaplarını engelleme, arkadaş listesindeki belli kullanıcı hesaplarını kısıtlama, kendi kullanıcı hesabını kapatma, arkadaşlarından yardım isteme veya sanal zorbaya uyarı mesajı yollama gibi davranışları gösterdiği tespit edilmiştir (Arıca ve diğerleri, 2008; Smith ve diğerleri, 2008). Juvonen ve Gross (2008) yaptıkları çalışmada ergenlerin internette karşılaştıkları zorbalığı önlemek için çeşitli yöntemler kullandıklarını belirtmişlerdir. En çok kullanılan yöntem özel ekran şifresini yok etmektir. Araştırmaya katılanların %33'ü ekranda kullandığı şifreyi arkadaş listelerinde yer alan kişilerin birçoğuna vermemektedir. %26'sı ekran şifresini değiştirmekte, %25'i ise tacizcisini ikaz etmektedir. Patchin ve Hinduja'ya (2006) göre sanal zorbalıkla baş etmede en çok kullanılan yöntemler; durumu çevrimiçi bir arkadaşıyla, ebeveynleriyle, kardeşleriyle veya herhangi bir yetişkinle paylaşma, zorbaya davranışını sonlandırmasını söyleme ve sanal ortamdan uzaklaşmadır. Riebel, Jager ve Fisher (2009) ise dört baş etme stratejisinden bahsetmektedir. Bunlar: teknik, agresif, yardımsız ve bilişsel baş etme stratejileridir. Wachs, Wolf ve Pan'ın (2012) çalışmalarında baş etme stratejilerinden teknik ve bilişsel bir faktörde toplanıp üç baş etme stratejisi ortaya koyulmuştur. Dehue (2013) sanal zorbalıkla ilgili literatür incelemesi çalışmasından sanal zorbalıkla baş etme stratejilerinden teknolojik baş etme stratejisinin çok fazla vurgulanmadığını ve odaklanılması gereken bir konu olduğunu ifade etmektedir. Tüm bunların yanında Sleglova ve Cerna, (2011) çalışmalarında baş etme stratejilerini, kaçınma, teknik baş etme, savunma stratejileri, sosyal destek ve saldırganla saldırganla karşılık verme stratejileri olduğunu ifade etmişlerdir.

Araştırmalar incelendiğinde mağdurların daha çok kendilerini korumalarını sağlayan teknik yöntemleri tercih ettikleri görülmektedir. Bu teknik yöntemler sanal zorbayı engellemeyi, kullanıcı hesaplarının şifrelerini değiştirmeyi, servis sağlayıcısıyla iletişime geçmeyi, yasal mercilere başvurmayı ve kimin gönderdiği belli olmayan mesajları okumadan silmeyi içermektedir. Sanal mağdurların tercih ettiği diğer yöntemler sanal zorbayı uyarmak, yardım isteme, sanal zorbaya aynı şekilde karşılık vermek, sanal ortamdan uzaklaşmak ve görmezden gelmedir (Eroğlu, 2014).

Sanal Zorbalığı Önleme Programları ve Stratejileri

Literatür incelendiğinde, sanal zorbalığı önlemeye yönelik Kowalski, Agatston ve Limber (2009) tarafından geliştirilen “Cyber Bullying A Prevention Curriculum for Grades 3-5” ve “Cyber Bullying A Prevention Curriculum for Grades 6-12” programları bulunmaktadır. Bu programlar sanal zorbalıkla ilişkili tutum ve davranışlara yöneliktir. Programların amacı öğretmen, öğrenci ve ailelerin farkındalığını artırmak, sanal zorbalık olaylarıyla karşılaştıklarında nasıl davranabilecekleri ve sanal zorbalık amacıyla kullanılan araçların nasıl olumlu kullanılacağını öğretmektir. 3-5. Sınıflar için geliştirilen program 5 oturumdan oluşmaktadır. Bu oturumlarda aile, öğretmen ve öğrenciye yönelik bilgi ve materyaller sunulmaktadır. İlk iki oturumda sanal zorbalığın ne olduğu, üçüncü oturumda sanal zorbalığın insanları nasıl etkilediği, dördüncü oturumda doğru teknoloji kullanımı, beşinci oturumda ise sanal zorbalığa uğrandığında yapılabileceklerle ilgili bilgiler sunulmaktadır. 6-12. Sınıflar için geliştirilen program 8 oturumdan oluşmaktadır. Bu oturumların ilk beşinde sanal zorbalıkla ilgili gerçek hayat hikayelerinden yararlanılarak 3.5. sınıf oturumundaki konular ele alınmaktadır. Kalan oturumlarda ise olumlu sanal ortamlar oluşturmayla ilgili bilgiler sunulmaktadır. Bu programlarla birlikte CD verilmekte ve bir web sayfasına yönlendirme yapılmaktadır.

Araştırmacılar (Cowie ve Colliety, 2010; Grigg, 2010) geleneksel zorbalığı önlemede kullanılan bazı yolların sanal zorbalık için de kullanılabileceğini öne sürmüşlerdir. Bu yollardan okulda olumlu bir hava yaratma, sınıf için gelişmiş sosyal politikalar içeren kurallar oluşturma ve çatışma konusunda danışmanlık sanal zorbalık müdahalelerinde kullanılabilir. Öğrencilerin zorbalığa şahit olması halinde buna karşı etkisiz durmak yerine mücadeleye katkıda bulunması önemlidir. Okulda yapılacak sosyal yardımlaşma ve öğrenciler arası diyalogu artırıcı etkinliklerin öğrencilerin zorbalığa karşı yalnızca izleyici kalmalarının önüne geçtiği, mağdur sayısını azalttığı ve öğrencilerin farkındalıklarını artırdığı görülmüştür.

Doane (2011) üniversite öğrencilerinde sanal zorbalık davranışları azaltmak ve sanal zorbalık yapanların mağdurlara karşı empati duymalarını sağlamak için kısa süreli bir video programı hazırlamıştır. Program üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların bilgisayar ve diğer elektronik araçların kullandıklarında yaşadıkları olumsuz deneyimleri hakkında bilgi toplamak ve zaman içerisinde bu deneyimleri nasıl algıladıklarını belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bölüm 50 dakika sürmektedir. Katılımcılara bilgisayar ve diğer Elektronik araçları kullandıklarında yaşadıkları olumsuz iletişim ve deneyimleri hakkında online olarak gönderilen anketi doldurmaları istenmiştir. Anketi doldurduktan sonra katılımcılara sanal zorbalıkla ilgili 10 dakika süren altı kısa video izletilmiştir. Video izletildikten sonra katılımcılara video ile ilgili sorular sorulmuştur. Birinci bölüm bittikten sonra yaklaşık bir ay

sonra katılımcılar ikinci bölüm için davet edilmiştir. Bu bölüm 20 dakika sürmüştür. Bu bölümde katılımcılara bilgisayar ve diğer elektronik araçların kullanımı ile ilgili online soruları cevaplamaları istenmiştir. İkinci bölüm bittikten sonra yaklaşık beş ay sonra katılımcılar üçüncü bölüm için çağırılmıştır. Bu bölümde 20 dakika sürmektedir. Yine bu bölümde katılımcılara bilgisayar ve diğer elektronik araçların kullanımı ile ilgili online soruları cevaplamaları istenmiştir. Araştırmanın sonucu bir ay sonra değerlendirildiğinde sanal zorbalık davranışlarının azaldığı, sanal zorbalık yapma niyetlerinin değiştiği, sanal zorbalık hakkında bilgi ve bilinç düzeylerinin arttığı görülmektedir.

ABD'de devlet tarafından yürütülen sanal zorbalığı önleme eğitimleri kapsamında bir takım çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda hazırlanan www.stopbullying.gov adlı internet sitesi aracılığı ile çocuklara, gençlere, genç yetişkinlere, ebeveynlere ve eğitimcilere yönelik öneri ve bilgiler verilmektedir. Bu öneri ve bilgilerin içeriğini genel olarak, rahatsız edici e-mail, çağrı, telefon, yazılı mesajları engellemeye yönelik bilgiler, ebeveynler ve eğitimciler için mağdurları tespit etme ve mücadele için eğitim programı hazırlamaya yardımcı bilgiler, eğitimlerde kullanılmak üzere halkın ve öğrencilerin anlama seviyesine uygun okuma materyali, sesli ve görüntülü araçlar oluşturmaktadır (Morales, 2011). Ayrıca sanal zorbalığı engellemeye yönelik bilgisayar programları hazırlama çabaları da bulunmaktadır (Liang, 2010).

Konuyla ilgili farkındalık geliştirmek sorunu önlemede önemli bir unsurdur. Wong-Lo ve diğerleri (2011), Siegle (2010), Kowalski, Limber ve Agatson (2008) ve Shariff'in (2005) çalışmalarına dayandırarak sanal zorbalıkla ilgili farkındalığı sağlamaya yönelik şu stratejilerin kullanılabileceğini belirtmektedir;

1. Sanal zorbalık konusunda personel yetiştirmek,
2. Her seviyeden okul personeli ile sanal zorbalıkla ilgili genel bir amaç ve tanım geliştirmek,
3. Çocukların ve gençlerin güvenli bir teknoloji kullanımını teşvik etmek, eğitimler vermek, problemleri konuşmak,
4. Sanal zorbalıkla ilgili açık kurallar ve politikalar sunmak,
5. Sanal zorbalığın rapor edilmesini cesaretlendirmek,
6. Sanal zorbalık konusuna sınıfta zaman ayırmak,
7. Öğrencilere görgü kurallarını öğretmek,



8. Çocukları ve gençleri eğitirken onlara rol model olunduğunu unutulmamak,
9. Yetiştirme ve öğrencilerin birbirine akran danışmanlığı yapmasını sağlamak,
10. Halk, veliler ve okullar arasında ortak hareket etmeyi teşvik etmek,

Okullarda sanal zorbalık konusuna değinirken en önemli unsur, önleme ve müdahale yöntemlerinde okullar, aileler ve toplum arasında ortak bir çaba/işbirliğinin olması gerektiğinin kabul edilmesidir. Tüm tarafların, sanal zorbalık olaylarının belirlenmesi, çözümü ve önlenmesi sürecinde birlikte çalışması önerilmektedir. Okul personeli, Ergenlerin sanal zorba haline dönüşme biçimlerini ele alma, Sanal zorbaların eylemleri konusunda nasıl sorumlu tutulabilecekleri konusunda bilgilendirme, Ergenleri sanal zorbalık karşısında durma ve herhangi bir zorbalık formunu kabul etmeme konusunda bilinçlendirme, Sanal zorbalığın başkaları üzerindeki etkilerini görmezden gelmemeleri konularında gençlere liderlik yapmaları konularında teşvik edilmelidir.

Önleme çalışmaları gençlerin profesyonel sosyal tutum ve davranışlarını geliştirmelerine yardım etmelidir, böylece hem okul ortamında hem de okulun ötesinde sağlıklı ilişkiler kurabilir ve sürdürebilirler. Yine de sanal zorbalık olayları yeni olduğu için önleme çalışmalarını ampirik doğrulama mümkün olmadığından bu alana ait özel çalışmalar yapılması gerekmektedir. Okul personeli, güvenli, huzurlu bir okul iklimi oluşturmak için sanal zorbalıkla ilişkili konulara müdahale etmekle yükümlüdür ve elektronik zorbalık da dâhil olmak üzere tüm taciz olaylarını araştırmaya ve sorumlu tarafları sorumlu tutmaya teşvik edilmektedirler. Okul yönetiminin, tüm öğrencilerin kendilerini ait hissettikleri ve sanal zorbalık şikâyetlerinin eğitimsel ve iletişimsel yollarla ele alındığı bir okul ortamı yaratması önemlidir (Shariff, 2005). Wolak, Mitchell ve Finkelhor (2006) öğrencilerin çevrimiçi tacizine karşı okul tabanlı, zorbalığa karşı koruma programları ve güçlü politikalar geliştirmenin bu tür davranışları azaltmaya yardımcı olabileceğini önermektedirler. Sınıf müdahaleleri, birey için sınıfın sosyal iklimini geliştirmek üzerine tasarlanmalıdır. Öğrenci eğitiminin amacı, ergenlerin sanal zorbalık ve İnternet güvenliği konularını bağımsız olarak önleme ve ele alma yetkinliğini güçlendirerek, öğrencileri bilinçlendirmek olmalıdır. Bu nedenle, okullar, yaşam becerileri ve zorbalık önleme sınıfları oluşturmalı ve sanal zorbalığa ilişkin dersler eklemenin yanı sıra etkin sosyal beceriler ve çatışma çözme eğitimleri vermelidir (Willard, 2005). Bireysel müdahaleler, zorbalığa, sanal zorbalığa veya kurban olan belirli öğrencileri hedef alır. Bireylerin, çevrimiçi konuşma, çevrimiçi davranış üzerindeki olumsuz etkiler ve İnternet

gizlilik koruması hakkında aile, okul ve yasal sınırları daha iyi anlamaları gerekir ve sanal zorbalıkla ilişkili bireyler bu konularda ayrıca yeniden bilgilendirilmelidir. Bu nedenle, okul personelinin ergenlere sanal zorbalığa nasıl cevap verileceği ve daha da önemlisi, sanal zorbalığın gerçekte hangi durumlarda gerçekleştiği konularını öğretmeleri önerilmektedir. Buna ek olarak, sanal zorbalıkta seyirci-izleyici konumunda olan bireylere, konuşanların önemi, mağdurlara yardım sağlanması ve kaygıların bildirilmesi konularında eğitimler verilmelidir. Çünkü birçok seyirci-izleyici olayla birebir ilişkili olmadığını düşündüğünden, konuyu görmezden gelmeyi tercih etmektedir. Tüm bu süreçlerde okul aile işbirliği hayati önem taşımaktadır.

Ergenler sanal zorbalık olaylarını gizli tutmak yerine kendilerinden büyük bir kardeşe, bir öğretmene, ailelerine kısacası güvendikleri bir yetişkine anlatmaları konusunda cesaretlendirilmelidir. Aynı zamanda yetişkinleri bilgilendirmedikleri durumlarda yaşayabilecekleri olumsuz durumlar hakkında farkındalık kazanmaları sağlanmalıdır. 177 7. sınıf öğrencisi arasında yapılan bir çalışmada öğrencilerin sadece %67'si yetişkinlerin sorundan haberdar olduklarında sorunu ortadan kaldırmaya çalışacaklarına inandıklarını belirtmişlerdir. Bu durum yetişkinlere olan güvenin ne derece önemli olduğunu vurgulamaktadır. Son olarak gençler çok kızgın oldukları durumlarda yapacakları bir misillemenin tehdit olarak algılanabileceği ve bu davranışın sanal zorbalık olabileceği ve yasal sonuçlar doğurabileceği konusunda da bilinçlendirilmeleri gerekmektedir (Mason, 2008).

Birçok öğrencinin sanal zorbalık olaylarını okul yöneticilerine veya ailelerine söylemedikleri bilinmesine rağmen, okul idarecilerine iletebilecekleri bir e-mail hesabı var ise öğrencilerin sanal zorbalık durumlarını daha fazla ilettikleri görülmüştür. Benzer şekilde okul idaresi ve ailesinde destek gören öğrencilerde sanal zorbalık olaylarının azaldığı bilinmektedir.

Sanal zorbalık olaylarını önlemeye yönelik olarak Türkiye'de de bazı çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Tanrıkulu (2013) yaptığı deneysel çalışmada, sanal zorbaca davranışları azaltmayı amaçlayan grupla psikolojik danışma programının etkililiğini test etmiştir. Hazırladığı program gerçeklik terapisi yönelimlidir, 10 oturumdan oluşmakla beraber her oturum 70 dk. sürmektedir ve lise öğrencilerine yöneliktir. Hazırladığı programın amaçları arasında sanal zorbaca davranışlar sergileyen öğrencilerin bu davranışlara karşı duyarlılık kazanmaları, davranışlarının sonuçlarını fark etmeleri ve sorumluluk almaları, kendilerinin ve karşılarındaki kişilerin duygularını fark etmeleri, sosyal ilişkilerini olumlu yönde geliştirmeleri bulunmaktadır.

Peker (2013) yaptığı deneysel çalışmada, problemleri internet kullanımı ve sanal zorbalık sorunu ergenlere yönelik insani değerler yönelimli psiko-eğitim programı geliştirip etkililiğini araştırmıştır. Hazırladığı program insani değerler yönelimlidir, 9 oturumdan oluşmanın

yanında her bir oturum 75 dk. Sürmektedir. Programın ilk iki oturumu yapılandırma süreci ile ilgili olarak diğer oturumlar insani değerler, problemlerle internet kullanımı ve sanal zorbalık davranışlarıyla ilgilidir. Programın amaçları arasında, öğrencilerin insani değerleri tanımalarına yardımcı olmak, problemlerle internet kullanımı ve sanal zorbalıkla ilgili genel bilgilere sahip olmak, problemlerle internet kullanımı ve sanal zorbalık davranışlarının farkında olmak, bu tür davranışları tanıyabilmek, anlayabilmek ve denetleyebilmek, öğrencilerin bilgi ve iletişim teknolojilerini doğru bir biçimde kullanmalarına yardımcı olmak vardır.

Eroğlu (2014) yaptığı betimsel çalışmada, sanal zorbalık ve sanal mağduriyeti önlemeye yönelik olarak tek bir bakış açısından ziyade duruma bütüncül bir modelle yaklaşmak gerektiğinden söz etmektedir. Araştırma sonucunda, bütüncül modelin hem sanal zorbalığı hem de sanal mağduriyeti açıkladığını ifade etmektedir. Anne- babanın niteliklerinin dahi sanal zorbalık ve sanal mağduriyeti yordadığı sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla hazırlanacak bir önleme programında anne-baba tutumlarının da yer alması gerektiğini belirtmektedir.

Tamer (2014) yaptığı çalışmada, ergenlere yönelik teknolojik farkındalık geliştirme programı uygulamış ve programdan elde edilen nitel veriler incelenmiştir. Bu çalışmada bilgilendirme nitelikli teknolojik zorbalık farkındalık eğitimi söz konusudur. 60 dakikalık seminer formatında yapılmıştır. Eğitim programının amaçları arasında, teknolojik zorbalığı tanımlama, çevrim içi ve çevrim dışı zorbalığın farkını bilme, teknolojik zorbalık mağduru bireylerin duyguların farkına varma, teknolojik zorbalığı yapanların kim olduklarını söyleyebilme, teknolojik zorbalığa maruz kalanların neler yapabileceği hakkında bilgi sahibi olma bulunmaktadır.

Başta ve Altınova (2015) yaptığı deneysel çalışmada, yaratıcı drama yöntemiyle hazırlanan bir programın lise öğrencileri üzerinde sanal zorbalık duyarlılığını test etmektedir. Hazırladığı program, yaratıcı drama yönelimlidir, lise öğrencilerine yöneliktir ve 13 oturumdan oluşmaktadır. İlk dört oturum yaratıcı drama, doğaçlamanın genel özellikleri ve temel ilkelerine yöneliktir. Diğer oturumlar ise sanal zorbalıkla ilgilidir. Bu oturumlarda, sanal zorbalığın tanımı, özellikleri, araçları, nedenleri gibi başlıklar bulunmaktadır.

Farkındalık

Tüm bu bilgiler ışığında karşımıza farkındalık kavramı çıkmaktadır. Şaka ve sanal zorbalık arasındaki fark nedir? “gerçek hayat”taki saldırganlıktan sanal zorbalığın farkı nedir? Sanal zorba yaptığı eylemin vereceği zararın ne derece farkındadır veya sanal kurban sanal zorbalığa maruz kaldığını hangi aşamada anlayabilmektedir? Anne-babalar çocukların zararlı internet kullanım alanları ile ilgili bilgi sahibi midir ya da okullardaki öğretmenlerimiz sürecin neresinde yer almaktadır? Farkındalık oluşturma aşamasında, sanal zorbalığın okulda öğretmenler, öğrenciler ve aileler arasında açıkça tartışılabileceği ortamların hazırlanması ve



işbirliği içinde çalışılması gerektiği vurgulanmaktadır. Sanal zorbalık farkındalığı için hedef kitle sadece kurbanları azaltmaya yönelik olmamalıdır. Birçok birey yaptığı eylemin sonucunun farkında olmadan sanal zorbalık yapabilmektedir. Yapılan bir çalışma geleneksel zorbalık yapan bireylerin pişman olma düzeylerinin %70 olduğunu gösterirken, sanal zorbalık yapan bireylerde sadece %42'sinin pişmanlık duyduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yaptıklarında pişmanlık duymayan bireylerin, empati kurabilme olasılıkları da azdır. Bu durum öğrencilerin farkındalık eğitimine yönelik hazırlanacak olası bir programın hem sanal zorbayı hem de sanal zorbalığa uğramayı hedef alması gerektiğini göstermektedir (Solonje ve diğ., 2013).

Türkiye'de ve Dünya'da bilgisayar ve akıllı telefonlarının Fatih Projesi gibi ilgili ülkelerin bakanlıklarının da desteğini alarak okul sıralarında kullanılabilir hale gelmesi internetin pozitif ve negatif kullanım alanlarına dair farkındalık konusunu gündeme getirmektedir. Modern teknolojinin, riskler ve fırsatlar arasında sürekli dengelenen iki yönlü doğası, sanal zorbalık olarak bilinen ve ortaya çıkan bir toplumsal problemde kendisini açıkça göstermektedir. Sanal zorbalıkların %50'sinden fazlası internet kullanımında uzman olduklarını belirtirken bu oran geleneksel zorbalarda üçte biri kadardır. İnternet sanal zorba ve kurbanlar için oldukça önemli bir araçtır ve gün geçtikçe eğitimin ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Belçika'da yapılan bir çalışmada sanal zorbalıkların bir aile odasında paylaşılan bir bilgisayara göre bir çalışma veya yatak odasında kendi bilgisayarlarını kullanma olasılıklarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bu durum, sanal zorbalığın yetişkin gözetimi altında etkisi azalan bir etkinlik olmasından kaynaklanmaktadır (Walrave ve Heirman, 2011). Ortak kullanım alanında gerçekleşmeyen ve yetişkin gözetimine takılmayan sanal zorbalık durumlarında, sanal kurbanlar yaşadıkları olayı genellikle arkadaşlarına anlatmayı veya hiç kimseye anlatmamayı tercih edebilirler, bu nedenle yetişkinler sanal zorbalığın farkında olmayabilir (Solonje ve Smith, 2008). Öğretmen ve ailelerinin sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin düşük olması olayın negatif etkilerini öngörememelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu durum, gerçekleşen bir sanal zorbalık olayına bir şekilde denk gelen veya maruz kalan saldırgan, zorba, seyirci ve yetişkinlerin hiçbirinin olayın ciddiyetinin farkında olamadığı okullarımızda ve topluluklarımızda yaygın bir sorun haline gelmektedir. Sanal zorbalık olayları; okul ortamının kalitesini zayıflatabilir, öğrencilerin akademik ve sosyal hayatını etkileyebilir, kurbanlarda duygusal ve psikolojik travmalara neden olabilecek ve aşırı durumlarda aşırı derecede şiddete neden olabilecek, kabul edilemez bir antisosyal davranışlar görülmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle farkındalık kavramı öğrenci ve bir şekilde öğrencinin hayatına dokunma ihtimali olan herkes için büyük önem arz etmektedir.

Sanal zorbalık farkındalık düzeyleri ile ilgili yapılan bir çalışmada kadın öğretmenlerin sanal zorbalık olaylarına karşı daha endişeli oldukları, okulda başa çıkma yöntemlerine ve sanal zorbalık konularında bilgi edinme konusunda erkek öğretmenlere göre daha istekli oldukları görülmüştür (Eden, Heiman ve Olenik-Shemesh, 2012).

Sezer, Yılmaz ve Karaoglan-Yılmaz (2015) tarafından 2012-2013 akademik yılında Türkiye’de bulunan farklı illerden 184 öğretmenin katılımıyla yapılan bir çalışmada öğretmenlerin sanal zorbalık farkındalıkları incelenmiş, sanal güvenlik ile ilgili bilgi düzeyleri araştırılmış ve konuyla ilgili alınabilecek önlemler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, şube, cinsiyet ve internet kullanım sıklığına dayalı olarak, sanal zorbalık konusunda öğretmenlerin farkındalık düzeyleri arasında istatistiksel olarak önemli farklar olmasına rağmen öğretmenlerin genel olarak sanal zorbalık olaylarında ortalama bir farkındalığa sahip oldukları görülmüştür. Bireylerin sanal / bilgi / internet güvenliği ile ilgili yüksek farkındalık düzeyleri, konu hakkındaki bilgileri ile doğrudan doğruya orantılıdır. Dolayısıyla sanal zorbalık ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmayan yetişkinler durumu anlama, baş etme ve yardımcı olma konularında yetersiz kalmaktadır. Öğretmenlerin ve ailelerin sanal zorbalık konusunda farkındalığa sahip olmaları hem kendileri için hem de öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etmelerine destek vermeleri için son derece önemlidir. Li’ye (2007) göre ise Öğretmenlerin görevlerinden biri okulda meydana gelebilecek her türlü problem durumunu bilmek ve olası bir durumda öğrencilerin süreçten zarar görmeden çıkmalarını sağlamaktır.

Yenilmez ve Seferoğlu (2013) tarafından 583 öğretmenle yürüttükleri çalışmada Bulgulara göre öğretmenlerin sanal zorbalık konusundaki genel farkındalıklarının yüksek olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin yüksek olması daha sonra okullarında yaşanacak bu tür olaylara müdahale etme olasılığını artırabilmektedir.

Tanrıkulu, Kınay ve Arıcak (2015) İstanbul’da yapılan bir çalışmada lise öğrencilerine sanal zorbalığa yönelik duyarlılık geliştirme programı uygulamışlardır. Bu programın amacı, öğrencilere sanal zorbalık olaylarından kendilerini korumaya yönelik duyarlılık geliştirme konusunda yardımcı olmaktır. Araştırmacıların bu programı hazırlamalarının arkasındaki varsayıma göre, bireylerin sanal ortamdaki sorumluluklarının farkında olmak zorunda olduğu ve tehlikeli durumlara yönelik duyarlılıklarını arttırmaları gerektiği düşünülmektedir.

Kowalski ve Limber (2013) tarafından sanal zorbalığa yönelik farkındalığı artırmaya yönelik bir program geliştirmişlerdir. Bu program, öğrencilerin ve ebeveynlerinin sanal zorbalığın ne olduğu ve niçin bu kadar zararlı olduğu konusunda farkındalığını arttırmayı, öğrencilerin sanal teknolojiyi kullanırken birbirlerine karşı sorumlu davranmasını sağlamayı, öğrencilere



sanal zorbalık olduğunda nasıl yardım isteyeceklerini öğretmeyi, öğrencilerin sanal teknolojiyi olumlu yönde kullanmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu programlar sanal zorbalıkla ilişkili tutum ve davranışlara yöneliktir. Programların amacı öğretmen, öğrenci ve ailelerin farkındalığını artırmak, sanal zorbalık olaylarıyla karşılaştıklarında nasıl davranabilecekleri ve sanal zorbalık amacıyla kullanılan araçların nasıl olumlu kullanılacağını öğretmektir. 3-5. sınıflar için geliştirilen program 5 oturumdan oluşmaktadır. Bu oturumlarda aile, öğretmen ve öğrenciye yönelik bilgi ve materyaller sunulmaktadır. İlk iki oturumda sanal zorbalığın ne olduğu, üçüncü oturumda sanal zorbalığın insanları nasıl etkilediği, dördüncü oturumda doğru teknoloji kullanımı, beşinci oturumda ise sanal zorbalığa uğrandığında yapılabileceklerle ilgili bilgiler sunulmaktadır.

6-12. Sınıflar için geliştirilen program 8 oturumdan oluşmaktadır. Bu oturumların ilk beşinde sanal zorbalıkla ilgili gerçek hayat hikâyelerinden yararlanılarak 3-5. sınıf oturumundaki konular ele alınmaktadır. Kalan oturumlarda ise olumlu sanal ortamlar oluşturmayla ilgili bilgiler sunulmaktadır. Bu programlarla birlikte CD verilmekte ve bir web sayfasına yönlendirme yapılmaktadır.

Bireyleri güçlendirmenin bir yolu, öğrencilerin sahip oldukları sanal becerileri, potansiyel risk seviyesini ve olabilecek hassasiyetlerini bilmektir. Hangi öğrencilerin sanal dünyada kendini koruyabilecek bilgi ve beceriye sahip olduğunun bilinmesi risk altındaki öğrencilere daha fazla zaman ve enerji harcanabilmesine imkân tanır. Sanal ortamda karar verme becerilerinden yoksun öğrencilere ayrıca sanal yetkinlik kazandıracak beceri eğitimlerinin sunulması son derece önemlidir. Farkındalık düzeyi düşük ve ilişki kurma konusunda yetkin olmayan bireyler genelde düşünmeden tepki verirler ve çoğu zaman verecekleri tepkinin yaratacağı etkiyi fark edemezler; söz konusu öğrenci grubunun bir şeyin çevrim içi yayımlandıktan sonra nerelere yol açabileceği konusunda ayrıca bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Öğretmenlerin yabancılaşıma riski altında olan ve sanal alanda özellikle savunmasız olabilecek öğrencileri belirlemesi gerekmektedir (Spears, 2009). Örneğin, belirli öğrenciler kişilik, aile geçmişleri, belirli bir engel durumuna sahip olma (fiziksel engellilik), arkadaşlıklarının doğası ve kalitesi, akran gruplarındaki itibarları dolayısıyla diğer öğrencilere göre daha fazla sanal zorba veya kurban olma riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Çocukları zorbalık yapan ebeveynlerin birçoğunun çocuklarıyla vakit geçirmediği ve onları sıcak ve sevgi temelli aile ortamından yoksun bıraktıkları görülmüştür. Yine benzer şekilde birey kardeşine ya da arkadaşlarına zorbaca davrandığında aile durulması gereken çizgi hakkında yeterince yönlendirmediğinden, bireyde bu tür davranışların doğru olduğu ve ailesi tarafından kabul gördüğü bilinci yerleşir (Yüksel-Şahin, 2015).

Nijerya'nın Oyo eyaletinde 653 anket katılımcısı ile 12-16 yaş arası orta öğretim öğrencileriyle farkındalık üzerine yapılan bir çalışmada %53.9 öğrencinin okullarında ki

arkadaşları arasında sanal zorbalık olaylarının farkında oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Daha Kanada ve Londra gibi daha gelişmiş şehirlerde yapılan farkındalık çalışmaları da benzer sonuçlar vermiştir. Yapılan çalışma sonuçlarına göre sadece her iki öğrenciden birinin sanal zorbalık olayları hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir (Olumide, Adams ve Amodu, 2015).

Sanal Zorbalığı Önleme ve Baş Etme Stratejileri

İncelenen araştırmalardaki bulgular, sanal zorbalık olaylarının artmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır. Ancak ülkemizde sanal zorbalık olaylarına ilişkin bilimsel verilerin yeterli olmadığı, yapılan araştırmaların daha çok küçük ölçekli çalışmalar olduğu ve ülke geneline temsil etmediği için bütün resmi yeterince ortaya koyamadığı dikkati çekmektedir. Teknolojinin günlük hayat içinde vazgeçilmez birer araç olduğu ve özellikle FATİH projesi kapsamında okullarda öğrencilerin kitap, defter ve tahtalarının yerini almaya başladığı noktada sanal zorbalık olaylarının giderek artacağı ortadadır. Böyle bir durumda sanal zorbalık olaylarının farkında olan ve baş etme stratejilerini bilen öğrenciler bu olaylardan arınmış bir yapı oluşturmanın temelini oluşturmaktadır. Bu durum rastlantılarla oluşturulacak ve yürütülecek çalışmalarla değil, hem önleme çalışmalarına hem de baş etme ve müdahale süreçlerine yer veren kapsamlı programların geliştirilmesi ve bu programların uygulanmasıyla olur. Böyle bir program geliştirme çalışmasının sadece ülkemiz için değil tüm dünya için oldukça gerekli ve önemli olduğu alanda program sayısının çok sınırlı olmasından anlaşılmaktadır.

Bu nedenle ülkemizde sanal zorbalık olgusunun boyutlarının ülke çapında alınacak büyük örneklem grupları üzerinde saptadıktan sonra, bu sorunlarla nasıl baş edileceğini ortaya koyan yerel gerçeklere dayalı önleme programının geliştirilmesi ve bu programın test edilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu programlarda yer alacak stratejilerin kuramsal alt yapılarının ve etkililiklerinin saptanması gerekmektedir. Ayrıca Ayas ve Horzum (2011) tarafından çeşitli illerde yapılan çalışmalarda öğretmenlerin sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin düşük olduğu ve zorbalığa uğrayan öğrencilere yeterince destek olmadıkları, bu sorunları önlemede başarılı olamadıkları saptanmıştır. Türkiye’de, internet ve cep telefonunun kullanımı hızla artması ve okullarda öğrencilerin bilgisayar laboratuvarlarında internete daha kolay erişmeye başlamasıyla birlikte sanal zorbalık olaylarının ilerleyen dönemlerde daha yaygın bir sorun haline gelebilir. Bu tür olaylar bireyleri olumsuz şekilde etkilediği için sanal zorbalığı önlemeye yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkemizde sanal zorbalık olgusunu geniş kitlelere anlatacak, önleme ve baş etme stratejilerini ortaya koyan CD ve web sitesinin hazırlanarak geniş kitlelerin kullanımına sunulması son derece yararlı görülmektedir.



YÖNTEM

ARAŞTIRMA MODELİ

Bu projenin amacı, liselerde öğrenim gören öğrenciler arasındaki sanal zorba ve sanal mağdur olma durumunun yaygınlığının ve farkındalığının belirlenmesi; sanal zorbalıkla baş etme stratejilerine yönelik bir müdahale programının geliştirilmesi ve uygulanması; geliştirilen programın yaygınlaştırılmasıdır. Projenin iki farklı amacı olduğundan bu iki amaca ilişkin farklı farklı modeller seçilmiştir.

ÇALIŞMA 1: DURUM TESPİTİ ARAŞTIRMASI

Araştırma Deseni

Durum tespiti araştırmasında “liselerde öğrenim gören öğrencilerin sanal zorba ve mağdur olma durumlarının ve farkındalıklarının saptanması” için tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu mevcut şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırmalardır (Karasar, 2003).

Evren ve Örneklem

Projede örnekleme yöntemi olarak küme örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Küme örnekleme büyük ölçekli tarama araştırmalarında yaygın olarak kullanılır. Küme örneklemede, örnekleme girecek son birimler setine ilk olarak büyük kümelerin örnekleme ile ulaşılır. Kümeler ya basit yansız örnekleme yoluyla ya da tabakalı örnekleme yoluyla seçilir. Küme örnekleme de prosedür bir dizi aşamayı içermektedir. Bu nedenle çok aşamalı örnekleme de denir (Balci, 2004). Projede küme örnekleme için uygun olarak öncelikle büyük kümelerin örnekleme ardından aşamalı olarak küçük kümelerin örnekleme yapılmıştır. Bu yönüyle ülke genelini içermesi açısından ilk büyük küme Türkiye İstatistik Bölge Birimleri (NUTS) sınıflandırmasının 1. Düzeyinde yer alan 12 bölge, ardından sırası ile küçük kümeler olarak iller, okullar, sınıflar ve öğrenciler belirlenmiştir. Büyük küme olan NUTS 1. düzey bölgelerden il, okul, sınıf ve öğrenci seçiminde ise tabakalı örnekleme ile seçilmiştir. Liselerdeki sanal zorbalığa ilişkin sayısal verilerin toplanması ve mevcut durumun ortaya konması için Türkiye evrenini temsil edecek örneklem grubunun seçimi aşağıda ayrıntılı olarak anlatılmıştır. **Örneklemin seçiminde aşağıdaki aşamalar izlenmiştir**

İllerin Seçimi: Örneklemin Türkiye'yi temsil edebilmesi için Türkiye İstatistik Bölge Birimleri (NUTS) sınıflandırmasının 1. Düzeyi seçilmiştir. NUTS sınıflamasında 1. düzeyde 12 bölge yer almaktadır. Projenin örneklem grubu belirlenirken NUTS sınıflamasında 1. düzeyde 12 bölgede yer alan birer il araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Bu illerden FATİH projesinin

pilot uygulamasının gerçekleştirilenler alınmış ve pilot uygulamanın gerçekleştirildiği illerde de aynı bölgeden birden fazla il varsa FATİH projesinin uygulandığı pilotlardan hem Anadolu hem de Mesleki liselerden seçilmiş, yine aynı bölgede birden fazla olan iller varsa okul sayısı ilin merkezinde daha fazla olan iller tercih edilmiştir. FATİH projesi kapsamında pilot uygulama yapılan okullara <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/tr/duyuruincele.php?id=14> adresinden erişilebilir. Örneklem grubunun belirlenmesinde 12 bölge, bu bölgeleri temsilen seçilen iller ve bu illerden seçilecek okul sayısı ve öğrenci sayıları tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Örneklem grubunda yer alan öğrencilerin 12 bölgeden seçilmiş illere göre dağılımı

	Bölge	Seçilen il	Okul Sayısı	Örneklem Sayısı
1	Kuzeydoğu Anadolu	Erzincan	6	690
2	Ortadoğu Anadolu	Van	6	731
3	Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	6	766
4	İstanbul	İstanbul	6	687
5	Batı Marmara	Balıkesir	6	776
6	Ege	Afyonkarahisar	6	671
7	Doğu Marmara	Bursa	6	718
8	Batı Anadolu	Ankara	6	764
9	Akdeniz	Hatay	6	682
1		Sivas	6	646
0	Orta Anadolu			
1		Samsun	6	678
1	Batı Karadeniz			
1		Trabzon	6	782
2	Doğu Karadeniz			
Toplam			72	8591

Okulların, Sınıfların Öğrencilerin Seçimi:

a) **Okulların Seçimi:** Örneklem grubunun ikinci aşamasını örneklem grubu alının 12 bölgeden illerdeki okulların seçilmesi oluşturmaktadır. Türkiye’de liseler; “Anadolu lisesi” ve “mesleki lisesi” olmak üzere iki türde örgütlenmiştir. Araştırmanın örneklem grubunda yer alan her ilden toplam 6 lise seçilecek olup, bu liselerden dördü Anadolu lisesi, ikisi ise meslek lisesidir. Bu liselerin seçiminde de her ilden bir FATİH projesi pilot okulu olan, üçer de FATİH projesi pilot okulu olmayan Anadolu ve Meslek lisesi seçilecek olup toplamda 6 lise ortaya çıkacaktır. Tüm illerde aynı meslek liseleri araştırmaya dâhil edilmiştir. Seçilecek lise türleri Tablo 2’de yer almıştır.

Tablo 2. Örneklem grubunda yer alan öğrenci sayısının lise türüne göre dağılımı

	Okul Sayısı	Sınıf Sayısı	Öğrenci Sayısı
FATİH Projesi Pilot Uygulanan Anadolu Lisesi (Her ilden 1 okul)	12	48	1440
FATİH Projesi Pilot Uygulanmayan Anadolu Lisesi (Her ilden 3 okul)	36	144	4320
FATİH Projesi Pilot Uygulanmayan Meslek Lisesi (Her ilden 2 okul)	24	96	2880
TOPLAM	72	288	8640

- b) Sınıf seçimi:** Araştırma kapsamında yer alan her lisenin 9., 10., 11. ve 12. sınıflarından birer şubeden 30'ar öğrenci örnekleme alınmıştır. Böylece Tablo 2'de görüldüğü üzere tüm liseleri temsilen 288 sınıf araştırma kapsamında yer alacak ve bu sınıflar yansız olarak seçilmiştir (bkz Tablo 2).
- c) Öğrenci seçimi:** Araştırma verileri Anadolu liselerinde okuyan 5760 öğrenci, meslek liselerinde okuyan 2880 öğrenci, toplam 8640 öğrenciye anket dağıtılmıştır. Bu öğrencilerden 49'unun verisi kullanılamaz bulunduğundan araştırmadan çıkarılmıştır. Bu yönüyle toplam 8591 öğrenciden elde edilen verilerle işlemler gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada verileri toplamak amacıyla 1) Sanal Zorba Mağdur Ölçeği, 2) Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği, 3) Sanal Zorbalıkla Baş etme Stratejileri Ölçeği, 4) Öğrenci ve Öğretmen Odak Grup Görüşme Formu kullanılacaktır. Araştırmada kullanılacak veri toplama araçları hakkındaki ayrıntılı bilgiler aşağıda yer almaktadır:

1. Sanal Zorba Mağdur Ölçeği: Lise öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma düzeylerini belirlemek amacıyla Ayas ve Horzum (2010) tarafından geliştirilen sanal zorba ve mağdur ölçeği kullanılmıştır.

2. Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği: Lise öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalığını belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen sanal zorbalık farkındalığı ölçeği kullanılmıştır. Ölçek proje kapsamında Ayas, T. Aydın, F. ve Horzum, M.B (2015) tarafından geliştirilmiştir.

3. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri Ölçeği: Lise öğrencilerinin sanal zorbalıkla baş etmeye stratejilerini kullanma düzeylerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen sanal zorbalıkla baş etme stratejileri ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, Koç, Horzum, Ayas, Aydın, Özbay, Uğur ve Çolak (2016) tarafından proje kapsamında geliştirilmiştir.

4. Öğrenci ve Öğretmen Odak Grup Görüşme Formu: Bu ölçme aracı, öğrenci ve öğretmenler için ayrı geliştirilmiştir. Bu araçla seçilecek öğrenci ve öğretmenlerle odak grup görüşmesi ile sanal zorbalık olayları ile ilgili derinlemesine görüşme yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin istatistiksel analizinde aşağıdaki tekniklerden yararlanılmıştır:

- Öğrenciler arasında yaşanan sanal zorba ve mağdur olma düzeyinde cinsiyet (erkek, kız), sınıf düzeyi (9. 10. 11. be 12. sınıflar), okul türü (Anadolu ve Meslek lisesi), Fatih Projesi pilot okulu olup olmadığı bakımından fark olup olmadığını belirlemek için dört yönlü varyans analizi tekniğinden yararlanılmıştır.
- Öğrenciler arasında yaşanan sanal zorbalık farkındalığı düzeyinde cinsiyet (erkek, kız), sınıf düzeyi (9. 10. 11. be 12. sınıflar), okul türü (Anadolu ve Meslek lisesi), Fatih Projesi pilot okulu olup olmadığı bakımından fark olup olmadığını belirlemek için dört yönlü varyans analizi tekniğinden yararlanılmıştır.
- Öğrenciler arasında yaşanan sanal zorbalıklı baş etme stratejileri bilgisi düzeyinde cinsiyet (erkek, kız), sınıf düzeyi (9. 10. 11. be 12. sınıflar), okul türü (Anadolu ve Meslek lisesi), Fatih Projesi pilot okulu olup olmadığı bakımından fark olup olmadığını belirlemek için dört yönlü varyans analizi tekniğinden yararlanılmıştır.
- Öğrenci ve öğretmenlerle yapılan odak grup görüşmesine ait kayıtlar ise nitel yöntemlerden içerik analizi ile ortaya koyulmuştur.

ÇALIŞMA 2: SANAL ZORBALIĞI ÖNLEME PROGRAMININ ETKİLİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırma Modeli

Projenin ikinci amacı olan “Sanal zorbalığı Önleme Programı”nın geliştirilmesi, bu programın etkililiğinin saptanması sürecinde ise ön-test son-test kontrol gruplu basit karmaşık desen kullanılmıştır. Modelde müdahale değişkeni (deney, kontrol grubunda yer alma) ve zaman değişkeni (öntest, sontest ve izleme testi) olmak üzere iki değişken içermektedir. Bu iki değişkenden müdahale değişkeni bağımsız değişken, biri (zaman değişkeni) ise tekrarlı ölçümler içeren bağımlı değişkendir. Birden fazla bağımsız ve tekrarlı ölçümler içeren bağımlı değişken içeren model 2 x 3'lük basit karmaşık desen uygulanmıştır. Bu amaçla araştırmada birbirine denk nitelikteki bir deney, bir kontrol grubu seçilmiştir. Deney ve kontrol gruplarında eşit sayıda zorba, mağdur ve hem zorba hem de mağdur öğrenciler yer almıştır. Hem deney hem de kontrol gruplarında öntest, sontest ve izleme testi ölçümleri yapılmıştır.

Tablo 3. Araştırmanın Simgesel Görünüşü

	Zaman	Öntest	İşlemler	Sontest	İzleme
--	-------	--------	----------	---------	--------

Müdahale	Grup				
Deney grubu	Farkındalık düzeyi düşük	T _{1.1}	D ₁	T _{1.2}	T _{1.3}
	Baş etme stratejileri bilgi düzeyi düşük				
	Farkındalık düzeyi ve baş etme stratejileri bilgi düzeyi düşük				
Kontrol grubu	Farkındalık düzeyi düşük	T _{2.1}		T _{2.2}	T _{2.3}
	Baş etme stratejileri bilgi düzeyi düşük				
	Farkındalık düzeyi ve baş etme stratejileri bilgi düzeyi düşük				

Araştırma Grubu

Projenin çalışma grubuna bir deney bir de kontrol grubu seçilmesi planlanmıştır. Bu amaçla Sakarya ilinde yer alan Anadolu lisesinde öğrenim gören toplam 279 öğrenciye sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi ölçeği uygulanmıştır. Çalışma grubu için 50 öğrenciden oluşan deney ve kontrol grubu oluşturulmuştur. Gruplar oluşturulurken 10 öğrencinin sadece sanal zorba farkındalık düzeyi düşük olduğundan kura ile 5 kişi deney 5 kişi kontrol grubuna atanmıştır. Yine öğrencilerden 10 öğrencinin sadece baş etme stratejileri bilgi düzeyi düşük olduğundan kura ile 5 kişi deney 5 kişi kontrol grubuna atanmıştır. Ayrıca öğrencilerden 30 öğrencinin sadece hem sanal zorba farkındalık düzeyi düşük hem de baş etme stratejileri bilgi düzeyi düşük olduğundan kura ile 15 kişi deney 15 kişi kontrol grubuna atanmıştır. Deney grubunda yer alan 25 öğrenciden 5'i sadece sanal zorba farkındalık düzeyi düşük, 15'i baş etme stratejileri bilgi düzeyi düşük ve 5'i Farkındalık düzeyi ve baş etme stratejileri bilgi düzeyi düşük öğrencilerden oluşmuştur. Kontrol grubunda yer alan 25 öğrenciden 5'i sadece sanal zorba farkındalık düzeyi düşük, 15'i baş etme stratejileri bilgi düzeyi düşük ve 5'i Farkındalık düzeyi ve baş etme stratejileri bilgi düzeyi düşük öğrencilerden oluşmuştur. Öğrencilerin deney kontrol grubunda olmaya göre dağılımları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4. Sanal Zorbalığı Önleme Programının Uygulanacağı Öğrencilerin Deney kontrol grubunda yer almaya Göre Dağılımları

Müdahale	Grup			Toplam
	Farkındalık	Baş etme stratejileri	Farkındalık düzeyi	

grubu	düzeyi düşük	bilgi düzeyi düşük	ve baş etme stratejileri bilgi düzeyi düşük	
Deney	5	15	5	25
Kontrol	5	15	5	25
Toplam	10	30	10	50

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada verileri toplamak amacıyla sanal zorba/mağdur, sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla baş etme stratejileri ölçekleri kullanılacaktır. Araştırmada kullanılacak veri toplama araçları hakkındaki ayrıntılı bilgiler durum tespit çalışmasında yer almaktadır.

Verilerin Analizi

Sanal zorbalığı Önleme Programı'nın etkililiğinin saptanması sürecinde bir deney grubu bir kontrol grubu ilişkisiz ölçümleri, öntest, sontest ve izleme testi ölçümleri ise ilişkili ölçümleri yer alacağından 2 x 3'lük basit karmaşık desenler için varyans analizi uygulanmıştır.

PROGRAMIN HAZIRLANMASI

Bu program lise öğrencilerinin sanal zorbalık yapan ya da sanal zorbalığa maruz kalan ergenlerde ortaya çıkan problemlerin azaltılmasına yönelik olarak yaşadıkları durum hakkında bilgi sahibi olmaları, farkındalık ve bu durumla baş etme becerilerini geliştirmeleri amacıyla hazırlanmıştır. Bu programın hazırlanma aşamasında sanal zorbalıkla ve sanal zorbalığı önlemeye yönelik (Committee for Children, 2010, Doane, 2011; Hazelden, 2008; Morales, 2011; Wong-Lo ve diğ.,2011) in programları incelenmiştir. Ayrıca (Ayas, 2008, Dölek, 2002, Kartal ve Bilgin, 2007; Kutlu, 2005, Olweus, 1993, 1995, 1999) tarafından zorbalığı önlemeye yönelik programlar incelenerek programın hazırlanmasında bu programlardan da yararlanılmıştır. Hazırlanan program Psikolojik Danışma ve Rehberlik ve Eğitim Programlarında görev yapan 4 uzmandan alınan görüşler doğrultusunda düzeltilerek programa son hal verilmiştir.

PROGRAMIN GENEL AMAÇLARI

Bu program sanal zorbalık yapan ya da sanal zorbalığa maruz kalan ergenlerde ortaya çıkan problemlerin azaltılmasına yönelik olarak yaşadıkları durum hakkında bilgi sahibi olmaları, farkındalık kazanımları ve bu durumla baş etme becerileri geliştirmeleri genel amacıyla hazırlanmıştır.

Bu genel amaç doğrultusunda programın temel hedefleri şunlardır:



Öğrenciler;

- 1-Sanal zorbalık olaylarının bireylerde oluşturduğu olumsuz etkileri bilir.
- 2-Sanal zorbalığa maruz kalan bireylerin duygularını tahmin eder
- 3-Sanal zorbalık olaylarına yönelik uygun ya da uygun olmayan tepki gösterme yollarını ayırt eder.
- 4-Sanal zorbalık olaylarıyla karşılaştığında farklı baş etme yolları geliştirir.
- 5-Kendisi ya da bir arkadaşı sanal zorbalık olayına maruz kaldığında uygun tepkide bulunur
- 6-Sanal zorbalık olaylarıyla baş etmede kararlı davranır
- 7-Sanal zorbalık olaylarıyla baş etme stratejilerini fark eder
- 8-Farklı sanal zorbalık olaylarında uygun baş etme stratejilerini tanır
- 9-Sanal zorbalık olaylarına yönelik uygun baş etme stratejilerini kullanır
- 10-Sanal zorbalık olaylarına uygun alternatif çözüm yolları üretir
- 11-Teknolojik araç gereçleri amacına uygun kullanma becerisi geliştirir

Kullanılacak Yaklaşım ve Yöntem: Belirtilen bu hedeflere ulaşmak için çözüm odaklı kısa süreli terapinin metotlarının yanı sıra bilgilendirme, anlatım, ısınma oyunları, tartışma, küçük grup etkinlikleri uygulanmıştır.

Süre: Bu çalışma 90 dakikalık 6 oturum şeklinde yürütülmüştür.

OTURUMLAR

I. OTURUM

Oturumun Amaçları:

- 1.Grup üyeleri ve grup lideri birbirini tanır.
- 2.Grup programı ve yapılacak etkinlikleri bilinir.
3. Grubun kuralları belirlenir.

Uygulama Süreci:



1-Grup üyelerine “hoş geldiniz” denilerek ilk oturum başlatılır ve grup üyelerine isimlerinin yazılı olduğu yaka kartları dağıtılır. Tüm üyelere yaka kartlarını yakalarına asmaları istenir. Daha sonra tanışma etkinliğine geçilir.

Lider öncelikle kendini tanıtır. Grubunda hem liderle tanışması hem de birbirlerinin çokta bilmedikleri yanlarını tanımaları amacıyla bir etkinlik uygulanır.

Tanışma etkinliğinde her üyeden ismini, isminin anlamını, ismi ona kimin verdiğini, isminden memnun olup olmadığını ve eğer değiştirseydi hangi ismi almak istediğini açıklaması istenir. Bir sonraki üye kendinden önceki kişilerin isimlerini tekrarlayarak kendi sini tanıtır. Tanışma süreci sona erdikten sonra arkadaşlarıyla ilgili merak ettikleri bir şeyin olup olmadığı üyelere sorulur. Merak edilen bir konu varsa grup üyesinden bu konuyla ilgili bilgi verilmesi sağlanarak tanışma süreci sonlandırılır.

2-Üyelerin grup programı ve yapılacak etkinlikler hakkında bilgilendirilmesi

Lider üyelere oturumun amacı, oturumların ne kadar süreceği ve toplam kaç oturum olacağı açıklanır Sürece ilişkin üyelerin beklentileri ve soruları varsa dinlenir ve cevaplanır

3.Grup kurallarının belirlenmesi

Öğrencilerle yürütülen çalışmaların bir parçası olarak her grupta önce grup kuralları oluşturulur. Grup lideri tarafından belirlenen kurallar (ekte yer almaktadır) grup üyelerine aktarılır.

Daha sonra grup üyelerine bu kurallara eklemek istedikleri kuralları olup olmadığı sorularak grup kuralları belirlenir.

4. Oturumun Sonlandırılması

Grup lideri tarafından oturumun genel özeti yapılır, üyelerin eklemek istedikleri olup olmadığı sorulur. Üyeler dinlenir sorular yanıtlanır ve oturum sonlandırılır.

II. OTURUM

Oturumun Amaçları

- 1-Sanal zorbalık olaylarının farkına vararak bireylerde oluşturduğu olumsuz etkileri bilir.
- 2-Sanal zorbalığa maruz kalan bireylerin duygularını tahmin eder.

Uygulama Süreci:



Lider, bir önceki oturuma dair üyelerin neleri hatırladıklarını sorar ve her üyenin geçen oturumla ilgili paylaşım yapması noktasında grubu üyelerini teşvik eder. Söylenenleri genel olarak özetler ve ikinci oturuma geçilir.

Üyelerin “Sanal Zorbalık ve Sanal Mağduriyet” ile ilgili bilgi sahibi olmalarını sağlamak amacıyla Üyeleri sanal zorbalık ve sanal mağduriyet konusunda bilgilendirmek için Lider tarafından hazırlanan broşür (ekte yer almaktadır) üyelere dağıtılır. Öncelikle kavramlar hakkında üyelerin ne düşündükleri sorulur. Bilgileri alınır. Sonrasında sunum yapılır. Soru-cevap ve üyelerin verdikleri örneklerle süreç tamamlanır.

Üyelerin ‘Sanal mağduriyet’ ve ‘Sanal zorbalık’ durumunu yaşamışlarsa ya da bu tür olaylara şahit olmuşlarsa bu olayları grup ortamında paylaşmaları istenir. Paylaşımlarda grup üyelerinin yaşadıkları bu olay karşısında mutsuzluk, öfke, kızgınlık, korku, nefret, acı, sıkıntı, hayal kırıklığı, hayret, üzüntü ve utanma duygularının paylaşılması beklenmektedir. Eğer bireyler bunların tamamını paylaşırsa süreç devam eder paylaşmazsa lider eksik olan duyguları duygu etkinliğinde mutlaka vurgular.

Daha sonra grup liderinin sanal zorbalığa maruz kalanların yaşadıkları olumsuzluklar (ekte) hakkında bilgi verilir. Bu olayları yaşayanların nasıl duygular yaşayabileceklerini fark etmek amacıyla “Duyguları Fark etme” etkinliği yapılır.

Etkinlik adı: Duyguları Fark Etme

Gerekli materyal: Duyguların yazılı olduğu renkli kartonlar

İkinci oturumda, duyguları tanıyabilme amacıyla karşıdaki kişinin duygularını, bedensel ipuçlarını değerlendirerek anlayabilme, bir olayda farklı birkaç duygu yaşanabileceğini fark edilmesini sağlamak için duygu kartları kullanılarak ve yaşanan duyguyu tahmin oyunları gerçekleştirilir. Lider grup üyelerine duygunun ne olduğunu sorar. Grup üyelerinin duyguyla ilgili yaptıkları tarifler grup ortamında dinlenir. Yapılan tarifler üzerine grup lideri duygunun ne olduğunu açıklar. Daha sonra grup lideri tarafından renkli kartonlara yazılan duygular öğrencilere gösterilerek bu kartonlarda yazılı duyguları grup üyelerinden birinin gelip çekmesi ve çektiği duyguyu mimik ve davranışlarıyla anlatmaya çalışması, diğer grup üyelerinin ise mimikleriyle duyguyu anlatan üyenin hangi duyguyu anlatmaya çalıştığını bulması istenir. İfade edilmek istenen duygu bulununca başka bir grup üyesi gelip başka bir kart çekerek aynı sürece devam edilir. Kartlarda mutsuzluk, öfke, kızgınlık, korku, nefret, acı, özlem, sıkıntı, mutluluk, kıskançlık, neşe, sevgi, hayal kırıklığı, merak, hayret, üzüntü ve utanmışlık gibi duygular yazmaktadır. Uygulama süreci bittikten sonra grup üyeleriyle hangi durumlarda



olumlu hangi durumlarda bireylerin olumsuz duyguları yaşayaabilecekleri üzerinde paylaşımlar yapılır.

Gruptaki herkesin paylaşım yapmasıyla lider tarafından oturumun genel bir özeti yapılır. Lider özellikle tartışma kısmında ifade edilmeyen duyguları vurgular ve sanal zorbalık olaylarındaki yaşanan duyguları özellikle seçer. Üyelere bu oturumla ilgili eklemek istedikleri bilgilerin olup olmadığı sorulur, üyeler dinlenir ve grup sonlandırılır.

III. OTURUM

Oturumun Amaçları

1-Sanal zorbalık olaylarına yönelik uygun ya da uygun olmayan tepki gösterme yollarını ayırt eder.

2-Sanal zorbalık olaylarıyla karşılaştığında farklı baş etme yolları geliştirir.

Uygulama: Lider bir önceki oturuma dair hatırlatma yaparak grup üyelerine oturumla ilgili söylemek istedikleri herhangi bir şey olup olmadığını sorar ve üçüncü oturuma geçilir.

Grup lideri sanal zorbalık olaylarını yaşayan bireylerin ne tür tepkiler gösterebileceğine yönelik bir soruyu grup üyelerine sorar. Grup üyelerinden gelen cevaplar üzerinde konuşularak olumsuz tepkilerin ne tür olumsuzluklara yol açabileceği grup üyeleriyle konuşulur. Daha sonra grup lideri bu tür olaylarla uygun baş etme yöntemi olup olmayacağı sorularak “Sanal zorbalıkla Baş Etme” etkinliği yapılır.

Etkinlik adı: Sanal Zorbalıkla Baş Etme

Gerekli materyal: Renkli kartonlar ve kalem

Grup lideri sanal zorbalık olaylarıyla baş etmek için farklı yöntemler kullanıldığını bu yöntemlerden bazılarının işe yarayabildiğini bazılarının ise işe yaramadığını size göre hangileri işe yaramakta hangileri yaramamaktadır diye bir soru yöneltir. Gelen cevapları bir kartona grup üyelerinin görebileceği şekilde yazar. Bu söylediğiniz baş etme yöntemlerinden bazıları olumlu bazıları ise olumsuz olacaktır. Grup lideri tekrar grup üyelerine bu söylediğiniz baş etme yöntemlerinden hangileri olumlu işe yarar tepkiler olduklarını hangilerinin işe yaramayan tepkiler olduğunu sorar. Grup üyeleri tarafından olumlu baş etme yöntemleri olarak ifade edilenler ayrı bir kartona işe yaramayan yöntemler ise ayrı bir kartona yazılır. Daha sonra bu yöntemlerin neden işe yaradığını ya da yaramadığı grup üyeleri arasında tartışılır. Sonunda grup lideri hazırlamış olduğu farklı sanal zorbalık olaylarında baş etme açısından uygun olan tepkileri grup üyeleriyle paylaşır



Grup lideri tarafından oturumun genel bir özeti yapılır. Üyelere bu oturumla ilgili eklemek istedikleri bilgilerin olup olmadığı sorulur, üyeler dinlenir ve grup sonlandırılır.

IV. OTURUM

- 1-Kendisi ya da bir arkadaşı sanal zorbalık olayına maruz kaldığında uygun tepkide bulunur.
- 2-Sanal zorbalık olaylarıyla baş etmede kararlı davranır.

Uygulama: Grup Lideri tarafından üyelere sanal zorbaca davranışlara maruz kaldıklarında ya da bir arkadaşlarının maruz kaldıklarını gördüklerinde neler yapabilecekleriyle ilgili bir bilgilendirme semineri yapılır.

Ardından grup üyelerine grup lideri tarafından hazırlanmış olan sanal zorbalıkla ilgili örnek olaylar anlatılır öğrencilere her bir örnek olay sonrasında bu olayla ilgili en etkin ve sağlıklı tepki verme yolunun ne olabileceği üzerinde konuşulur.

Çalışmanın sonlanmasıyla birlikte paylaşım aşamasına geçilir. Paylaşım aşamasında üyelere grup lideri tarafından grup üyelerine sanal zorbalık olaylarıyla baş etme sürecinde kararlı bir şekilde uygun baş etme yöntemlerinin uygulanması ile ilgili bilgilendirme yapılır.

Grup lideri tarafından oturumun genel bir özeti yapılır. Üyelere bu oturumla ilgili eklemek istedikleri bilgilerin olup olmadığı sorulur, üyeler dinlenir ve grup sonlandırılır.

V.OTURUM

Oturumun Amaçları

- 1-Sanal zorbalık olaylarıyla baş etme stratejilerini fark eder
- 2-Farklı sanal zorbalık olaylarında uygun baş etme stratejilerini tanıır
- 3-Sanal zorbalık olaylarına yönelik uygun baş etme stratejilerini kullanır

Uygulama: Lider bir önceki oturuma dair üyelerin neleri hatırladıklarını sorar ve her üyenin geçen oturumla ilgili paylaşım yapması noktasında grubu destekler. Grup gerekli paylaşımları yaptıktan sonra “sen ne yapardın” etkinliğini yapar

Etkinlik Adı: Sen ne yapardın

Gerekli materyal: Sanal zorbalıkla ilgili hikayeler.

Uygulama: Bu çalışma da lider, gruba hazırlamış olduğu sanal zorbalıkla ilgili kısa hikâyeleri (ekte) okur ve her hikâye okunduktan sonra grup üyelerine hikaye de kahramanlardan hangisinin yerinde olmak isterdiniz ya da olmak istemezsiniz şeklinde sorular yöneltilerek



grup süreci başlatılır. Daha sonra grup üyelerine hikâyede sanal zorbalık davranışı gösteren kişinin yerinde sen olsaydın nasıl bir davranış gösterirdin? Sorusu yöneltilir. Aynı şekilde hikâyede sanal zorbalığa maruz kalan kişinin yerinde sen olsaydın ne tür davranışlar gösterirdin? Sorulur. Grup üyelerinin verdiği cevaplar not alınır. Oturumun sonunda uygun cevaplar üzerine tekrar konuşulur ve bu cevapların neden uygun olduğu açıklanır bu tür olaylarla karşılaşması durumunda burada belirlenen uygun tepkileri gösterip gösteremeyecekleri sorulur ve grup üyelerinin paylaşımının ardından etkinlik sonlandırılır.

VI. OTURUM

Oturumun Amaçları

- 1-Sanal zorbalık olaylarına uygun alternatif çözüm yolları üretir
- 2-Teknolojik araç gereçleri amacına uygun kullanma becerisi geliştirir

Uygulama: Grup lideri geçen haftaki oturumu hatırlattıktan sonra grup üyelerine sanal zorbalıkla ilgili alternatif çözümler bulabilmeleri için “farklı ne yapılır” etkinliğini yapar.

Etkinlik adı: Farklı ne yapılır

Gerekli materyal: Hulahop

Uygulama: Grup lideri getirmiş olduğu hulahopu göstererek bu ne işe yaradığını öğrencilere sorar öğrencilerin cevabının ardından hulahopu havaya atarak yere düştüğünü grup üyelerine gösterir. Daha sonra grup üyelerinden 10 tanesini hulahopun etrafında halka olmasını ister. Her bir öğrenciye işaret parmaklarıyla hulahopa dokunmalarını ve bu şekilde hulahopu yere indirmelerini söyler bu süreç belli bir süre devam eder. Daha sonra diğer grup üyelerine aynı uygulama yaptırılır. Genellikle grup üyeleri bu uygulamada başarısız olmaktadır. Uygulama bittikten sonra burada nasıl davranılsaydı bu uygulama başarıyla sonuçlanırdı sorusu yöneltilerek grup üyelerinin alternatifler üretmesi sağlanır.

Bu uygulamanın ardından sanal zorbalık olaylarının olmaması için alternatifler üretilmesi konuşularak etkinlik sonlandırılır.

Daha sonra grup lideri bireylerin sanal ortamı kullanırken ne tür kurallara dikkat etmesi gerektiği sorulur. Grup üyeleri kendi görüşlerini bildirir. Daha sonra grup lideri tarafından sanal ortamda dikkat edilmesi gereken kurallar (ekte) grup üyelerine okunur ve yazılı olarak grup üyelerine dağıtılır bu kurallar üzerine konuşulur.

Son olarak lider sınıfa bir uzman davet ederek bu uzman tarafından güvenli internet kullanımı ile ilgili iki sunu yapılır. (Sunular ektedir.)



Grup lideri 6 haftanın kısa bir özetlemesini yaparak grup üyelerinin duygu ve düşüncelerini alarak grup sürecini sonlandırır.

Yukarıdaki kazanımların her birinin numarasının hangi öğrenme alanında ve basamakta yazıldığı aşağıda yer almaktadır.

- 1- Bilişsel/Bilgi basamağı
- 2- Bilişsel/Kavrama basamağı
- 3- Bilişsel/Analiz basamağı
- 4- Bilişsel/Sentez basamağı
- 5- Duyuşsal/Tepkide bulunma basamağı
- 6- Duyuşsal/Örgütlenme basamağı
- 7- Psikomotor/Algılama Basamağı
- 8- Psikomotor/Kurulum basamağı
- 9- Psikomotor/Klavuzlama basamağı
- 10- Psikomotor/Duruma uydurma
- 11- Psikomotor/Yaratma basamağı

Web Sayfası Hazırlama

Projede sanal zorbalığın ne olduğu, nasıl saptanabileceği ve en önemlisi nasıl önleneceğine ilişkin bilgilerin yer aldığı web sayfası geliştirilerek ve sunulmuştur.



BULGULAR

Proje kapsamında proje yürütücüsü, araştırmacılar ve bursiyerler projede uygulamaların yapılacağı belirtilen 12 ilde 72 okulda ve 288 sınıfta proje için belirlenen ve çoğaltılan 9000 ölçme aracını verileri elde etmek amacıyla uygulamışlardır. Uygulama sonucunda elde edilen verilerden 8591 veri değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Projede verilerin toplanmasıyla ilgili planlama yapılırken 8640 veriye ulaşılması hedeflenirken bu hedeften 49 veri eksik kalmıştır. Başarı ölçütlerinde hedeflenen verilerin %90'ına ulaşılması ve bu veriler üzerinden işlemler yapılması hedeflenmiştir. Sonuçta bu hedefin%99.5'ine ulaşılarak başarı ölçütlerine ulaşılmıştır.

Araştırma sonucunda 5005 kız (%58.3) 3586 erkek (%41.7) öğrenciye ulaşılmıştır. Araştırmada öğrencilerden 2416'sı (%28.1) 9. Sınıf, 2389'u (%27.8) 10.sınıf, 2151'i (%25) 11. Sınıf ve 1635'i (%19.1)12. Sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır.

Araştırmada ki öğrencilerin 3104'i (%36.1) Meslek liselerinde öğrenim görürken 5487'si (%63.9) Anadolu liselerinde öğrenim görmektedir. Anadolu liselerinde öğrenim gören öğrencilerin 1299'u Fatih projesi kapsamında pilot uygulama okulu olarak belirlenen öğrencilerden oluşmaktadır.

Araştırmada 671 öğrenci (%7.8) Afyon, 764 öğrenci (%8.9) Ankara, 776 öğrenci (%9) Balıkesir, 718 öğrenci %8.4) Bursa, 690 öğrenci (%8) Erzincan, 766 öğrenci (%8.9) Gaziantep 682 öğrenci (%7.9) Hatay, 687 öğrenci (%8) İstanbul, 678 öğrenci (%7.9) Samsun 646 öğrenci (%7.5) Sivas 782 öğrenci (%9.1) Trabzon ve 731 öğrenci (%8.5) Van ilindeki okullarda öğrenimine devam eden öğrencilerden oluşmaktadır. Bu illerdeki sınıflardaki öğrenci sayılarının farklı olması her il için hedeflenen 720 öğrencinden farklı sayıların oluşmasında etkili olmuştur.

Verilerin analizine başlarken hedeflendiği gibi cinsiyet, sınıf, okul türü ve fatih proje uygulama okulu olup olmadığı değişkenlerinden oluşan betimsel analiz yapıldığında aşağıdaki görülen tablo ortaya çıkmaktadır. Tablo incelendiğinde Fatih projesi uygulama okullarında yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşılamadığı görülmektedir. Fatih projesi uygulama okulu olup olmadığı değişkeni analizden çıkarılarak 3 yönlü varyans analizi kullanılmıştır.

Tablo 5. Okul türü ve sınıf düzeyine göre öğrencilerin dağılımı

Okul Türü	Sınıf	Cinsiyet		Toplam	
		Kız	Erkek		
Meslek	9	Diğer	528	349	877
		FATİH	1	3	4
		Toplam	529	352	881
	10	Diğer	516	294	810
		Toplam	516	294	810
	11	Diğer	485	250	735
		FATİH	3	5	8
		Toplam	488	255	743
	12	Diğer	417	250	667
		FATİH	0	3	3
		Toplam	417	253	670
	Total	Diğer	1946	1143	3089
		FATİH	4	11	15
		Toplam	1950	1154	3104
	Anadolu	9	Diğer	633	539
FATİH			194	169	363
Toplam			827	708	1535
10		Diğer	685	548	1233
		FATİH	194	152	346
11		Toplam	879	700	1579
		Diğer	637	467	1104
		FATİH	168	136	304
12		Toplam	805	603	1408
		Diğer	395	299	694
		FATİH	149	122	271
Total		Toplam	544	421	965
		Diğer	2350	1853	4203
		FATİH	705	579	1284
Total		Toplam	3055	2432	5487

Proje kapsamında cinsiyet, sınıf ve okul türü bağımsız değişkenlerine göre sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi bağımlı değişkenlerinde fark olup olmadığını belirlemek üzere 4 ayrı üç yönlü varyans analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizlerden öncelikle tüm bağımlı değişkenlerin cinsiyet, sınıf ve okul türüne göre betimsel analizlerine bakılmıştır. Betimsel analizin sonuçlarının tablosu Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 6. Sanal Zorbalık, Sanal Mağdur, Sanal Zorbalık Farkındalığı ve Sanal Zorbalıkla baş etme stratejisi bilgisi puanlarının cinsiyet, sınıf ve okul türü bağımsız değişkenlerine göre betimsel analizi tablosu

Bağımsız Değişkenler	n	Zorba		Mağdur		Farkındalık		Baş etme Stratejileri	
		X	S	X	S	X	S	X	S
Cinsiyet									

Kız	500	12,00	6,08	13,39	6,14	96,75	17,58	55,1	9,10
	5							2	
Erkek	358	13,93	8,23	14,83	7,87	88,07	21,76	50,1	11,5
	6							6	9
Sınıf									
9	241	12,28	5,78	13,57	6,08	92,95	19,61	52,9	9,97
	6							0	
10	238	12,97	7,47	14,11	7,13	92,60	19,84	52,9	10,4
	9							4	4
11	215	12,87	7,50	13,96	6,97	93,98	19,51	53,4	10,9
	1							4	2
12	163	13,26	7,80	14,47	7,79	93,03	20,87	52,9	10,8
	5							2	1
Okul Türü									
Meslek	310	12,61	6,66	13,74	6,81	92,70	20,27	53,5	10,5
	4							3	1
Anadolu	548	12,92	7,36	14,13	7,03	93,38	19,69	52,7	10,4
	7							8	9
Toplam	859	12,81	7,12	13,99	6,95	93,13	19,90	53,0	10,5
	1							5	1

Tablo incelendiğinde erkek öğrencilerin sanal zorba ve sanal mağdur olma puanlarının kız öğrencilere göre daha yüksek olduğu, kız öğrencilerin ise sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri bilgilerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Sınıflara göre öğrenciler incelendiğinde 12. Sınıf öğrencilerinin sanal zorba puanlarının daha yüksek olduğu, sanal mağdur puanlarında 12. ve 10. Sınıfların puanlarının yüksek olduğu, sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisinin de 11. Sınıflarda daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca okul türüne göre puanlar incelendiğinde sanal zorba, mağdur ve sanal zorbalık farkındalığı puanlarında Anadolu lisesi öğrencilerinin puanlarının meslek lisesi öğrencilerinden daha yüksek olduğu, sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi puanlarında ise meslek lisesi öğrencilerinin puanlarının Anadolu lisesi öğrencilerinden yüksek olduğu görülmektedir.

Betimsel analizler incelendikten sonra ortaya çıkan bu yüksek puanların istatistiksel olarak farklılık oluşturup oluşturmadığına bakmak üzere sırasıyla sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi puanlarının cinsiyet, sınıf ve okul türü değişkenlerine göre incelendiği dört ayrı üç yönlü varyans analizleri yapılmıştır. Öncelikle sanal zorba puanlarına yönelik üç yönlü varyans analizi tablosu Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 7. Sanal Zorbalık Puanlarına yönelik üç yönlü varyans analizi tablosu

Bağımsız Değişken	KT	SD	KO	F	p
Cinsiyet	6530,49	1	6530,49	131,79	,000 **
Sınıf	1000,28	3	333,43	6,73	,000 **
Okul türü	85,13	1	85,13	1,72	,190
Cinsiyet * Sınıf	499,62	3	166,54	3,36	,018 **
Cinsiyet * Okul türü	107,67	1	107,67	2,17	,140
Sınıf * Okul türü	349,25	3	116,42	2,35	,070
Cinsiyet * Sınıf * Okul türü	655,23	3	218,41	4,41	,004 **
H (Cinsiyet * Sınıf * Okul türü)	424899,42	8575	49,55		
Toplam	1844176,0	8591			
	0				

Not: ** $p < 0.05$.

Üç yönlü varyans analizi tablosu incelendiğinde cinsiyet ($F_{(1, 8575)} = 131.79$, $p < .05$) ve sınıfın ($F_{(3, 8575)} = 6.73$, $p < .05$) sanal zorbalık puanlarındaki temel etkilerinin istatistiki bakımdan anlamlı olduğu ancak okul türü değişkeninin anlamlı olmadığı ($F_{(1, 8575)} = 1.72$, $p = .190$) görülmektedir. Bununla birlikte sanal zorbalık puanlarında cinsiyet ve sınıfın birlikte etkisinin istatistiki açıdan anlamlı olduğu ($F_{(3, 8575)} = 3.36$, $p < .05$) ancak cinsiyet ve okul türü ($F_{(1, 8575)} = 2.17$, $p = .140$) ile sınıf ve okul türü değişkenlerinin birlikte etkilerinin ($F_{(3, 8575)} = 2.35$, $p = .070$) ise anlamlı olmadığı ortaya çıkmıştır. Tüm bunların yanında üç değişkenin birlikte etkisinin ise istatistiki açıdan anlamlı olduğu ($F_{(3, 8575)} = 4.41$, $p < .05$) bulunmuştur. Değişkenlerin temel etkilerinden anlamlı farklılık bulunanlar incelendiğinde erkek öğrencilerin sanal zorbalık puanlarının ($X = 13.93$) kızların puanlarına göre ($X = 12.00$) daha yüksek olduğu, öğrenim görülen sınıflar açısından bakıldığında ise 12. Sınıfta ($X = 13.26$) öğrenim gören öğrencilerin sanal zorbalık puanlarının 9. Sınıfta ($X = 12.28$) öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. İki bağımsız değişkenli birlikte etki için yapılan çoklu karşılaştırma testi incelendiğinde de tüm sınıflardaki erkek öğrencilerin sanal zorbalık puanlarının ($X_9 = 13.21$; $X_{10} = 13.60$; $X_{11} = 14.45$; $X_{12} = 14.38$) kız öğrencilere göre ($X_9 = 11.62$; $X_{10} = 12.28$; $X_{11} = 11.75$; $X_{12} = 12.46$) daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca 12. Sınıfta öğrenim gören kız öğrencilerin sanal zorbalık puanlarının 9. Sınıfta öğrenim gören kız öğrencilerden, 11. ve 12. Sınıfta öğrenim gören öğrencilerinde 9. Sınıfta öğrenim gören erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Üç bağımsız değişkenin birlikte etkisinin anlamlılığının kaynağını tespit etmek içinde çoklu karşılaştırma testlerinden Bonferroni kullanılmış ve elde edilen bulgular tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 8. Sanal zorbalık puanlarındaki üç bağımsız değişkenin birlikte etkisi çoklu karşılaştırma testi tablosu

Sınıf	Okul Türü	Cinsiyet 1	Cinsiyet2	Fark Puanı	SH	p
9	Meslek	Kız	Erkek	-1,409*	,484	,004
	Anadolu	Kız	Erkek	-1,765*	,360	,000
10	Meslek	Kız	Erkek	-,276	,514	,591
	Anadolu	Kız	Erkek	-2,377*	,357	,000
11	Meslek	Kız	Erkek	-3,294*	,544	,000
	Anadolu	Kız	Erkek	-2,095*	,379	,000
12	Meslek	Kız	Erkek	-1,581*	,561	,005
	Anadolu	Kız	Erkek	-2,255*	,457	,000

Bonferroni tablosu incelendiğinde tüm sınıflarda ve tüm okullarda Erkek öğrencilerin sanal zorbalık puanlarının kız öğrencilere göre anlamlı derecede yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Burada sadece Meslek lisesinde öğrenim gören 10. Sınıflarda kızlarla erkekler arasında anlamlı farklılık yoktur. Bu yönüyle üçlü etkileşim etkisinde de cinsiyetin sanal zorbalık açısından ön plana çıktığı ifade edilebilir.

Projede ikinci olarak sanal mağdur puanlarında üç bağımsız değişkenin etkisine yönelik üç yönlü varyans analizi yapılmış ve analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 9. Sanal Mağdur Puanlarına yönelik üç yönlü varyans analizi tablosu

Bağımsız Değişken	KT	SD	KO	F	p
Cinsiyet	3827,31	1	3827,31	80,28	,000
Sınıf	652,57	3	217,52	4,56	,003
Okul türü	225,59	1	225,59	4,73	,030
Cinsiyet * Sınıf	352,58	3	117,53	2,47	,060
Cinsiyet * Okul türü	12,33	1	12,33	0,26	,611
Sınıf * Okul türü	303,94	3	101,31	2,13	,095
Cinsiyet * Sınıf * Okul türü	384,09	3	128,03	2,69	,045
H (Cinsiyet * Sınıf * Okul türü)	408836,30	8575	47,68		
Toplam	2096443,0	8591			
	0				

Not: ** $p < 0.05$.

Üç yönlü varyans analizi tablosu incelendiğinde cinsiyet ($F_{(1, 8575)} = 80.28, p < .05$), sınıfın ($F_{(3, 8575)} = 4.56, p < .05$) ve okul türü ($F_{(1, 8575)} = 4.73, p < .05$) değişkenlerinin sanal mağdur

puanlarındaki temel etkilerinin istatistiki bakımdan anlamlı olduğu görülmektedir. Ancak sanal mağdur puanlarında cinsiyet ve sınıf ($F_{(3, 8575)}= 2.47, p=.060$), cinsiyet ve okul türü ($F_{(1, 8575)}= 0.26, p=.611$) ile sınıf ve okul türü değişkenlerinin birlikte etkilerinin ($F_{(3, 8575)}= 2.43, p=.095$) anlamlı olmadığı ortaya çıkmıştır. Tüm bunların yanında üç değişkenin birlikte etkisinin ise istatistiki açıdan anlamlı olduğu ($F_{(3, 8575)}= 2.69, p<.05$) bulunmuştur. Değişkenlerin temel etkilerinden anlamlı farklılık bulunanlar incelendiğinde erkek öğrencilerin sanal mağdur puanlarının ($X= 14.83$) kızların puanlarına göre ($X=13.39$) daha yüksek olduğu, öğrenim görülen sınıflar açısından bakıldığında ise 12. Sınıfta ($X= 14.47$) öğrenim gören öğrencilerin sanal mağdur puanlarının 9. Sınıfta ($X= 13.57$) öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek olduğu ve Anadolu liselerinde öğrenim gören öğrencilerin sanal mağdur puanlarının ($X= 13.57$) Meslek liselerinde öğrenim gören öğrencilere ($X= 13.57$) göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Üç bağımsız değişkenin birlikte etkisinin sanal mağdur puanlarında anlamlılığının kaynağını tespit etmek içinde çoklu karşılaştırma testlerinden Bonferroni kullanılmış ve elde edilen bulgular tablo 6'de sunulmuştur.

Tablo 10. Sanal mağdur puanlarındaki üç bağımsız değişkenin birlikte etkisi çoklu karşılaştırma testi tablosu

Sınıf	Okul Türü	Cinsiyet 1	Cinsiyet2	Fark Puanı	SH	p
9	Meslek	Kız	Erkek	-1,459*	,475	,002
	Anadolu	Kız	Erkek	-1,336*	,354	,000
10	Meslek	Kız	Erkek	-,100	,505	,843
	Anadolu	Kız	Erkek	-1,497*	,350	,000
11	Meslek	Kız	Erkek	-2,530*	,534	,000
	Anadolu	Kız	Erkek	-1,456*	,372	,000
12	Meslek	Kız	Erkek	-1,347*	,550	,014
	Anadolu	Kız	Erkek	-1,799*	,448	,000

Bonferroni tablosu incelendiğinde tüm sınıflarda ve tüm okullarda Erkek öğrencilerin sanal mağdur puanlarının kız öğrencilere göre anlamlı derecede yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Burada sadece Meslek lisesinde öğrenim gören 10. Sınıflarda kızlarla erkekler arasında anlamlı farklılık yoktur. Bu yönüyle üçlü etkileşim etkisinde de cinsiyetin sanal zorbalık açısından ön plana çıktığı ifade edilebilir.

Projede üçüncü olarak sanal zorbalık farkındalığı puanlarında üç bağımsız değişkenin etkisine yönelik üç yönlü varyans analizi yapılmış ve analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 11. Sanal Zorbalık Farkındalığı Puanlarına yönelik üç yönlü varyans analizi tablosu

Bağımsız Değişken	KT	SD	KO	F	p
Cinsiyet	151153,43	1	151153,4	401,19	,000
Sınıf	1089,50	3	363,17	0,96	,409
Okul türü	4084,25	1	4084,25	10,84	,001
Cinsiyet * Sınıf	3100,36	3	1033,45	2,74	,042
Cinsiyet * Okul türü	1577,90	1	1577,90	4,19	,041
Sınıf * Okul türü	1784,68	3	594,89	1,58	,192
Cinsiyet * Sınıf * Okul türü	827,68	3	275,89	0,73	,533
H (Cinsiyet * Sınıf * Okul türü)	3230718,8	8575	376,76		
Toplam	77907435,00	8591			

Not: ** $p < 0.05$.

Üç yönlü varyans analizi tablosu incelendiğinde cinsiyet ($F_{(1, 8575)} = 401.19, p < .05$) ve okul türü ($F_{(1, 8575)} = 10.84, p < .05$) sanal zorbalık farkındalığı puanlarındaki temel etkilerinin istatistikî bakımdan anlamlı olduğu ancak sınıf değişkeninin anlamlı olmadığı ($F_{(3, 8575)} = 0.96, p = .409$) görülmektedir. Bununla birlikte sanal zorbalık farkındalığı puanlarında cinsiyet ve sınıf ($F_{(3, 8575)} = 2.74, p < .05$) ile cinsiyet ve okul türü ($F_{(1, 8575)} = 4.19, p < .05$) birlikte etkisinin istatistikî açıdan anlamlı olduğu ancak sınıf ve okul türü ($F_{(3, 8575)} = 1.58, p = .192$) değişkenlerinin birlikte etkilerinin ise anlamlı olmadığı ortaya çıkmıştır. Tüm bunların yanında üç değişkenin birlikte etkisinin ise istatistikî açıdan anlamlı olmadığı ($F_{(3, 8575)} = 0.73, p = .533$) bulunmuştur. Değişkenlerin temel etkilerinden anlamlı farklılık bulunanlar incelendiğinde kız öğrencilerin sanal zorbalık farkındalık puanlarının ($X = 96.75$) erkeklerin puanlarına göre ($X = 88.07$) daha yüksek olduğu, öğrenim görülen okul türü açısından bakıldığında ise Anadolu lisesinde ($X =$

93.38) öğrenim gören öğrencilerin sanal zorbalık farkındalık puanlarının meslek lisesinde ($X=92.70$) öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. İki bağımsız değişkenli birlikte etki için yapılan çoklu karşılaştırma testi incelendiğinde de tüm sınıflardaki kız öğrencilerin sanal zorbalık farkındalık puanlarının ($X_9=96.03$; $X_{10}=97.09$; $X_{11}=97.17$; $X_{12}=96.45$) erkek öğrencilere göre ($X_9=88.32$; $X_{10}=86.07$; $X_{11}=88.09$; $X_{12}=88.05$) daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca tüm okullarda öğrenim gören kız öğrencilerin sanal zorbalık farkındalık puanlarının ($X_{meslek}=96.40$; $X_{anadolu}=96.97$) erkek öğrencilere göre ($X_{meslek}=86.43$; $X_{anadolu}=88.84$) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Projede dördüncü ve son olarak sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi puanlarında üç bağımsız değişkenin etkisine yönelik üç yönlü varyans analizi yapılmış ve analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 12. Sanal Zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi Puanlarına yönelik üç yönlü varyans analizi tablosu

Bağımsız Değişken	KT	SD	KO	F	p
Cinsiyet	44055,23	1	44055,23	422,03	,000
Sınıf	167,86	3	55,95	0,54	,658
Okul türü	435,90	1	435,90	4,18	,041
Cinsiyet * Sınıf	268,81	3	89,60	0,86	,462
Cinsiyet * Okul türü	40,02	1	40,02	0,38	,536
Sınıf * Okul türü	325,65	3	108,55	1,04	,374
Cinsiyet * Sınıf * Okul türü	71,54	3	23,85	0,23	,877
H (Cinsiyet * Sınıf * Okul türü)	895129,58	8575	104,39		
Toplam	25126013,	8591			
		00			

Not: ** $p < 0.05$.

Üç yönlü varyans analizi tablosu incelendiğinde cinsiyet ($F_{(1, 8575)}=422.03$, $p<0.05$) ve okul türü ($F_{(1, 8575)}=4.18$, $p<0.05$) sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi puanlarındaki temel etkilerinin istatistiki bakımdan anlamlı olduğu ancak sınıf değişkeninin anlamlı olmadığı ($F_{(3, 8575)}=0.54$, $p=.658$) görülmektedir. Ancak sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi puanlarında cinsiyet ve sınıf ($F_{(3, 8575)}=0.86$, $p=.462$), cinsiyet ve okul türü ($F_{(1, 8575)}=0.38$, $p=.536$) ile sınıf ve okul türü ($F_{(3, 8575)}=1.04$, $p=.374$) değişkenlerinin birlikte etkilerinin ise anlamlı olmadığı ortaya çıkmıştır. Tüm bunların yanında üç değişkenin birlikte etkisinin ise istatistiki açıdan anlamlı olmadığı ($F_{(3, 8575)}=0.23$, $p=.877$) bulunmuştur. Değişkenlerin temel etkilerinden anlamlı farklılık bulunanlar incelendiğinde kız öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi puanlarının ($X=55.12$) erkeklerin puanlarına göre ($X=50.16$) daha

yüksek olduğu, öğrenim görülen okul türü açısından bakıldığında ise Meslek lisesinde ($X=53.53$) öğrenim gören öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi puanlarının Anadolu lisesinde ($X=52.78$) öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu değişkenlerin ikili ve üçlü birlikte etkileri ise anlamlı bir farklılık oluşturmamıştır.

Projede ayrıca örnekleme yer alan öğrencilerin sanal zorba ve kurban puanlarında sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisinin anlamlı birer yordayıcı olup olmadığına bakılmıştır. Öncelikle sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri bilgisinin sanal zorbalık puanlarının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 9'de yer almaktadır.

Tablo 13. Sanal zorbalık puanlarının yordanmasına ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları

Değişken	B	Standart hata	β	T	p
Sabit	18,97	,437		43,394	,
	7				000
Farkındalık	-,049	,004	-,136	-11,299	,
					000
Baş etme stratejileri bilgisi	-,031	,008	-,045	-3,744	,
					000
R= .163, $\Delta R^2= .026$, $F_{(2-8588)}= 116.79$, p.= .00					

Tablo 13'de yer alan analiz sonuçları incelendiğinde sanal zorbalık puanlarında sanal zorbalık farkındalığının da sanal zorbalıkla baş etme stratejilerine yönelik bilginin de anlamlı birer yordayıcı olduğu bulunmuştur. B değerleri ve ilişki yönleri incelendiğinde sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla ilgili baş etme stratejileri bilgisi arttıkça sanal zorbalığın azaldığı görülmektedir.

Sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri bilgisi değişkenleri birlikte ele alındığında sanal zorbalık ile negatif, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki ortaya çıkarmaktadır ($R= .16$, $p< .01$). Sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri bilgisi değişkenleri birlikte ele alındığında sanal zorbalık puanlarının toplam varyansının %2.6'sını açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenlerin sanal zorbalık puanları üzerindeki göreceli önem sırası; sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri bilgisi şeklindedir.

Tüm bu bulgular ışığında lise öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalıklarının artması ve sanal zorbalıkla ilgili baş etme stratejilerini bilmeleri sanal zorbalığın azalmasında önemli

değişkenler olarak ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle gerçekleştirilecek programda sanal zorbalığı azaltmak için öncelikle sanal zorbalık farkındalığı ve sonrasında baş etme stratejileri bilgisini artırıcı etkinliklere odaklanılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Sanal zorbalığın anlamlı yordayıcıları olan sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri ölçeklerinin alt boyutlarının da anlamlı yordayıcı olup olmadığına da doğrusal regresyon analizi ile bakılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 10'de yer almaktadır.

Tablo 14. Sanal zorbalık puanlarının yordanmasında alt faktörlere ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları

Değişken	B	Standart hata	β	T	p
Sabit	17,69	,453		39,042	,
	7				000
Farkındalık (Okulda önleme)	-,069	,006	-,153	-10,695	,
					000
Farkındalık (tanıma)	-,137	,017	-,090	-8,006	,
					000
Farkındalık (Sorun görme)	-,063	,030	-,029	-2,108	,
					035
Baş etme (Bilişsel mücadele ve güvenlik artırma)	-,132	,018	-,101	-7,267	,
					000
Baş etme (Yardım arama)	-,045	,025	-,025	-1,772	,
					076
Baş etme (Kaçınmama)	-,103	,023	-,055	-4,548	,
					000
Baş etme (Bilgi arama)	-,106	,030	-,040	-3,476	,
					001
R= .222, $\Delta R^2= .048$, $F_{(7-8583)}= 63.49$, p.= .00					

Tablo 14'de yer alan analiz sonuçları incelendiğinde sanal zorbalık puanlarında sanal zorbalık farkındalığının alt boyutları olan sanal zorbalığı okulda önleme, tanıma ve sorun görmenin anlamlı birer yordayıcı olduğu bulunmuştur. B değerleri ve ilişki yönleri incelendiğinde sanal zorbalığı okulda önleme, tanıma ve sorun görme boyutlarında farkındalık arttıkça sanal zorbalığın azaldığı görülmektedir.

Yine tabloda sanal zorbalıkla baş etme stratejilerine yönelik bilginin alt boyutlarından bilişsel mücadele ve güvenlik artırma, kaçınmama ve bilgi arama sanal zorbalıkta anlamlı birer yordayıcı olarak bulunmuştur. Yardım arama baş etme stratejisi ise sanal zorbalıkta anlamlı bir yordayıcı olarak bulunmamıştır. B değerleri ve ilişki yönleri incelendiğinde bilişsel mücadele ve güvenlik artırma, kaçınmama ve bilgi arama boyutlarındaki sanal zorbalıkla ilgili baş etme stratejileri bilgisi arttıkça sanal zorbalığın azaldığı ortaya çıkmıştır.

Sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri bilgisi alt boyut değişkenleri birlikte ele alındığında sanal zorbalık ile negatif, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki ortaya çıkarmaktadır ($R = .22, p < .01$). Sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri bilgisi alt boyutlarının birlikte ele alındığında sanal zorbalık puanlarının toplam varyansının %4.8'ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenlerin sanal zorbalık puanları üzerindeki göreceli önem sırası; farkındalık için okulda önleme, tanıma ve sorun görme şeklindeyken; sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisinde ise bilişsel mücadele ve güvenlik artırma, kaçınmama ve bilgi arama şeklindedir.

Tüm bu bulgular ışığında lise öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalıklarının ve sanal zorbalıkla ilgili baş etme stratejilerini bilmelerini sağlayacak alt boyutların kazandırılması sanal zorbalığın azalmasında önemli değişkenler olarak ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle gerçekleştirilecek programda sanal zorbalığı azaltmak için öncelikle sanal zorbalık farkındalığı kazandırılırken okulda önleme, tanıma ve sorun görme sırasına; baş etme stratejileri bilgisi kazandırılırken de bilişsel mücadele ve güvenlik artırma, kaçınmama ve bilgi arama sırasına göre artırıcı etkinliklere odaklanılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Projede ikinci olarak sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri bilgisinin sanal mağdur puanlarının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 15. Sanal mağdur puanlarının yordanmasına ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları

Değişken	B	Standart hata	β	T	P
Sabit	18,64	,429		43,408	,000
Farkındalık	-,037	,004	-,106	-8,713	,000
Baş etme stratejileri bilgisi	-,023	,008	-,034	-2,837	,005
R= .126, $\Delta R^2 = .016$, $F_{(2-8588)} = 68.99$, p.= .00					

Tablo 15'de yer alan analiz sonuçları incelendiğinde sanal mağdur puanlarında sanal zorbalık farkındalığının da sanal zorbalıkla baş etme stratejilerine yönelik bilginin de anlamlı birer yordayıcı olduğu bulunmuştur. B değerleri ve ilişki yönleri incelendiğinde sanal zorbalık



farkındalığı ve sanal zorbalıkla ilgili baş etme stratejileri bilgisi arttıkça sanal mağdurluğun azaldığı görülmektedir.

Sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri bilgisi değişkenleri birlikte ele alındığında sanal mağdur puanları ile negatif, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki ortaya çıkarmaktadır ($R = .13$, $p < .01$). Sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri bilgisi değişkenleri birlikte ele alındığında sanal mağdur puanlarının toplam varyansının %1.6'sını açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenlerin sanal mağdur puanları üzerindeki göreceli önem sırası; sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri bilgisi şeklindedir.

Bu bulgular ışığında lise öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalıklarının artması ve sanal zorbalıkla ilgili baş etme stratejilerini bilmeleri sanal mağdur olma durumunun azalmasında önemli değişkenler olarak ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle gerçekleştirilecek eğitim programında sanal mağdurluğu azaltmak için öncelikle sanal zorbalık farkındalığı ve sonrasında baş etme stratejileri bilgisini artırıcı etkinliklere odaklanılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Sanal mağdurluğun anlamlı yordayıcıları olan sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri ölçeklerinin alt boyutlarının da anlamlı yordayıcı olup olmadığına da doğrusal regresyon analizi ile bakılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 12'de yer almaktadır.

Tablo 16. Sanal mağdur puanlarının yordanmasında alt faktörlere ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları

Değişken	B	Standart hata	β	T	p
Sabit	17,59	,446		39,480	,
	4				000
Farkındalık (Okulda önleme)	-,057	,006	-,129	-8,919	,
					000
Farkındalık (tanıma)	-,115	,017	-,077	-6,830	,
					000
Farkındalık (Sorun görme)	-,006	,029	-,003	-,213	,
					831
Baş etme (Bilişsel mücadele ve güvenlik artırma)	-,144	,018	-,114	-8,107	,
					000
Baş etme (Yardım arama)	-,033	,025	-,019	-1,351	,
					177
Baş etme (Kaçınmama)	-,125	,022	-,068	-5,624	,
					000
Baş etme (Bilgi arama)	-,111	,030	-,042	-3,691	,
					000
R= .191, $\Delta R^2= .036$, $F_{(7-8583)}= 46.45$, p.= .00					

Tablo 16'da yer alan analiz sonuçları incelendiğinde sanal mağdur puanlarında sanal zorbalık farkındalığının alt boyutları olan sanal zorbalığı okulda önleme ve tanıma anlamlı birer yordayıcı olarak bulunmuş iken sanal zorbalığı sorun görme anlamlı bir yordayıcı olarak ortaya çıkmamıştır. B değerleri ve ilişki yönleri incelendiğinde sanal zorbalığı okulda önleme ve tanıma boyutlarında farkındalık arttıkça sanal mağdurluğun azaldığı görülmektedir.

Yine tabloda sanal zorbalıkla baş etme stratejilerine yönelik bilginin alt boyutlarından bilişsel mücadele ve güvenlik artırma, kaçınmama ve bilgi arama sanal zorbalıkta anlamlı birer yordayıcı olarak bulunmuştur. Yardım arama baş etme stratejisi ise sanal zorbalıkta anlamlı bir yordayıcı olarak bulunmamıştır. B değerleri ve ilişki yönleri incelendiğinde bilişsel mücadele ve güvenlik artırma, kaçınmama ve bilgi arama boyutlarındaki sanal zorbalıkla ilgili baş etme stratejileri bilgisi arttıkça sanal mağdurluğun azaldığı ortaya çıkmıştır.

Sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri bilgisi alt boyut değişkenleri birlikte ele alındığında sanal mağdurluk ile negatif, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki ortaya çıkarmaktadır ($R= .19$, $p < .01$). Sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri bilgisi alt boyutlarının birlikte ele alındığında sanal zorbalık puanlarının toplam varyansının %3.6'sını açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenlerin sanal zorbalık puanları üzerindeki göreceli önem sırası; farkındalık için okulda önleme ve

tanıma şeklindeyken; sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisinde ise bilişsel mücadele ve güvenlik artırma, kaçınmama ve bilgi arama şeklindedir.

Tüm bu bulgular ışığında lise öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalıklarının ve sanal zorbalıkla ilgili baş etme stratejilerini bilmelerini sağlayacak alt boyutların kazandırılması sanal mağdurluğun azalmasında önemli değişkenler olarak ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle gerçekleştirilecek eğitim programında sanal mağdurluğu azaltmak için öncelikle sanal zorbalık farkındalığı kazandırılırken okulda önleme ve tanıma sırasına; baş etme stratejileri bilgisi kazandırılırken de bilişsel mücadele ve güvenlik artırma, kaçınmama ve bilgi arama sırasına göre artırıcı etkinliklere odaklanılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

SANAL ZORBALIK DÜZEYLERİ

ANOVA sonucunda elde edilen, deney ve kontrol gruplarına göre sanal zorbalık düzeylerinin ortalama ve standart sapma değerlerini gösteren bilgiler tablo 218'de sunulmuştur.

Tablo 17. Deney ve Kontrol Gruplarına Göre Sanal Zorbalık Düzeylerinin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Grup	N	Ön test		Son test		İzleme	
		\bar{x}	S	\bar{x}	S	\bar{x}	S
Deney	25	11.76	3.33	10.44	1.16	10.64	1.29
Kontrol	25	11.28	2.05	35.08	11.80	35.56	12.01
Toplam	50	11.52	2.75	22.76	14.96	23.10	15.16

Tablo 17 incelendiğinde deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin ön test ortalama puanları arasında çok büyük farklılık bulunmadığı görülmektedir. Deneysel işlemlerden önce elde edilen puanlar birbirine eşit değildir ama değerler birbirine oldukça yakındır. Bu nedenle deneysel işlemlere katılmadan önce öğrencilerin ortalamaları birbirine denk gruplarda yer aldıkları söylenebilir. Öğrencilerin son test sanal zorbalık puanları incelendiğinde kontrol grubunda sanal zorbalık düzeyleri yönünden başlangıç düzeyine göre ortalamalarında üç kattan daha fazla artış meydana geldiği görülür. Deney grubunda ise bir düşme meydana geldiği görülmektedir. Öğrencilerin izleme testinden aldıkları puanlar ön testleri göz önüne alınarak değerlendirildiğinde yine kontrol grubunda üç kata yakın artış olduğu, deney grubunda ise düşüş olduğu görülmektedir. Son test puanları göz önüne alınarak değerlendirildiğinde hem deney hem de kontrol grubunda çok büyük değişim olmadığı görülmektedir. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sanal zorbalık düzeylerinin deney öncesi, sonrası ve izlemde gözlenen değişimlerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına iki faktörlü ANOVA testi sonuçlarına bakılarak anlaşılabilir.

Tablo 18. Deney ve Kontrol Gruplarının Ön test, Son test ve İzleme Puanlarına İlişkin iki faktörlü ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Eta kare
Deneklerarası	14992.59	49				
Grup (Deney/Kontrol)	10036.86	1	10036.86	97.22	.000	.669
Hata	4955.73	48	103.24			
Denekleriçi	11946.00	100				
Ölçüm (Öntest/Sontest/ İzleme)	4342.49	2	2171.25	91.19	.000	.655
Grup*Ölçüm	5317.72	2	2658.86	111.67	.000	.699
Hata	2285.79	96	23.81			
Toplam	26938.59	149				

Tablo 19. Öğrencilerin Deney ve Kontrol Gruplarına Göre Alınan Ölçümlerine Yönelik Çoklu Karşılaştırma Bonferroni Sonuçları

Ölçüm	Deney grubundan kontrol grubu arasında fark		
	SH	p	
Ön Test	.480	.783	.543
Son Test	-24.640	2.370	.000*
İzleme Testi	-24.920	2.417	.000*

Bonferroni tablosu incelendiğinde son test ve izleme testi ölçümlerinde, deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin sanal zorbalık ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunduğu ($p < .05$), ön testlerde ise anlamlı farklılık bulunmadığı görülmektedir ($p > .05$). Son test ölçümünde sanal zorbalık düzeylerinin ortalamaları karşılaştırıldığında kontrol grubundaki ortalama puanının ($\bar{x} = 35.08$), deney grubundaki ($\bar{x} = 10.44$) öğrencilerin sanal zorbalık düzeyleri ortalama puanlarına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksek olduğu bulunmuştur. Bu sonuç deney grubunda yer alan öğrencilerin kontrol grubundaki öğrencilere göre sanal zorbalık düzeylerinin anlamlı derecede düşük olduğunu göstermektedir. İzleme testi ölçümünden elde edilen sanal zorbalık düzeyleri ortalama puanları karşılaştırıldığında ise son test ölçümünden elde edilen puanlarda olduğu gibi kontrol grubundaki öğrencilerin ortalama puanının ($\bar{x} = 35.56$), deney grubundaki ($\bar{x} = 10.64$) öğrencilerin ortalama puanlarına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksek

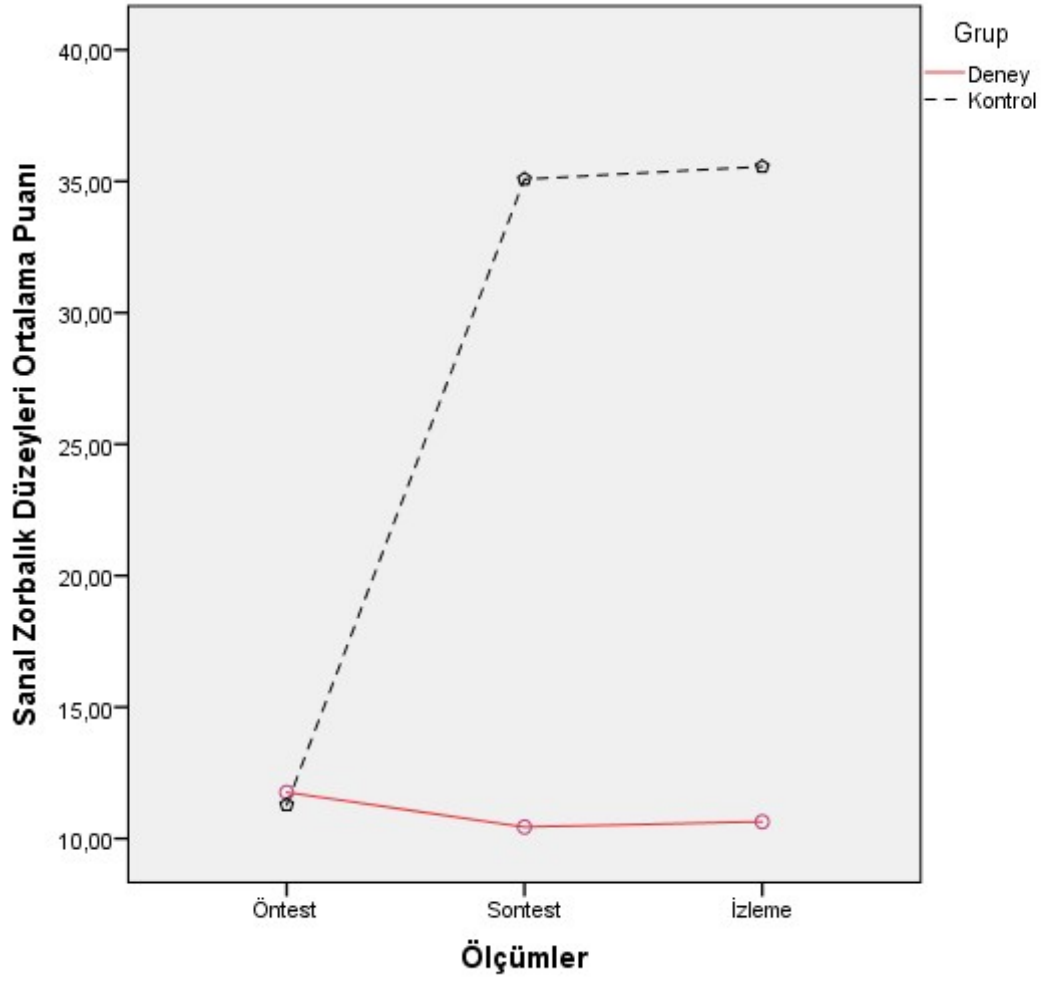
olduğu görülmüştür. Bu sonuç deney grubundaki öğrencilerin sanal zorbalık düzeylerinin kalıcı biçimde düşük olduğu, kontrol grubunda ise sanal zorbalık düzeylerinin kalıcı biçimde yükseldiği ortaya çıkmıştır.

Araştırmada ikinci olarak deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin hangi ölçümde sanal zorbalık düzeylerinin farklılaştığını görebilmek için deney ve kontrol ortamlarında ön testten son teste, son testten izleme testine ve ön testten izleme testine değişimin karşılaştırmasını içeren Bonferroni testine bakılmıştır.

Tablo 20. Öğrencilerin Deney ve Kontrol grubunda yer almasının Ön Test, Son Test ve İzleme Testi Sanal zorbalık Düzeylerine Yönelik Bonferroni Çoklu Karşılaştırma Testi Sonuçları

Grup	Ölçüm	Ölçüm	Ortalama Farkı	SH	P
Deney	Öntest	Sontest	1.320	1.665	1.000
	Öntest	İzleme	1.120	1.697	1.000
	Sontest	İzleme	-.200	.249	1.000
Kontrol	Öntest	Sontest	-23.800	1.665	.000*
	Öntest	İzleme	-24.280	1.697	.000*
	Sontest	İzleme	-.480	.249	.179

Deney grubunda yer alan öğrencilerin sanal zorbalık düzeylerinin ön test ($\bar{x} = 11.76$) ile son test ($\bar{x} = 10.44$) ve izleme testi ($\bar{x} = 10.64$); son test ve izleme testi ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede fark olmadığı bulunmuştur. Kontrol grubunda yer alan öğrencilerin sanal zorbalık düzeylerinin son test ($\bar{x} = 35.08$) ve izleme testi ($\bar{x} = 35.56$) ile ön test ($\bar{x} = 11.28$) ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede fark olduğu bulunmuştur. Bunun yanında son test ve izleme testi ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede fark olmadığı bulunmuştur. Bu sonuçlar deney grubunda yer alan öğrencilere uygulanan psiko-eğitimin etkili olduğunu ve öğrencilerin sanal zorbalık düzeylerinde artış olmadığını ve bu durumun kalıcı olduğunu göstermektedir. Ancak kontrol grubunda sanal zorbalık düzeylerinin arttığı ve bu artışın kalıcı olduğu görülmektedir. Bulgular ışığında yapılan psiko-eğitimin sanal zorbalığı önlemede etkili olduğu ve yaygınlaştırılması gerektiği şeklinde görülebilir. Bu bulguların grafik gösterimi sonucu yorumlama yönünden destek olacağından incelenmesinde yarar görülmektedir.



Şekil 1. Sanal Zorbalık ortalama puanlarının gruplar ve ölçümlere dağılımı grafiği

Grafik1 incelendiğinde deney grubundaki öğrencilerin ortalamalarının çok değişmediği kontrol grubundaki öğrencilerde son test ve izleme testinde oldukça yükseldiği görülmektedir. Bu durum projede verilen psiko-eğitimin etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

SANAL MAĞDUR DÜZEYLERİ

ANOVA sonucunda elde edilen, deney ve kontrol gruplarına göre sanal mağdur düzeylerinin ortalama ve standart sapma değerlerini gösteren bilgiler tablo 22'de sunulmuştur.

Tablo 21. Deney ve Kontrol Gruplarına Göre Sanal Mağdur Düzeylerinin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Grup	N	Ön test		Son test		İzleme	
		\bar{x}	S	\bar{x}	S	\bar{x}	S
Deney	25	14.24	6.98	12.96	8.11	11.24	2.45
Kontrol	25	13.20	4.73	28.20	11.63	28.00	11.37
Toplam	50	13.72	5.93	20.58	12.56	19.62	11.74

Tablo 21 incelendiğinde deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin ön test ortalama puanları arasında çok büyük farklılık bulunmadığı görülmektedir. Deneysel işlemlerden önce elde edilen puanlar birbirine eşit değildir ama değerler birbirine oldukça yakındır. Bu nedenle deneysel işlemlere katılmadan önce öğrencilerin ortalamaları birbirine denk gruplarda yer aldıkları söylenebilir. Öğrencilerin son test sanal mağdur puanları incelendiğinde kontrol grubunda sanal mağdur düzeyleri yönünden başlangıç düzeyine göre ortalamalarında iki kattan daha fazla artış meydana geldiği görülür. Deney grubunda ise bir düşme meydana geldiği görülmektedir. Öğrencilerin izleme testinden aldıkları puanlar ön testleri göz önüne alınarak değerlendirildiğinde yine kontrol grubunda iki kata yakın artış olduğu, deney grubunda ise düşüş olduğu görülmektedir. Son test puanları göz önüne alınarak değerlendirildiğinde hem deney hem de kontrol grubunda çok büyük değişim olmadığı görülmektedir. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sanal mağdur düzeylerinin deney öncesi, sonrası ve izlemde gözlenen değişimlerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına iki faktörlü ANOVA testi sonuçlarına bakılarak anlaşılabilir.

Tablo 22. Deney ve Kontrol Gruplarının Ön test, Son test ve İzleme Puanlarına İlişkin iki faktörlü ANOVA Sonuçları

<i>Varyansın Kaynağı</i>	<i>KT</i>	<i>Sd</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	Eta kare
Deneklerarası	10012.56	49				
Grup (Deney/Kontrol)	3993.84	1	3993.84	31.85	.000	.399
Hata	6018.72	48	125.39			
Denekleriçi	7573.33	100				
Ölçüm (Öntest/Sontest/ izleme)	1379.85	2	689.93	17.62	.000	.268
Grup*Ölçüm	2434.12	2	1217.06	31.08	.000	.393
Hata	3759.36	96	39.16			
Toplam	17585.89	149				

İki faktörlü ANOVA testi ile ulaşılan sonuçların yer aldığı tablo 22’de üç tane F ve p değerinin yer alması, tablonun üç temel başlıkta incelenebilecek nitelikte olduğunu gösterir. Ancak bu bulgulardan hem deneklerarası hem de denekleriçini birlikte ele alan değerler incelenmeye değer bulunmuştur. Bu bulgudan araştırmaya deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin birbirlerinden farklı düzeyde sanal mağduriyet düzeylerine sahip oldukları görülmektedir. Yani deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin sanal mağduriyet düzeyleri deney öncesinden; sonrasına ve izlemeye anlamlı farklılık göstermiştir. Farklı işlem gruplarında olma ile sanal mağduriyet düzeyleri için tekrarlı ölçümler faktörlerinin birlikte etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ($F_{(2, 96)}=31.08, p.<.05$) ortaya koymaktadır.

Deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin üç farklı sanal mağduriyet ölçümü karşılaştıracağı için çoklu karşılaştırma testlerine bakılması gerekmektedir. Çoklu karşılaştırma testine katılacak iki ayrı değişkenin etkisi araştırılacağı için sırasıyla iki işlem gerçekleştirilmiştir. Öncelikle tekrarlı ölçümler olan ön test, son test ve izleme testi için deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sanal mağduriyet düzeyleri karşılaştırılacak; sonra deneysel ve kontrol grubundaki öğrencilerin ön test, son test ve izleme testine ait ortalamaları karşılaştırılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak hangi ölçümde deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sanal mağduriyet düzeylerinde fark olduğunu görebilmek için ön test, son test ve izleme testinde karşılaştırma içeren Bonferroni testine bakılmıştır. Bonferroni testi sonuçları tablo 24’de yer almaktadır.

Tablo 23. Öğrencilerin Deney ve Kontrol Gruplarına Göre Alınan Ölçümlerine Yönelik Çoklu Karşılaştırma Bonferroni Sonuçları

Bonferroni tablosu incelendiğinde son test ve izleme testi ölçümlerinde, deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin sanal mağduriyet ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunduğu ($p < .05$), ön testlerde ise anlamlı farklılık bulunmadığı görülmektedir ($p > .05$). Son test ölçümünde sanal mağduriyet düzeylerinin ortalamaları karşılaştırıldığında kontrol grubundaki ortalama puanının ($\bar{x} = 28.20$), deney grubundaki ($\bar{x} = 12.96$) öğrencilerin sanal mağduriyet düzeyleri ortalama puanlarına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksek olduğu bulunmuştur. Bu sonuç deney grubunda yer alan öğrencilerin kontrol grubundaki öğrencilere göre sanal mağduriyet düzeylerinin anlamlı derecede düşük olduğunu göstermektedir. İzleme testi ölçümünden elde edilen sanal mağduriyet düzeyleri ortalama puanları karşılaştırıldığında ise son test ölçümünden elde edilen puanlarda olduğu gibi kontrol grubundaki öğrencilerin ortalama puanının ($\bar{x} = 28.00$), deney grubundaki ($\bar{x} = 11.24$) öğrencilerin ortalama puanlarına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç deney grubundaki öğrencilerin sanal mağduriyet düzeylerinin kalıcı biçimde düşük olduğu, kontrol grubunda ise sanal mağduriyet düzeylerinin kalıcı biçimde yükseldiği ortaya çıkmıştır.

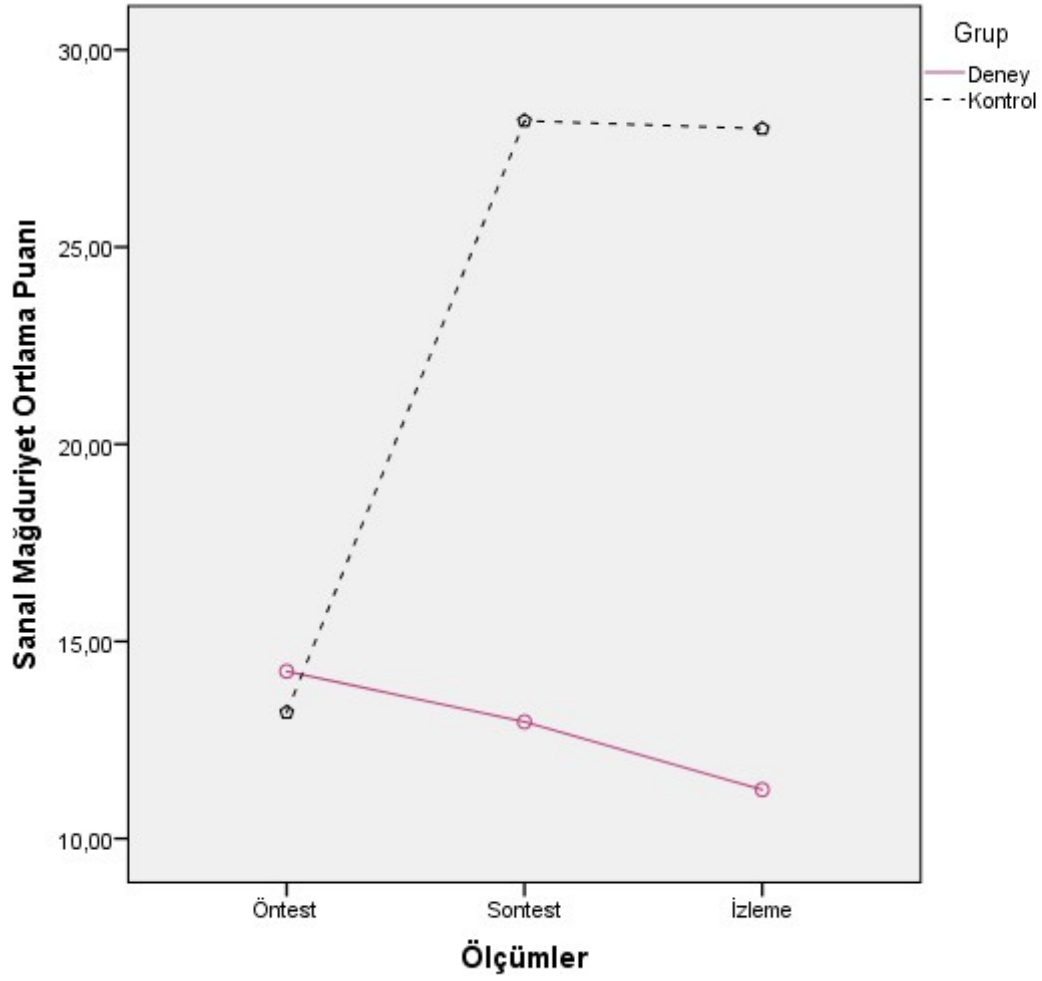
Projenin sanal mağduriyet düzeyleri ile ilgili kısmında ikinci olarak deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin hangi ölçümde sanal mağduriyet düzeylerinin farklılaştığını görebilmek için deney ve kontrol ortamlarında ön testten son teste, son testten izleme testine ve ön testten izleme testine değişimin karşılaştırmasını içeren Bonferroni testine bakılmıştır.

Tablo 24. Öğrencilerin Deney ve Kontrol grubunda yer almasının Ön Test, Son Test ve İzleme Testi Sanal Mağduriyet Düzeylerine Yönelik Bonferroni Çoklu Karşılaştırma Testi Sonuçları

Grup	Ölçüm	Ölçüm	Ortalama Farkı	SH	P
Deney	Öntest	Sontest	1.280	2.184	1.000
	Öntest	İzleme	3.000	1.943	.387
	Sontest	İzleme	1.720	.924	.207
Kontrol	Öntest	Sontest	-15.000	2.184	.000*
	Öntest	İzleme	-14.800	1.943	.000*

Sontest	izleme	.200	.924	1.000
---------	--------	------	------	-------

Deney grubunda yer alan öğrencilerin sanal mağduriyet düzeylerinin ön test ($\bar{x} = 14.24$) ile son test ($\bar{x} = 12.96$) ve izleme testi ($\bar{x} = 11.24$); son test ve izleme testi ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede fark olmadığı bulunmuştur. Kontrol grubunda yer alan öğrencilerin sanal zorbalık düzeylerinin son test ($\bar{x} = 28.20$) ve izleme testi ($\bar{x} = 28.00$) ile ön test ($\bar{x} = 13.20$) ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede fark olduğu bulunmuştur. Bunun yanında son test ve izleme testi ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede fark olmadığı bulunmuştur. Bu sonuçlar deney grubunda yer alan öğrencilere uygulanan psiko-eğitimin etkili olduğunu ve öğrencilerin sanal mağduriyet düzeylerinde artış olmadığını ve bu durumun kalıcı olduğunu göstermektedir. Ancak kontrol grubunda sanal mağduriyet düzeylerinin arttığı ve bu artışın kalıcı olduğu görülmektedir. Bulgular ışığında yapılan psiko-eğitimin sanal mağduriyeti önlemede etkili olduğu ve yaygınlaştırılması gerektiği şeklinde görülebilir. Bu bulguların grafik gösterimi sonucu yorumlama yönünden destek olacağından incelenmesinde yarar görülmektedir.



Şekil 2. Sanal mağduriyet ortalama puanlarının gruplar ve ölçümlere dağılımı grafiği

Grafik 2 incelendiğinde deney grubundaki öğrencilerin ortalamalarının çok değişmediği kontrol grubundaki öğrencilerde son test ve izleme testinde oldukça yükseldiği görülmektedir. Bu durum projede verilen psiko-eğitimin etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

SANAL ZORBALIK FARKINDALIK DÜZEYLERİ

ANOVA sonucunda elde edilen, deney ve kontrol gruplarına göre sanal zorbalık farkındalığı düzeylerinin ortalama ve standart sapma değerlerini gösteren bilgiler tablo 26'da sunulmuştur.

Tablo 25. Deney ve Kontrol Gruplarına Göre Sanal Zorbalık Farkındalığı Düzeylerinin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Grup	N	Ön test		Son test		İzleme	
		\bar{x}	S	\bar{x}	S	\bar{x}	S
Deney	25	79.24	23.56	102.12	13.11	99.84	14.12
Kontrol	25	79.44	20.34	82.80	20.37	81.80	19.91
Toplam	50	79.34	21.79	92.46	19.56	90.82	19.36

Tablo 25 incelendiğinde deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin ön test ortalama puanları arasında çok büyük farklılık bulunmadığı görülmektedir. Deneysel işlemlerden önce elde edilen puanlar birbirine eşit değildir ama değerler birbirine oldukça yakındır. Bu nedenle deneysel işlemlere katılmadan önce öğrencilerin ortalamaları birbirine denk gruplarda yer aldıkları söylenebilir. Öğrencilerin son test sanal zorbalık farkındalığı puanları incelendiğinde kontrol grubunda sanal zorbalık farkındalığı düzeyleri yönünden başlangıç düzeyine göre ortalamalarında küçük bir artış meydana geldiği görülür. Deney grubunda ise daha fazla bir artış meydana geldiği görülmektedir. Öğrencilerin izleme testinden aldıkları puanlar ön testleri göz önüne alınarak değerlendirildiğinde yine kontrol grubunda biraz artış olduğu, deney grubunda ise daha fazla bir artış olduğu görülmektedir. Son test puanları göz önüne alınarak değerlendirildiğinde hem deney hem de kontrol grubunda çok büyük değişim olmadığı görülmektedir. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin deney öncesi, sonrası ve izlemde gözlenen değişimlerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına iki faktörlü ANOVA testi sonuçlarına bakılarak anlaşılabilir.

Tablo 26. Deney ve Kontrol Gruplarının Ön test, Son test ve İzleme Puanlarına İlişkin iki faktörlü ANOVA Sonuçları

<i>Varyansın Kaynağı</i>	<i>KT</i>	<i>Sd</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	Eta kare
Deneklerarası	43066.60	49				
Grup (Deney/Kontrol)	5753.61	1	5753.61	7.40	.009	.134
Hata	37312.99	48	777.35			
Denekleriçi	22414.66	100				
Ölçüm (Öntest/Sontest/ izleme)	5110.24	2	2555.12	17,13	.000	.263
Grup*Ölçüm	2980.69	2	1490.347	9.99	.000	.172
Hata	14323.73	96	149.206			
Toplam	65481.26	149				

İki faktörlü ANOVA testi ile ulaşılan sonuçların yer aldığı tablo 26'da üç tane F ve p değerinin yer alması, tablonun üç temel başlıkta incelenebilecek nitelikte olduğunu gösterir. Ancak bu bulgulardan hem deneklerarası hem de denekleriçini birlikte ele alan değerler incelenmeye değer bulunmuştur. Bu bulgudan araştırmaya deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin birbirlerinden farklı düzeyde sanal zorbalık farkındalığı düzeylerine sahip oldukları görülmektedir. Yani deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin sanal zorbalık farkındalığı düzeyleri deney öncesinden; sonrasına ve izlemeye anlamlı farklılık göstermiştir. Farklı işlem gruplarında olma ile sanal zorbalık farkındalığı düzeyleri için tekrarlı ölçümler faktörlerinin birlikte etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ($F_{(2, 96)}=9.99, p.<.05$) ortaya koymaktadır.

Deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin üç farklı sanal zorbalık farkındalığı ölçümü karşılaştıracağı için çoklu karşılaştırma testlerine bakılması gerekmektedir. Çoklu karşılaştırma testine katılacak iki ayrı değişkenin etkisi araştırılacağı için sırasıyla iki işlem gerçekleştirilmiştir. Öncelikle tekrarlı ölçümler olan ön test, son test ve izleme testi için deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sanal zorbalık farkındalığı düzeyleri karşılaştırılacak; sonra deneysel ve kontrol grubundaki öğrencilerin ön test, son test ve izleme testine ait ortalamaları karşılaştırılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak hangi ölçümde deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sanal zorbalık farkındalığı düzeylerinde fark olduğunu görebilmek için ön test, son test ve izleme testinde karşılaştırma içeren Bonferroni testine bakılmıştır. Bonferroni testi sonuçları tablo 28'de yer almaktadır.

Tablo 27. Öğrencilerin Deney ve Kontrol Gruplarına Göre Alınan Ölçümlerine Yönelik Çoklu Karşılaştırma Bonferroni Sonuçları

Ölçüm	Deney grubundan kontrol grubu arasında fark		
	SH	p	
Ön Test	-200	6.226	.975
Son Test	19.320	4.845	.000*
İzleme Testi	18.040	4.881	.001*

Bonferroni tablosu incelendiğinde son test ve izleme testi ölçümlerinde, deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin sanal mağduriyet ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunduğu ($p < .05$), ön testlerde ise anlamlı farklılık bulunmadığı görülmektedir ($p > .05$). Son test ölçümünde sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin ortalamaları karşılaştırıldığında kontrol grubundaki ortalama puanının ($\bar{x} = 82.80$), deney grubundaki ($\bar{x} = 102.12$) öğrencilerin sanal zorbalık farkındalık düzeyleri ortalama puanlarına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede düşük olduğu bulunmuştur. Bu sonuç deney grubunda yer alan öğrencilerin kontrol grubundaki öğrencilere göre sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin anlamlı derecede yüksek olduğunu göstermektedir. İzleme testi ölçümünden elde edilen sanal zorbalık farkındalık düzeyleri ortalama puanları karşılaştırıldığında ise son test ölçümünden elde edilen puanlarda olduğu gibi kontrol grubundaki öğrencilerin ortalama puanının ($\bar{x} = 81.80$), deney grubundaki ($\bar{x} = 99.84$) öğrencilerin ortalama puanlarına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede düşük olduğu görülmüştür. Bu sonuç deney grubundaki öğrencilerin sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin kalıcı biçimde yüksek olduğu, kontrol grubunda ise sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin kalıcı biçimde düşük olduğu ortaya çıkmıştır.

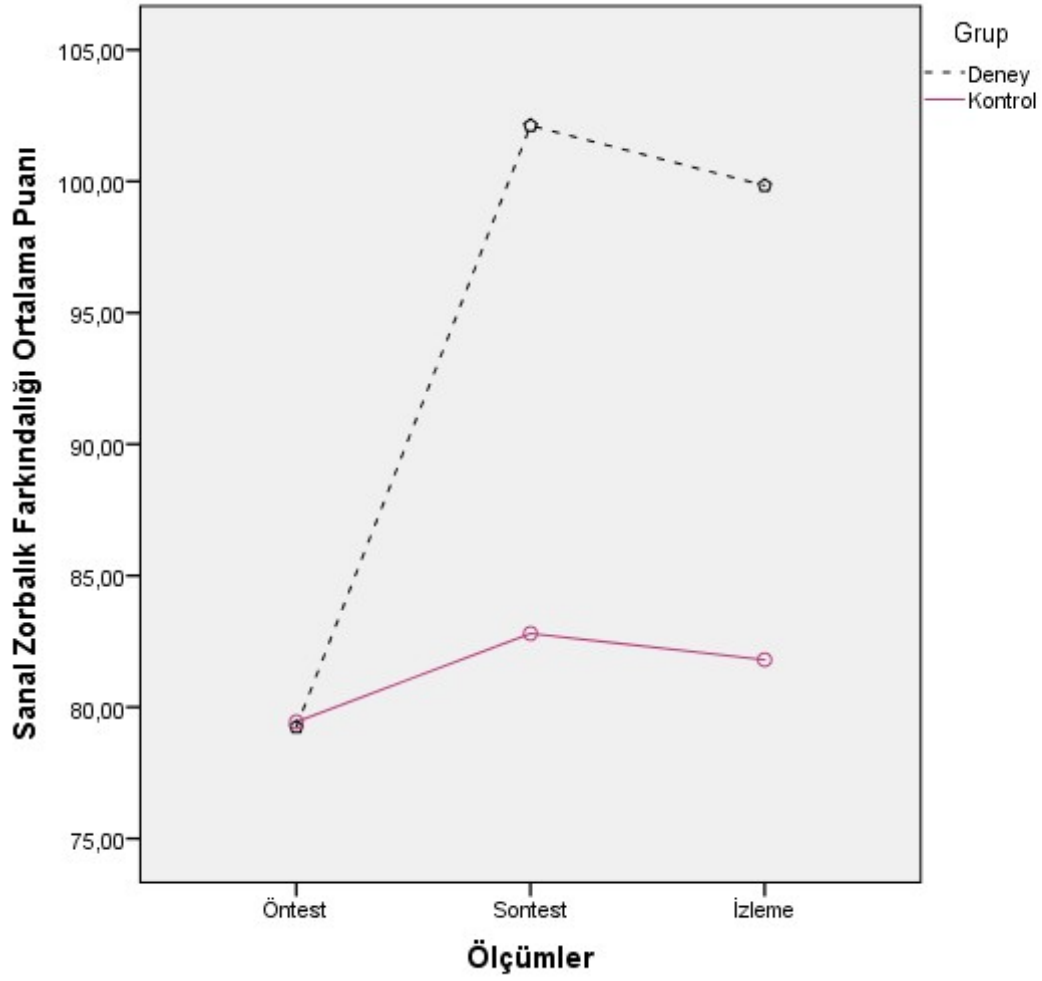
Projenin sanal zorbalık farkındalığı düzeyleri ile ilgili kısmında ikinci olarak deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin hangi ölçümde sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin farklılaştığını görebilmek için deney ve kontrol ortamlarında ön testten son teste, son testten izleme testine ve ön testten izleme testine değişimin karşılaştırmasını içeren Bonferroni testine bakılmıştır.

Tablo 28. Öğrencilerin Deney ve Kontrol grubunda yer almasının Ön Test, Son Test ve İzleme Testi Sanal Zorbalık Farkındalığı Düzeylerine Yönelik Bonferroni Çoklu Karşılaştırma Testi Sonuçları

Grup	Ölçüm	Ölçüm	Ortalama Farkı	SH	P
Deney	Öntest	Sontest	-22.880	4.241	.000*

	Öntest	İzleme	-20.600	4.188	.000*
	Sontest	İzleme	2.280	.535	.000*
Kontrol	Öntest	Sontest	-3.360	4.241	1.000
	Öntest	İzleme	-2.360	4.188	1.000
	Sontest	İzleme	1.000	.535	.203

Deney grubunda yer alan öğrencilerin sanal zorbalık farkındalığı düzeylerinin son test (\bar{x} =102.12) ve izleme testi (\bar{x} =99.84) ile ön test (\bar{x} =79.24) ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede fark olduğu bulunmuştur. Ayrıca son test ile izleme testi ortalama puanları arasında da istatistiksel olarak anlamlı derecede fark olduğu bulunmuştur. Kontrol grubunda yer alan öğrencilerin sanal zorbalık farkındalığı düzeylerinin ön test (\bar{x} =79.44) ile son test (\bar{x} =82.80) ve izleme testi (\bar{x} =81.80); son test ve izleme testi ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede fark olmadığı bulunmuştur. Bu sonuçlar deney grubunda yer alan öğrencilere uygulanan psiko-eğitimin etkili olduğunu ve öğrencilerin sanal zorbalık farkındalık düzeylerinde artış olduğunu ve bu durumun kalıcı olduğunu göstermektedir. Ancak kontrol grubunda sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin anlamlı düzeyde artmadığını ve bunun kalıcı olduğu görülmektedir. Bulgular ışığında yapılan psiko-eğitimin sanal zorbalık farkındalığını artırmada etkili olduğu ve yaygınlaştırılması gerektiği şeklinde görülebilir. Bu bulguların grafik gösterimi sonucu yorumlama yönünden destek olacağından incelenmesinde yarar görülmektedir.



Şekil 3. Sanal zorbalık farkındalığı ortalama puanlarının gruplar ve ölçümlere dağılımı grafiği

Grafik 3 incelendiğinde kontrol grubundaki öğrencilerin ortalamalarının çok değişmediği deney grubundaki öğrencilerde son test ve izleme testinde oldukça yükseldiği görülmektedir. Bu durum projede verilen psiko-eğitimin etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

SANAL ZORBALIKLA BAŞ ETME STRATEJİLERİ BİLGİSİ DÜZEYLERİ

ANOVA sonucunda elde edilen, deney ve kontrol gruplarına göre sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeylerinin ortalama ve standart sapma değerlerini gösteren bilgiler tablo 30'da sunulmuştur.

Tablo 29. Deney ve Kontrol Gruplarına Göre Sanal Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri Bilgisi Düzeylerinin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Grup	Ön test			Son test		İzleme	
	N	\bar{x}	S	\bar{x}	S	\bar{x}	S
Deney	25	44.20	7.03	57.16	11.29	56.84	10.30
Kontrol	25	43.40	6.80	46.68	10.25	46.60	10.02
Toplam	50	43.80	6.86	51.92	11.91	51.72	11.31

Tablo 29 incelendiğinde deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin ön test ortalama puanları arasında çok büyük farklılık bulunmadığı görülmektedir. Deneysel işlemlerden önce elde edilen puanlar birbirine eşit değildir ama değerler birbirine oldukça yakındır. Bu nedenle deneysel işlemlere katılmadan önce öğrencilerin ortalamaları birbirine denk gruplarda yer aldıkları söylenebilir. Öğrencilerin son test sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi puanları incelendiğinde kontrol grubunda sanal zorbalık farkındalığı düzeyleri yönünden başlangıç düzeyine göre ortalamalarında küçük bir artış meydana geldiği görülür. Deney grubunda ise daha fazla bir artış meydana geldiği görülmektedir. Öğrencilerin izleme testinden aldıkları puanlar ön testleri göz önüne alınarak değerlendirildiğinde yine kontrol grubunda biraz artış olduğu, deney grubunda ise daha fazla bir artış olduğu görülmektedir. Son test puanları göz önüne alınarak değerlendirildiğinde hem deney hem de kontrol grubunda çok büyük değişim olmadığı görülmektedir. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeylerinin deney öncesi, sonrası ve izlemde gözlenen değişimlerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına iki faktörlü ANOVA testi sonuçlarına bakılarak anlaşılabilir.

Tablo 30. Deney ve Kontrol Gruplarının Ön test, Son test ve İzleme Puanlarına İlişkin iki faktörlü ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Eta kare
Deneklerarası	10365.44	49				
Grup (Deney/Kontrol)	1929.63	1	1929.63	10.98	.002	.186
Hata	8435.81	48	175.75			
Denekleriçi	7303.33	100				
Ölçüm (Öntest/Sontest/ izleme)	2145.01	2	1072.51	23.42	.000	.328
Grup*Ölçüm	761.97	2	380.99	8.32	.000	.148
Hata	4396.35	96	45.80			
Toplam	17668.77	149				

İki faktörlü ANOVA testi ile ulaşılan sonuçların yer aldığı tablo 30'da üç tane F ve p değerinin yer alması, tablonun üç temel başlıkta incelenebilecek nitelikte olduğunu gösterir. Ancak bu bulgulardan hem deneklerarası hem de denekleriçini birlikte ele alan değerler incelenmeye değer bulunmuştur. Bu bulgudan araştırmaya deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin birbirlerinden farklı düzeyde sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeylerine sahip oldukları görülmektedir. Yani deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeyleri deney öncesinden; sonrasına ve izlemeye anlamlı farklılık göstermiştir. Farklı işlem gruplarında olma ile sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeyleri için tekrarlı ölçümler faktörlerinin birlikte etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ($F_{(2, 96)}=8.32, p.<.05$) ortaya koymaktadır.

Deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin üç farklı sanal zorbalık farkındalığı ölçümü karşılaştıracığı için çoklu karşılaştırma testlerine bakılması gerekmektedir. Çoklu karşılaştırma testine katılacak iki ayrı değişkenin etkisi araştırılacağı için sırasıyla iki işlem gerçekleştirilmiştir. Öncelikle tekrarlı ölçümler olan ön test, son test ve izleme testi için deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeyleri karşılaştırılacak; sonra deneysel ve kontrol grubundaki öğrencilerin ön test, son test ve izleme testine ait ortalamaları karşılaştırılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak hangi ölçümde deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeylerinde fark olduğunu görebilmek için ön test, son test ve izleme testinde karşılaştırma içeren Bonferroni testine bakılmıştır. Bonferroni testi sonuçları tablo 32'de yer almaktadır.

Tablo 31. Öğrencilerin Deney ve Kontrol Gruplarına Göre Alınan Ölçümlerine Yönelik Çoklu Karşılaştırma Bonferroni Sonuçları

Ölçüm	Deney grubundan		
	kontrol grubu arasında fark	SH	p
Ön Test	.800	1.956	.684
Son Test	10.480	3.050	.001*
İzleme Testi	10.240	2.874	.001*

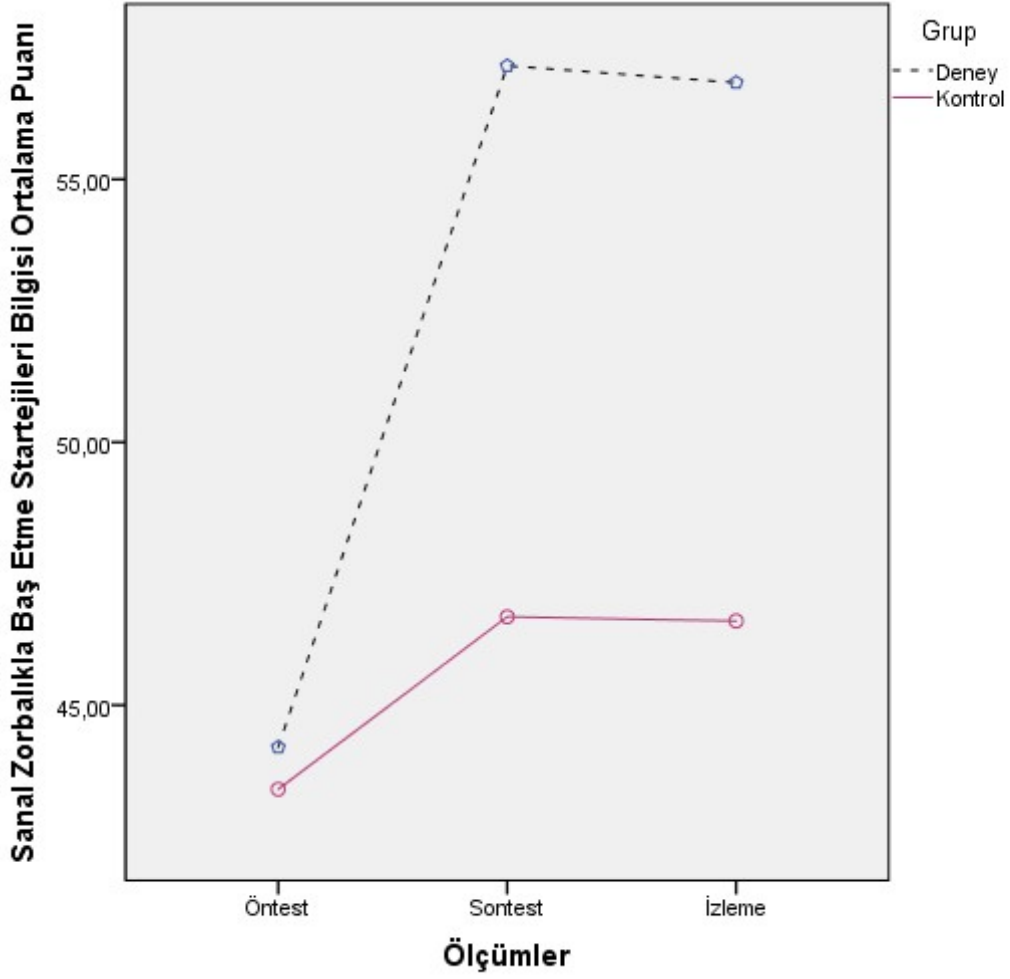
Bonferroni tablosu incelendiğinde son test ve izleme testi ölçümlerinde, deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunduğu ($p < .05$), ön testlerde ise anlamlı farklılık bulunmadığı görülmektedir ($p > .05$). Son test ölçümünde sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeylerinin ortalamaları karşılaştırıldığında kontrol grubundaki ortalama puanının ($\bar{x} = 46.68$), deney grubundaki ($\bar{x} = 57.16$) öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeyleri ortalama puanlarına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede düşük olduğu bulunmuştur. Bu sonuç deney grubunda yer alan öğrencilerin kontrol grubundaki öğrencilere göre sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeylerinin anlamlı derecede yüksek olduğunu göstermektedir. İzleme testi ölçümünden elde edilen sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeyleri ortalama puanları karşılaştırıldığında ise son test ölçümünden elde edilen puanlarda olduğu gibi kontrol grubundaki öğrencilerin ortalama puanının ($\bar{x} = 46.60$), deney grubundaki ($\bar{x} = 56.84$) öğrencilerin ortalama puanlarına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede düşük olduğu görülmüştür. Bu sonuç deney grubundaki öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeylerinin kalıcı biçimde yüksek olduğu, kontrol grubunda ise sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeylerinin kalıcı biçimde düşük olduğu ortaya çıkmıştır.

Projenin sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeyleri ile ilgili kısmında ikinci olarak deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin hangi ölçümde sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeylerinin farklılaştığını görebilmek için deney ve kontrol ortamlarında ön testten son teste, son testten izleme testine ve ön testten izleme testine değişimin karşılaştırmasını içeren Bonferroni testine bakılmıştır.

Tablo 32. Öğrencilerin Deney ve Kontrol grubunda yer almasının Ön Test, Son Test ve İzleme Testi Sanal Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri Bilgisi Düzeylerine Yönelik Bonferroni Çoklu Karşılaştırma Testi Sonuçları

Grup	Ölçüm	Ölçüm	Ortalama Farkı	SH	P
Deney	Öntest	Sontest	-12.960	2.339	.000*
	Öntest	İzleme	-12.640	2.298	.000*
	Sontest	İzleme	.320	.489	1.000
Kontrol	Öntest	Sontest	-3.280	2.339	.502
	Öntest	İzleme	-3.200	2.298	.511
	Sontest	İzleme	.080	.489	1.000

Deney grubunda yer alan öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeylerinin son test (\bar{x} =57.16) ve izleme testi (\bar{x} =56.84) ile ön test (\bar{x} =44.20) ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede fark olduğu bulunmuştur. Ancak son test ile izleme testi ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede fark olmadığı bulunmuştur. Kontrol grubunda yer alan öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeylerinin ön test (\bar{x} =43.40), son test (\bar{x} =46.68) ve izleme testi (\bar{x} =46.60); son test ve izleme testi ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede fark olmadığı bulunmuştur. Bu sonuçlar deney grubunda yer alan öğrencilere uygulanan psiko-eğitimin etkili olduğunu ve öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeylerinde artış olduğunu ve bu durumun kalıcı olduğunu göstermektedir. Ancak kontrol grubunda sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeylerinin anlamlı düzeyde artmadığını ve bunun kalıcı olduğu görülmektedir. Bulgular ışığında yapılan psiko-eğitimin sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisini artırmada etkili olduğu ve yaygınlaştırılması gerektiği şeklinde görülebilir. Bu bulguların grafik gösterimi sonucu yorumlama yönünden destek olacağından incelenmesinde yarar görülmektedir.



Şekil 4. Sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi ortalama puanlarının gruplar ve ölçümlere dağılımı grafiği

Grafik 4 incelendiğinde kontrol grubundaki öğrencilerin ortalamalarının çok değişmediği deney grubundaki öğrencilerde son test ve izleme testinde oldukça yükseldiği görülmektedir. Bu durum projede verilen psiko-eğitimin etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Projenin 4 temel değişkeni olan sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi bulguları dikkate alındığında proje kapsamında verilen psiko-eğitim programının sanal zorbalığın ve mağduriyetin azalması, sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisinin artırılması konusunda etkili olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle psiko-eğitim programının amacına ulaştığı ifade edilebilir.

ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİLERİN SANAL ZORBALIĞA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Odak Grup Görüşme Formu Hazırlama ve Uygulama Süreci

Projede belirtilen problem durumuyla ilgili derinlemesine veri elde etme amacıyla taslak öğrenci ve öğretmen odak grup görüşme formu hazırlanmıştır. Sanal zorbalığın tanımı, zorba ve kurbanın özellikleri, zorbalık davranışı ve kurbanlar için risk faktörleri, aile temelli önleyici çalışmalar gibi başlıkları yansıtan 15 açık uçlu soru belirlenmiştir. Daha sonra kapsam geçerliliğini artırma yollarından biri olan uzman görüşüne başvurma (Baykul, 2010) yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda taslak formdaki sorular, kapsam geçerliği bakımından uzman görüşleri doğrultusunda düzenlenerek öğrenciler için 10 sorulu, öğretmenler için 9 soruluk bir pilot uygulama formu oluşturulmuştur.

Öğrenciler için hazırlanan pilot uygulama formuna dayanarak, Hendek Anadolu Lisesi'nde öğrenim gören 7 ortaöğretim dördüncü sınıf öğrencisiyle soruların anlaşılabilirliğini test etmek amacıyla görüşme yapılmıştır. Çünkü pilot uygulama yapılması güvenilir ve geçerli veriler elde edilebilmesi açısından önemli bir aşamadır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Uygulamanın ardından, öğrenciler tarafından anlaşılmadığı düşünülen iki soru uzman görüşü altında odak grup görüşme formundan çıkarılarak 8 maddelik asıl görüşme formu oluşturulmuştur. Asıl görüşme formunda “Sizce okullarda sanal zorbalık ne kadar yaygın ve önemli bir sorundur?”, “Sizce sanal zorbalık olayları nasıl fark edilebilir?”, “Sanal zorba ya da mağdurla karşılaşan aileler ne yapabilir?” gibi açık uçlu sorulara yer verilmiştir. Bir odak grup görüşmesine dahil edilecek katılımcı sayısının büyüklüğü ilgili en az 5 en çok 12 kişi (Debus, 1999; Yıldırım ve Şimşek, 2006) görüşü temel alınarak, çalışma grubu 12 kişi olarak belirlenmiştir.

Asıl uygulama sırasında herhangi bir aksaklığa yol açılmasını önlemek amacıyla bir çalışma planı hazırlanmıştır. Bu kapsamda odak grup görüşmesi yapılacak olan okulun yöneticilerinden bir müdür yardımcısı ile uygulama gününden beş gün önce iletişim kurularak araştırma içerik ve kapsamıyla ilgili bilgi verilmiştir. Uygun gün ve saat kararlaştırılarak belirtilen günde (14.04.2016) okula gidilmiştir. Okul müdür yardımcısının önceden görüşme yapıp bilgilendirdiği 7 kız, 5 erkek olmak üzere 12 ortaöğretim dördüncü sınıf öğrencilerinden oluşan öğrenci grubuyla görüşme gerçekleştirilmiştir. Okul müdür yardımcısından görüşme yapılacak yer konusunda destek alınarak okulun konferans salonu görüşme için kullanılmıştır. Odak grup görüşmesi 14.04.2016 tarihinde okulun konferans salonunda rahat bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Salona öğrencilerin rahatça oturabileceği yeteri kadar koltuk temin edilmiştir. Katılımcıların daire şeklinde oturmaları sağlanmış ve araştırmacı da bu dairenin içinde yer almıştır. Görüşme öncesinde, öğrencilere mevcut çalışmanın amacı detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Görüşme sırasında ses kaydı alınacağı bilgisi tekrar

hatırlatılmıştır. Devamında katılımcıların kısaca kendilerini tanıtılmalarıyla görüşmeye başlanmıştır. Odak grup görüşmesi 42 dakika sürmüştür. Odak grup görüşmesi tamamlandıktan sonra araştırmacı tarafından deşifre edilerek yazılı ortama aktarılmıştır. Öğretmenlerle yapılan odak grup görüşme verileri Balıkesir, İstanbul, Trabzon illerinde liselerde görev yapan öğretmenlerden üç ayrı çalışma sonucunda elde edilmiştir. Çalışmada öğretmenlerin görüşleri aşağıda belirtilen sorular doğrultusunda elde edilmiştir.

Öğretmenlerle Yapılan Odak Grup Görüşmelerinde Aşağıdaki Sorulara Yer Verilmiştir.

- 1-Sanal zorbalık nedir?
- 2- Sizce okullarda sanal zorbalık ne kadar yaygın ve önemli bir sorundur?
- 3- Sizce neden bazı öğrenciler sanal zorbalığa başvuruyorlar?
- 4-Sanal zorbalığa başvuran veya maruz kalan öğrenciler diğer öğrencilerden hangi özellikler açısından farklılaşmaktadır?
- 5-Sizce sanal zorbalık farkındalığı nasıl oluşturulur?
- 6-Sizce sanal zorbalığa maruz kalan bireyler bu durumla nasıl baş edebilir?
- 7-Sanal zorba ya da mağdurla karşılaşan ailelere nasıl yardımcı olunabilir?
- 8-Sizce sanal zorba ya da mağdurla ilgili okuldaki yöneticiler ve öğretmenler neler yapabilir?
- 9-Sanal zorbalıkla başa çıkmak için nasıl bir politika geliştirilmelidir?

Öğretmenlerin sanal zorbalıkla ilgili görüşleri

1-Sanal zorbalık nedir?

K1- Birbirleriyle sınıf içerisinde sorun yaşayan ve birbirlerine güç kullanmak isteyen öğrencilerin bu gücü sanal ortamda kullanmasıdır.

E1- İnternette etik kurallara uymamak ve internet üzerinde güç kullanmaktır.

K2- Sanal ortamda birbirini aşığılamaktır

K5- Telefon ve internet üzerinden zorbaca davranışlarda bulunmak

E3- Zorbalık olaylarının sosyal medyaya yansması

K6- İletişim araçlarını kullanarak diğer bireylere şiddet uygulamak

K7-İnternet ortamında uygulanan taciz, şiddet

E4- İnternette başkalarıyla ilgili olumsuz görüşler ve resimler paylaşmak

E5-Sanal ortamlarda başkalarının hoşuna gitmeyecek davranışlarda bulunmak

K8- İnternet ya da teknolojik araçlar kullanarak birbirlerine zarar vermek

K9. Sanal ortamda başkalarının hoşuna gitmeyen davranışlar sergilemek.

2- Sizce okullarda sanal zorbalık ne kadar yaygın ve önemli bir sorundur?

K2- Sınıfta genellikle birbirleriyle sorun yaşayan öğrenciler arasında görülebilen bir sorundur.

E2- Bazı okullarda genellikle yaygın bir sorun olabilirken bazı okullarda o kadar büyük bir sorun olmaya bilir. Özellikle teknolojiyi daha çok kullanan lise ve ortaokullarda önemli bir sorun olabilirken teknolojiyi daha az kullanan okullarda önemli bir sorun olmaya bilir.

K3- Teknolojiyi nasıl kullanması gerektiği konusunda gerekli bilgi düzeyine sahip olmayan öğrenciler arasında daha büyük bir sorun olabilmektedir.

K4- Okullarda öğrenciler arasında gün içerisinde yaşanan bir sorun akşam sanal ortamlarda yaşanmaya devam edebilmektedir. Bu olaylara ailelerde karışınca daha farklı sorunlar yaşanabilecek düzeylere gelebilmektedir.

K5- Sanal zorbalık okullarda önemli bir sorun. Daha çok liselerde bu tür olaylar görülmekte. Çocuklar bu teknolojik araçlara ne kadar çok ulaşırlarsa bu sorunlar buna paralel olarak artacaktır.

E3- Sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte arttı, geleneksel zorbalıktan daha fazla yapılmaktadır.

K6- Çocuklar sosyal medyayı yaygın olarak kullandıkları için bu tür olaylar okullarda yaygın bir sorun olduğunu düşünüyorum.

K7- Çok yaygın bir sorun. Çocukların gerçek hayatta gösteremedikleri tepkileri sanal ortamda daha kolay gösterebilmektedirler

K9- Sanal zorbalık yaygınlığı okullar arasında farklılık gösterebilir.

E9- Genellikle liselerde sanal zorbalık daha yaygın olduğunu düşünüyorum çünkü bu okullardaki öğrenciler teknolojiyi daha iyi kullanma becerisine sahiplerdir.

K10- Bizim görev yaptığımız okulda bu konuyla ilgili herhangi bir sorunla karşılaşmama rağmen başka okullarda görev yapan arkadaşlarımızdan bu konularla ilgili sorunları duyuyoruz.

K8- Basından duyduğumuz kadarıyla önemli bir sorun olduğunu düşünüyorum. Teknolojik araçların kullanım sıklığının artmasıyla birlikte ilerleyen dönemlerde daha da önemli bir sorun olabilecek gibi görülüyor.

3- Sizce neden bazı öğrenciler sanal zorbalığa başvuruyorlar?

K2 - Öğrencilere sanal ortamlarda müdahale edecek birilerinin olmaması ve belirli kuralların olmaması öğrencilerin sanal zorbalık yapmasında ki önemli nedenlerden biri olarak değerlendiriyorum

K1- Fiziksel olarak kendilerini güçsüz görenler bu güçsüzlüğünü sanal ortamda gidermeye çalışmaktadırlar.

E1- Özgüveni eksik olan bireyler sanal ortamda kendilerini daha iyi ifade edebilirler. Okulda kendilerine diğer öğrenciler tarafından baskı yapılan öğrenciler bu baskı kuran öğrencilerden intikam almak için bu tür davranışları sergileyebilirler. Bireylerin yapacakları sosyal etkinliklerin sınırlı olması da bireyleri bu tür davranışlara yöneltebilir.

K3- *Günlük yaşamda bastırdıkları duygularını sanal ortamda daha kolay ifade edebildikleri için*

K5- *Çocuklar bu tür davranışları çevrelerinden öğrenmektedirler. Bu tür davranışları güç elde etmek için kullanıyorlar. Babaların davranışları özellikle çocukları çok etkiliyor. Babanın yapacağı olumsuz davranışları çocuklar taklit edebiliyorlar.*

E3- *Toplumsal anlamda yaşanan kutuplaşmalar*

K6- *Nasıl mutlu olması gerektiğini bilemeyen çocuklar bu davranışları sergilerler.*

K7- *Gerçek yaşamda arkadaşları olmadığı için. Aile içerisinde şiddet olaylarının yaşanması da bu tür olayların gösterilmesinde önemli yer tutmaktadır.*

K9- *Genellikle sorunlarını yüz yüze iletişimle halledemeyen öğrenciler sanal ortamda sorunlarını halletmeye çalıştıkları için bu tür sorunlar yaşanabilmektedir.*

K10- *Yapmış olduğu davranışların karşısındaki kişide ne tür zararlar verdiğinin bilincinde olmayan öğrenciler bu tür davranışları yapabilirler.*

E8- *Kendilerine güveni olmayan öğrenciler bu tür davranışları yapıyor olabilirler.*

K11- *Gerçek yaşantıda istediklerini gerçekleştiremeyenler intikam almak için sanal ortamda bu tür davranışlar sergiliyor olabilirler.*

4-Sanal zorbalığa başvuran veya maruz kalan öğrenciler diğer öğrencilerden hangi özellikler açısından farklılaşmaktadır?

K4- *Sanal zorbalık davranışları sergileyen öğrencilerin özgüvenleri düşüktür.*

K1- *Sürekli aşağılanan değer görmeyen öğrenciler bu davranışları daha fazla yaparlar. Değer görmek istedikleri için.*

K3- *Fiziksel şiddete maruz kalan kişiler intikam almak için sanal zorbalık yaparlar.*

E1- *Sanal zorbalığa maruz kalan öğrenciler genellikle popüler olan ve diğer öğrencilerin kıskandığı öğrencilerdir.*

K3- *İlgi görmeyen diğer öğrenciler tarafından pek önemsenmeyen öğrencilerde sanal zorbalığa maruz kalabilmektedirler.*

K5- *Şiddete meyilli olan çocuklar bu tür davranışları daha fazla yapmaktadır.*

E3- *Bu olaylara maruz kalanlar içine kapanık, sosyal ilişkileri zayıf olan öğrencilerdir.*

K6- *Saldırgan ve mutsuz çocuklar bu davranışları sergilerler.*

K7- *Kendilerini ifade etmekte zorluk yaşayan çocuklar bu davranışlarda bulunabilmektedir.*

K2- *Sanal zorbalık davranışlarını sergileyen kişiler fiziksel olarak daha zayıf olabilirler. Genellikle fiziksel olarak güçlü olanlar sorunlarını fiziksel güç kullanarak halletmeye çalışırlar.*

E2- *Çevrelerinden istediklerini sağlayamayan kişiler sanal ortamda yaptıkları bu tür davranışlarla isteklerinin karşılanmasını isteye bilirler.*

K9- *İntikam almaya istekli olan kişilerdir.*

E8- *Genellikle iletişim sorunları yaşayan kişiler bu tür davranışlara meyledebilir.*

E9- Çevresine üstünlük kurmak isteyen kişiler olabilirler.

K10- Sanal zorbalığa maruz kalan öğrenciler genellikle çevrelerindeki kişiler tarafından sevilmeyen kişiler olabilirler.

5-Sizce sanal zorbalık farkındalığı nasıl oluşturulur?

K2- Ailelerin bilinçlendirilmesi ve çocuklarının sanal ortamlarda nelerle meşgul olduklarının takip edilmesi

K3-Bu konularda uzman kişiler tarafından seminerlerin verilmesi farkındalığı sağlar.

E1-Ailelerin sanal zorbalıktan çocuklarını korumak için filtre programlarını kullanabildikleri ama bu programlar yeterli olmaya bilir bu nedenle aileler çocuklarını bilinçlendirmeleri gerekmektedir.

K5- Velilerin bilinçlendirilmesi ve bu konuda gerekli eğitimlerin verilmesiyle sanal zorbalık farkındalığı oluşturulabilir.

E3- Müfredatta bu tür konulara yer verilmelidir.

K6- Ailelerin bu konularda eğitilmesi gerekmektedir.

K7- Gerçek yaşamdaki zorbalık olaylarıyla sanal zorbalık olaylarının bir farkının olmadığı çocuklara fark ettirilmesi gerekmektedir.

K9-Öğrencilere özellikle bu yaptıkları davranışların diğer bireyleri nasıl olumsuz etkilediğine yönelik bilgiler verilmesi hatta filmlerin izletilmesi öğrencilerin farkındalığını artırabilir.

K11- Okullarda bu konuyla ilgili seminerlerin verilmesi de sanal zorbalık farkındalığını artırabilir.

E7-Öncelikle ailelere önemli sorumluluk düşmektedir. Çocuklarına teknolojiyi nasıl kullanması gerektiğiyle ilgili bilgi vermesi gerekiyor ancak aileler bu konularda yeterli bilgiye sahip olmadığı için öncelikle ailelerin bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

E9- Özellikle görsel ve işitsel basında bu konuyla ilgili bilinçlendirici çalışmalara yer verilmesi gerekiyor. Bazı kamu spotları yapmak gerekiyor. Mesela geçenlerde televizyonda gördüm “zorba olma kanka ol” gibi

6-Sizce sanal zorbalığa maruz kalan bireyler bu durumla nasıl baş edebilir?

K3-Psikolojik destek alabilirler. Özellikle okullarda rehberlik servislerinden bu konularla ilgili destek alabilirler

E1- Okullarda öğretmenlerinden gerekli desteği alabilirler ancak bunun içinde öğretmenlerin öğrencilere karşı sıcak davranmaları gerekmektedir. Gerekli durumlarda da uzmanlardan yardım alabilirler.

K1 -Öğrencilere uygun baş etme stratejileri öğretilmesi gerekmektedir.

K2- Kişisel hayatında olduğu gibi sanal ortamda da özel alanına dokunulmaması gerektiği öğretilmesi gerekmektedir.

K4 -Öğrencilere interneti bilinçli bir şekilde kullanmaları öğretilmesi gerekmektedir.

K5. Sanal zorbalığa maruz kaldıklarında ne tür tepkilerin verilmesi gerektiği öğretilerek

E3- Aileler çocuklarının sanal ortamda neler yaptığını takip etmeli

K6- Sanal zorbalığa maruz kalan çocuklar bu durumu aileleri, öğretmenleri ya da polisle paylaşırsa bu tür olaylardan kurtulabilirler.

K7- Bu tür olaylara maruz kalan kişiler bu durumu rehber öğretmenle paylaşmalı gerekli durumlarda da polise başvurmalıdır. Bu yaşanan olaylara gerekli tepkiyi göstermedikleri takdirde bu olaylar devam edecektir.

K3-Bu tür olaylara maruz kalanlara çevresindeki kişilerin yardımcı olması gerekmektedir.

E6- Bu tür sorunlarla karşılaşan kişiler okuldaki rehberlik servisinden yardım alabilirler.

K10 -Bu olayları kendisine yapanları tanıyorsa bu davranışlardan vaz geçmelerini vaz geçmedikleri takdirde okul idaresine bildireceklerini söylemesi gerekiyor.

K9- Özellikle internette bu tür olaylara maruz kalanlar bu olaylara maruz kaldığında görmezden gelerek yok sayabilir.

E8- İlk başta yetişkinlerden yardım alması gerekebilir ancak bazen bu durumu yetişkinlere paylaşmaya bilmekteyirler bu nedenle arkadaşlarından yardım talep edebilir.

7-Sanal zorba ya da mağdurla karşılaşan ailelere nasıl yardımcı olunabilir?

K1- Aileler çocuklarına ceza vermemelidirler. Çocuklar ailelerinden korkmaması gerekmektedir. Eğer korkmazlarsa bu tür olayları aileleriyle paylaşabilirler.

K3 -Aileler çocuklarının duygu durumlarını yakinen takip etmeleri gerekmektedir. Duygu durumunda meydana gelen değişikliklerin nedenlerini araştırmaları gerekmektedir.

E1- Aileler çocuklarına gerekli ilgiyi göstermeleri gerekmekte ve çocuklarına gerekli zamanı ayırarak çocuklarıyla birlikte zaman geçirmeye çalışmalıdırlar.

K4 -Aileler çocuklarına olumlu model olmaları gerekmektedir

K10-Normal ailelerde bu tür sorunlar görülmeyecektir. Bu nedenle ailelerde kendi yaşantılarına ve ilişkilerine dikkat etmeleri gerekmektedir.

K5- Ailelere kimlerden yardım alabileceğini öğretmek gerekir

E3- Sanal ortamda çocukların kimlerle muhatap olduğunu ve neler yaptığını takip etmeleri gerekmektedir.

K6-Bu süreçte ekip olarak eğitimciler, psikologlar birlikte aileye yardımcı olmak gerekiyor.

K7- Okulda düzenlenecek olan eğitimlere ailelerin katılımları sağlanmalı, bu eğitimler sonucunda aileler çocuklarına daha bilinçli yardım edebilirler. Aileler çocuklarıyla konuşmalı ve çocuklar gerektiği durumlarda aileleriyle rahat bir şekilde iletişime geçebilmeliler.

E9 -Aileler çocuklarına olumlu yaklaşımları gerekiyor ve çocuklarının bu sorunu çözmeleri için gerekli desteği sağlamaları gerekmektedir. Bazen bu destek psikolojik destek boyutuna varabilir. Çocuklarını sorunlarıyla baş başa bırakmamaları gerekiyor

K8- Bu davranışları yapan kişi biliniyorsa bu kişinin ailesiyle iletişime geçilerek neler yapılabileceği üzerinde görüşüle bilinir.

E9- Aileler çocuklarının sanal ortamlarda kimlerle neler yaptığını takip etmeleri gerekmektedir.

K9 Aileler gerekli durumlarda okulla da iletişime geçmesi gerekebilir. Gerekliyorsa rehberlik servisinden yardım alabilir.

K11 -Aileler yaşadıkları sorunları nasıl çözdükleri yönünde çocuklarına model olabilirler.

8-Sizce sanal zorba ya da mağdurla ilgili okuldaki yöneticiler ve öğretmenler neler yapabilir?

K3- Okullarda uzman kişilerce seminerler verilmesi gerekmektedir.

K1 Öğrencilere sanal zorbalıkla ilgili film izletilebil.

K2- Öğrenciler arasında belli dönemlerde anketler yapılarak sanal zorbalık olayları tespit edilebilir buna göre tedbirler alınabilir.

E1-Öğrencilerle sıcak ilişkiler kurularak bu tür problemleri paylaşmaları sağlanabilir.

K5- Seminerler vererek, drama ve canlandırmalar yapılarak çocuklara bilgilendirme yapılabilir

E3-Okul yöneticileri ve öğretmenler çocuklara örnek model olması gerekmektedir

K6- Okul yöneticileri öğretmenler ve rehber öğretmen bir araya gelerek bu olaylarla nasıl baş edeceklerini tartışmaları gerekmektedir. Kendi okullarının şartlarına göre önlemeye yönelik önleme programları hazırlayabilirler.

K7- Okulda idare ve öğretmenler bu tür olayları konuşmalı ve rehberlik saatlerinde bu durumlar değerlendirilmelidir. Okul panolarına bu konulara ilişkin afişler asılarak öğrenciler bilgilendirilmelidirler.

K9- Okulda bu tür olayların ne düzeyde bir sorun olduğunu belirlemek için çalışmalar yapabilirler.

K11 Öğrencilerin bilinçlenmesi için değişik etkinlikler düzenlenebilir. Seminerler gibi

K8- Belirli derslerde özellikle rehberlik saatlerinde bu konulara yönelik çalışmalar yapılabilir.

E7- Öğrencilerin bu sorunlarla karşılaştıklarında kendilerine başvurmaları yönünde cesaretlendirmeler yapıla bilinir.

9-Sanal zorbalıkla başa çıkmak için nasıl bir politika geliştirilmelidir?

K1 Öncelikle bu tür olayların okullarında bir sorun olup olmadığına yönelik tespit çalışmaları yapılmalı ve bu alandaki uzmanlardan yararlanarak önlemeye yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

E1- Okul ve aileler işbirliği içerisinde çalışmalıdırlar.

K3-Derslerde bu tür konulara yer verilmesi gerekmektedir.

K5- Bakanlık okullarda bu konulara yönelik eğitimler düzenlemelidir.

E3 -Bakanlık bu tür olaylarla iyi mücadele eden ülkelerin uygulamalarını örnek olarak uygulayabilir.

K6- Bu tür olaylarla mücadelede tüm paydaşlar birlikte hareket ederek olayları çözülemeye çalışabilirler.

K7- Popüler dizilerde ve kamu spotları aracılığıyla bu konular gündemde tutulmalıdır. Bu sayede zorbalığın yaptıklarının yanlış olduğu, mağdurlarında böyle durumlara maruz kaldıklarında yardım araması gerektiği fikrinin oluşması sağlanabilir.

E8- Bu konuyla ilgili öğretmen veli ve öğrencilerin bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

K10- Teknolojiyi olumlu kullanılması yönünde bilinçlendirme çalışmaları yapılması gerekmektedir.

K9- Öğrencilerin yaptıkları bu tür olumsuz davranışların ne tür sorunlara yol açtığı ve bu sorunlara neden olan kişilerin ne tür cezalar almaları gerektiği konusunda bilgilendirilmeleri gerekmektedir.

Öğretmenlerle Yapılan Odak Grup Görüşme sonuçlarının Genel Değerlendirilmesi

1-Sanal zorbalık nedir?

Öğretmenlerle yapılan görüşme sonucunda öğretmenler sanal zorbalığı sanal ortamda yapılan olumsuz davranışlar olarak ifade ettikleri görülmektedir. Zorbalık olaylarının sanal ortamda uygulanmasını, internette etik kurallara uyulmamasının da sanal zorbalık olduğunu belirtmişlerdir. Genel itibarıyla değerlendirildiğinde sanal zorbalık olaylarının teknolojinin başkalarına zarar vermek amacıyla kullanılması olduğu dikkate alındığında öğretmenlerin belirtmiş olduğu sanal zorbalık tanımlarıyla tutarlılık olduğu görülmektedir.

2- Sizce okullarda sanal zorbalık ne kadar yaygın ve önemli bir sorundur?

Öğretmenler, teknolojik araçların kullanılmasının artmasıyla birlikte bu tür olayların okullarda yaygın bir sorun olduğunu ifade etmektedirler. Okullar arasında da farklılık olduğunu genellikle liselerde bu tür sorunların daha fazla görüldüğünü ortaokullarda daha az yaşanan bir sorun olduğunu belirtmişlerdir. Öğrenciler okullarda yaşadıkları bazı sorunları akşam evde sanal ortamda tartışmaya devam ettikleri için okullarda bu tür sorunların daha da artacağı şeklinde görüş belirtmişlerdir.

3- Sizce neden bazı öğrenciler sanal zorbalığa başvuruyorlar?

Öğretmenler, genellikle fiziksel olarak güçsüz olan, sanal ortamlarda herhangi bir şekilde yaşanan olaylara müdahale edilmediğinden, özgüveni eksik olmasına rağmen sanal ortamlarda özgüven sorunu yaşamayan, günlük yaşamda kendilerini ifade edemeyen bunun sonucunda kendilerini sanal ortamda ifade etme şansı bulan, gerçek yaşamda arkadaşları olmayan ve başkalarından intikam almak isteyen öğrenciler bu tür davranışları yaptıklarını ifade etmişlerdir.

4-Sanal zorbalığa başvuran veya maruz kalan öğrenciler diğer öğrencilerden hangi özellikler açısından farklılaşmaktadır?

Öğretmenler, öğrenciler tarafından aşağılanan, öz güvenleri eksik, şiddet meyilli olan, fiziksel olarak güçsüz, iletişim sorunu yaşayan ve intikam almak isteyen öğrencilerin daha çok sanal zorbalık yapabileceklerini, okulda arkadaşları arasında popüler olan, ilgi görmeyen önemsenmeyen, sosyal ilişkileri zayıf olan öğrencilerinde daha fazla sanal zorbalığa maruz kalabileceklerini ifade etmişlerdir.

5-Sizce sanal zorbalık farkındalığı nasıl oluşturulur?

Öğretmenler, ailelere ve öğrencilere yönelik bilinçlendirme seminerleri düzenleyerek, geleneksel zorbalıkla sanal zorbalığın öğrencilerde oluşturdukları olumsuz etkilerinin aynı olduğunu belirterek, müfredatlar da bu tür konulara yer verilerek öğrencilerin farkındalıklarının artırılacağını ifade etmişlerdir.

6-Sizce sanal zorbalığa maruz kalan bireyler bu durumla nasıl baş edebilir?

Öğretmenler, öğrencilerin bu tür sorunlarla karşılaştıklarında rehber öğretmenlerden ya da diğer öğretmenlerden destek almaları gerektiği, ailelerin öğrencilerin sanal ortamlarda neler yaptıklarını takip etmeleri gerektiğini, sanal zorbalık konusunda öğrencilerin bilinçlendirilmeleri gerektiğini ifade etmektedirler.

7-Sanal zorba ya da mağdurla karşılaşan ailelere nasıl yardımcı olunabilir?

Ailelerin bilinçlendirilmeleri gerektiği, çocuklarına rol model olmaları gerektiği, okulla işbirliği yapmaları gerektiği, gerekli durumlarda psikolojik destek almaları gerektiği öğretmenler tarafından belirtilmiştir.

8-Sizce sanal zorba ya da mağdurla ilgili okuldaki yöneticiler ve öğretmenler neler yapabilir?

Okul idaresi rehber öğretmen işbirliği ile okullarında bu tür problemlerin ne kadar yaşandığı belirlenmeye çalışılır buna istinaden önlemeye yönelik programlar hazırlanabilir. Öğrencilerin bu tür olayları öğretmenlere anlatabilmeleri için öğrencilerin cesaretlendirilmeleri gerektiğini, okul bünyesinde seminerler düzenleyebileceklerini ifade etmişlerdir.

9-Sanal zorbalıkla başa çıkmak için nasıl bir politika geliştirilmelidir?

Öğretmenler özellikle aileler ve öğrencilerin bilinçlendirilmesi gerektiği, kamu spotları aracılığıyla toplumun farkındalığının artırılması gerektiği, müfredatlar da bu konulardan bahsedilmesi gerektiği ni belirttikleri görülmektedir.

Öğretmenlerle yapılan görüşme sonucunda genel olarak sanal zorbalığın teknolojik araçlar kullanılarak karşıdaki kişilere zarar vermek olduğunu belirttikleri görülmektedir. Kavramına. Bu durum öğretmenlerin sanal zorbalık kavramının risk ve tehlikeler içerebilecek bir kavram olduğunu farkında olduklarını göstermektedir. Bu sonuç öğretmenlerin sanal zorbalık hakkındaki farkındalıklarının yüksek olduğunu ifade eden bazı araştırma bulgularıyla (Ayas

ve Horzum, 2011; Beringer, 2011; Yılmaz, 2010) tutarlılık göstermektedir. Sanal zorbalığa yönelik var olan bu farkındalık daha sonraki süreçlerde karşılaşacakları bu tür olaylara gösterecekleri tepkileride etkileyecektir. Farkındalık düzeyi yüksek olan öğretmenler bu tür olayları önlemek için çaba gösterecek olması okullarda yaşanabilecek bu tür olayların daha az görülmesine etki edecektir. Özellikle farkındalık düzeyi düşük olan öğretmenlerinde farkındalıkları artırılarak bu olayların okullarda daha az görülmesi sağlanabilir.

Öğrencilerle Yapılan Odak Grup Görüşmesinde Aşağıdaki Sorulara Cevap Aranmıştır.

Öğrencilerle yapılan odak grup görüşmesi sonucunda aşağıdaki konularla ilgili bilgiler elde edilmiştir.

- 1-Sanal zorbalık nedir?
- 2- Sizce okullarda sanal zorbalık ne kadar yaygın ve önemli bir sorundur?
- 3- Sizce neden bazı öğrenciler sanal zorbalığa başvuruyorlar?
- 4-Sanal zorbalığa başvuran veya maruz kalan öğrenciler diğer öğrencilerden hangi özellikler açısından farklılaşmaktadır?
- 5-Sizce sanal zorbalık olayları nasıl fark edilebilir?
- 6-Sizce sanal zorbalığa maruz kalan bireyler bu durumla nasıl baş edebilir?
- 7-Sanal zorba ya da mağdurla karşılaşan aileler ne yapabilir?
- 8-Sizce sanal zorba ya da mağdurla ilgili okuldaki yöneticiler ve öğretmenler neler yapabilir?

Öğrencilerin sanal zorbalıkla ilgili görüşleri

1- Sanal zorbalık deyince aklınıza ne geliyor?

Ö1- *Sanal alemde kişinin tehdit yada küfür kullanması veya resimleri şaka amaçlı kullanmasıdır.*

Ö2: *Daha dün başıma geldi bu olay. Bir arkadaş fake hesap açarak ilk önce beni sonra da tanıdığım bir bayan arkadaşını ekledi. Sonra o seni seviyor gibi konuştu, o arkadaş da bana mesaj attı. Benim adımdan ona yazıyor onun adından da bana yazıyor.*

Ö3: *Bence de kişinin özeli kullanılarak onun üzerinden prim yapılması, bu durumdan yararlanılmasına sanal zorbalık denir.*

Ö4: *Sosyal medyadaki gereksizlikler de sanal zorbalık olabilir. Örnek olsun diye söylüyorum bir arkadaşımız sosyal medyada birçok grupta ekli. Tanımadığı bir insana fotoğrafını veya telefon numarasını gönderince o insan adına sosyal medyada bir sürü video, fotoğraf yayınlıyorlar*

Ö5: Bir de mesela sosyal medyada her gün başka birileri tanınmış kişiler hakkında bir sürü laf söylüyor. Mesela bu aralar gündemde olan bazı diziler, yarışmalar hakkında hakaretler ağza alınmayacak küfürler ediyorlar.

Ö6 : Mesela televizyonda bazı ünlüler oluyor, kimileri onlar hakkında caps yapıyorlar. Onları küçük düşürecek, rencide edecek ve onlarla alay edecek capsler yaparak onları küçük düşürüp rezil ediyorlar.

Ö4: Bence teknolojik aletler, giyim kıyafet konusunda ucuz diyoruz alıyoruz ama o parayı gönderip o paranın karşılığında sana aldığın şey gelmiyor. Seni dolandırıyor, böyle şeylerin sanal zorbalık olduğunu düşünüyorum.

Ö7: Bence sanal zorbalık kişinin sosyal medya, elektronik ortamlar, internet ya da belli bir topluma hitaben bir kişinin belirli bir kitleye küçük düşürülmesi ya da belli bir kitlenin onun dikkati üzerine çekmesidir. Her hangi bir tanıtım ürününün insanın gözünü cezbedecek şekilde ve maddi bir gelir olarak görülmesi olabilir.

Ö8: Hocam bence banka atmlerine kart kopyalama cihazı koyularak milletin paralarının dolandırılarak onlardan izinsiz olarak alınması da sanal zorbalıktır.

Ö9: Mesela okulda olan herhangi bir olayı hemen o gün sosyal medyaya atıp şu kişi şununla burada görüldü gibi asparagas yalan haber uydurulması sanal zorbalıktır. Kötü örnek oluyorlar insanlara.

2-Sizce okullarda genel anlamda sanal zorbalık ne kadar yaygın ve ne kadar önemli bir konu?

Ö2: Bence sanal zorbalık okullarda olduğu kadar yaygın değil. Tek tük üç beş kişi varsa onlar da çok insana ulaşan, interneti bilen kişiler oluyor.

Ö10: Toplu yerlerde daha fazla oluyor. Mesela okul, üniversite vb. kuruluşlarda daha fazladır. Çünkü o kişilerin birbirleriyle iletişim hali daha fazla. Mesela gıcık alma, kıskanma durumları daha fazla olacağı için o kişiler itiraf sayfalarında yazılıyor facebook üzerinden adlarına sahte hesaplar açılıyor, tehdit ediliyorlar.

Ö11: Bence internet, teknoloji geliştikçe yaygınlaşmaya başladı. Yaşlılar cahiller kullanmaya başladı. O sayede de teknolojiyi kullanarak çok kişiyi dolandırmaya başladılar.

Ö8: Bence teknoloji geliştikçe sanal zorbalıkta artmaya başladı.

Ö12: Büyük şehirlerde daha yaygın bir sorun.

3. Sizce bazı öğrenciler neden sanal zorbalık yapıyorlar, sanal zorbalığa başvuruyorlar?

Ö6: Bence bunun sebebi kişi kendisini şimdiye kadar ifade edememesidir. Kendisini ispatlayamamış, belli bir kısım tarafından ilgi odağı olmamıştır. Bunlara sahip olmak için yapabilir.

Ö9: İlgisizlik olabilir. Aile ilgisizliği, ailesinden öncesinde sevgi saygı görmemiş olabilir. Bunu başka insanlardan beklemiş olabilir.

Ö1: Ailesi ile çocuğun arasını bozmak için de yapıyor olabilir. Mesela okul ortamındayım ailem beni destekliyor seviyor ama bir arkadaşımın ailesi öyle değildir. Onun huyları falan düzgün değildir, sırf benim ailemle aramın kötü olması için benim hakkımda bir sayfa açabilir o sayfaya erkekleri ekleyebilir.

Ö4: İlgı çekmek de olabilir. Günümüzde okullarda gözde olma, popüler olma isteği daha fazla olduğu için ilgi çekme amaçlıdır. Mesela bunu birkaç arkadaşına söyler ondan ona duyulur. Onun gibi düşünceye sahip insanlar da şunu yapar mısın deyip o kişiyi popüler edebilir.

Ö3: Hayatımızdan görüyoruz, çoğu yakın akrabalarımın annesi veya babası ayrılmış oluyor. Bu ayrılma nedeni de bizim gibi çocuklara yansıyor. Biz de kendimizi bir boşlukta hissediyoruz bu boşluğu da sanal ortama takılarak sanal ortamda vakit geçirerek harcıyoruz. Bu sanal ortamda da bizce iyi olduğunu düşündüğümüz kişilerin bazı kişilerin hesaplarını çalıp haklarına girmiş oluyoruz.

Ö8: Başarısızlık, bence başarısız öğrenciler bunu daha çok yapıyor. Başarılı öğrenci zaten dersindedir, öğretmenini dinler, başka şeylerle uğraşmaz ama başarısız öğrenci dersi dinlemez, akli başka şeylerdedir.

Ö11: Bazı insanlar da eğlenmek amacıyla yapabilir. Ahmet veya Mehmet ezik düşünce ben çok mutlu oluyorum düşüncesi içerisine girip içlerindeki bencillik duygusuyla da bu işi yapıyor olabilirler.

Ö2: İntikam olarak olabilir yani başka birinden intikam almak isteyebilir. Mesela Murattan intikam almak için kötü videolar paylaşp, banka hesaplarını, kişisel bilgilerini çalabilir.

Ö12: Bir de günümüzde düşürülen maneviyat boşluğunu yani maddiyata dökülmüş olan maneviyatı kapatmak amacıyla başvuru olan teknolojik bir yöntem olarak düşünebiliriz. Bir de kendine olan özgüvenini ispat etmek içindir. Kimse ona inanmıyordur güvenmiyordur ben buyum ben bunu yaparım onu ispatlamak için olabilir.

Ö9: Bence bir insana aşırı yüz verirsen şımarık olabilir, kendi istediği her şeyi yapmak isteyebilir.

Ö5: Maruz kalan kişi. Öğretmenleri karşısında daha güvenilir saygılı bir öğrencidir. Kıskançlık sebebiyle buna kurban olabilir. Arkadaşları arasında dostluğu sağlam biridir dış ortamda da saygın, akli havada insanlardan değildir. Bunu yapan kişi de bu özelliklerini kıskandığı için karşındakini sanal zorbalığa maruz bırakabilir, tehditte bulunabilir.

Ö10: Maddi durum da buna sebep olabilir. Mesela maddi durumu iyi olan insanlar daha çok bir yerlere girdiği için zaten param var der kendine güvenir. Karşısındaki insan ona göre maddi durum olarak biraz daha düşük olabilir. Durumu iyi olan onu parasıyla ezmeye çalışabilir, benim param çok onun parası yok gibi.

4. Sanal zorbalığa başvuran veya maruz kalan öğrenciler diğer öğrencilerden hangi özellikler açısından farklılaşmaktadır

Ö8: *Bence umursamaz kişiler daha çok yatkındır. Mesela arkadaşım bana şaka yapar ben de umursamam gülerim. Bana göre umursamaz insanlar olabilir çünkü o da eğlenecek bir şey arar.*

Ö7: *Bence bulunduğu ortamda arkadaşları arasında popüler öğrenciler bu tür davranışlara daha çok maruz kalabilir.*

Ö3: *Normal yaşantıda başkalarına herhangi bir şekilde iletişim kuramayan çocuklar sanal ortamlarda bu tür yollarla kendilerini ispat etmeye çalışabilirler.*

5. Sizce sanal zorbalık nasıl fark edilir?

Ö2: *Bence zarar gördüğünde, olay başına geldiğinde fark edilir.*

Ö4: *Yakın çevresinden duymuşsa ya da görmüşse fark edilir.*

Ö5: *Sosyal medya ile iç içeyse fark edilir zaten her an kendisine de yapabilir.*

Ö7: *Okul ortamında söylentilerle ortaya çıkıyor.*

Ö6: *Bence bir insanın isteği olmadan kendi hakkında kötü bir şey ortaya atılıyorsa orda bir sanal zorbalık vardır.*

Ö9: *Yapılan davranış başkasını üzüyorsa zaten bu sanal zorbalığın gerekçesidir.*

Ö8: *Gazete ve dergilerden fark edebiliriz.*

6. Sizce sanal zorbalığa maruz kalan bireyler kurbanlar bu durumla nasıl baş edebilir?

Ö3: *Polise başvurabilir, o hesabı kapatabilir ya da ailesine söyleyebilir. Zaten mesela ailesine söylemeyip kendisi polise gitse polis onu da suçlayabilir. Önce aileye söylenip sonra aileye de uygunsa kalkıp polise başvurulursa zaten hukuk önünde bu normal bir şekilde şey olabilir.*

Ö8: *Yani ben mesela facebook üzerinden yapılırsa engellerim ama kesinlikle aileme söyledim çünkü aileden saklayınca ve etrafta duyulabilir daha kötü şeyler olabilir. Yani yalan şeyleri benim aileme söyleyebilirler benim adıma yani*

Ö4: *Ben sorunumu o kişiyle çözmeye çalışırım çünkü aileler duyduğu zaman çok büyüyebiliyor.*

Ö7: *Bana göre hocam bu duruma maruz kalmış kişi öncelikle kendisine daha düzgün ve daha güzel ifade edebileceği yöntemlere başvurarak, yapılan sanal zorbalığın derecesini ölçerek çözmeye çalışır*

Ö4: *Kendi özelini paylaşmamalı kendisini kullandırtmamalı mesela geçen sefer bir olay olmuştu. Bir kız bir tane arkadaşıyla bir ilişki yaşıyor videosuyla yaklaşıyor farkında olmadan, tehdit ediyor bunu sürekli. Benim dediğimi yapmazsan diyor sürekli bunu annene babana gösteririm. Yani herkese güvenmemesi lazım. En son onu face de yapmıştı yani herkes gördü o rezilliği. Şimdi ne yapıyor nasıldır. Kendi hatası yani kendisini de düşünmesi lazımdı.*

Ö10: Hocam mesela bu kişi öğrenciyse gidip rehberlik servisiyle konuşabilir hocalardan yardım alabilir.

Ö9: Mesela en öncelikle o kişiyi sesli olarak yani karşılıklı olarak ikaz ederdim sonra aileme söyledim baktım olmadı o kişinin eğer yakınındaysa aynı memleketteysek ailesine giderdim. Ailesine söyledim. Ailesinin o kişiyi uyarmasını isterdim. Sonrasında eğer iş büyüyecekse polise şikayet ederdim. Bu sanal üzerindeyse banka ya da ne biliyim başka bir şekilde beni parayla tehdit edebilecek biriyse o kişiyi engellerim aileme aynı şekilde söylerim ve çevremi o kişiler hakkında uyarırım.

Ö12: Hesapları direk kapatırım.

7- Sanal zorba ya da mağdurla karşılaşan aileler ne yapabilir?

Ö3: O çocuğu psikoloğa götürür yani psikolojik bir sorunu olabilir

Ö6: Maruz kalırsa hesaplarını kapattırmalı. destek olmalı

Ö7: Aile bence bilgisayara falan sınırlama getirebilir.

Ö2: Sosyal medyadan uzak tutmaya çalışmalı böyle müzik spor gibi aktivitelere başvurmalı

Ö12: Hocam bir de şöyle bir şey var maruz kalan kişi ilk önce uzmanlar tarafından destek almalı çünkü onu tek başına yönlendiremez aile de onun yanında destek olarak kalsın ama ailesi bunu bence fazla çocukla iletişim kuramaz uzman kişiler olsa daha iyi olur.

Ö9: Bir de aile çok tepki uygulamamalı çünkü çocuk aileden zaten ya yapmıştır ya da yapılmıştır. Çocuk zaten buna maruz kalmıştır ya da şey olmuştur. Bence aile çocuğun üzerine çok gitmemeli çünkü bu intihara da neden olabilir çocuk kendi ailesine de zarar verebilir. Aile üzerine çok gitmemeli önce onu güzelce uyarmalı gerekirse kendi bilgisini de çocuğa aktarmalı zaten demek annem babam bana bunu söylüyorsa onların bildiği bir şey vardır. Diyerek çocuğunda düşüneceğini düşünüyorum

Ö10: Hocam aile bu konuda mağdur olan kişinin yanında olduğunu her zaman hissettirmeli

Ö6: Hocam bana göre şahıs eğitim hayatına başlar başlamaz bu konu hakkında bilgilendirecek seminerler düzenlenecek ki özellikle bu konuda okulun rehberlik servisi bunu yapmalı

8- Öğretmenler ve yöneticiler zorba davranışı yapanlar ya da maruz kalanlarla ilgili neler yapabilir.

Ö3: Bence hocam ailesiyle konuşularak dikkat etmeleri sağlanmalıdır. Mesela bizim toplumumuzda direk küçük çocukların eline 3-4 yaşında telefon tableti aşıyorlar. Hocam genellikle anne babalar çalışıyor çocuklar tek kalıyor. Telefonla bilgisayarla sürekli iç içe dış dışalar. Onlarda sürekli ona alışmış eve gelince de sesini duymaması için elinde sürekli o yüzden farkında olmadan bir sürü şeyin içendeler. Yani ailede biten bir şey okul zor

Ö6: Mesela okul üzerinden değerlendirirsek öğrencilerden çok velileri toplamalı yani velileri buluşturmalı ve onlara seminer ve sunum yapılması çünkü bu bir öğrencinin değil bir velinin

üzerinde daha çok tesir ediyor. Ki öğrenciler de ailelerini öğretmenlerden daha çok dinliyor gibime geliyor. Baskı ya da güzel söz o kişileri internet ortamından teknolojik ortamdaki uzak tutabilirler. Okulun, okuldaki müdür ve hocaların bence öğrenciler için değil de veliler için bir seminerdir bir şeylerdir düzenlemesi gerekiyor.

Ö7: Çünkü bir kıyafet konusunda bizim okul velileri çağırmıştı. Öğrencilerden çok velilerin görüşleri alınmıştı. Öğrencilerin çoğu kıyafet gelsin konusundaydı mesela forma değil de kıyafet giyelim diyorlardı. Ama buradaki veliler hani öğrenciler arasındaki kıskançlıklar, her gün farklı farklı kıyafetler, o kişi giyemeyecek o kişi giyecek gibisinden bir görüntü sergileyebileceği için okul formasını tercih etmişlerdi. Bu kişi veliler üzerinde de şöyle mesela herkesin elinde farklı telefon markaları var. Herkesin üstünde ne biliyim başka türlü şeyler var. O kişiler üzerinde teknoloji kullanımını azaltıp da ellerinden bir süreliğine almaları mesela bu liseden mezun olana kadar ellerinden teknolojik aletleri alıp hesaplarını kapatırsak çevre ve dersleri olarak...

Ö4: Özel derslikler olabilir mesela uygulamalı olarak da gösterilmeli, tiyatro şeklinde falan maruz kalan kişilerin nasıl olduğunu, bunu yapanların nasıl olduğunu, mağdurların. Gösterilmesi yani nasıl bir kişiliğe sahip olduklarının tiyatro şeklinde gösterilmesi

Ö7: Belki aileler de bunu yapıyor olabilirler farkında olmadan belki mesela anne baba da kullanabiliyordur. Anne baba yaparsa zaten çocuğun yapması normal bir şeydir.

Ö6: Belki anne baba bilincinde değil ki çocuğunu uyarsın. Anne baba bilinçlendirilirse zaten çocuğuna da onu verebilir. Çocuktan önce anne baba daha önemlidir.

Ö8: Bu konu hakkında daha duyarlı olabilir mesela hocam. Öğrencileri mesela öğrenci tarafından teselli edebilir. Mesela mağdur öğrenciyle onun yanında olabilir. Mesela bazı hocalar konuyu biliyor ama hiç öğrencilerin yanında olmuyor dersleri bakımından...

Ö11: Okulda ki psikolojik danışmanların sayısını artırabilirler mesela bir kişi bence yetmiyor. Birkaç hoca falan mesela her sınıfa bir şey olabilir ya da her bir şubeye 12-11-10 diye psikolojik danışmanı olmalı

Ö2: Bence bu konularla ilgili okullara ders de getirilebilir. Hani matematikten nasıl oluyorsa bu konular da önemli hayatımızın, geleceğimizin, parlak bir gelecek için böyle bir derste olabilir.

Ö5: Rehberlik mesela hocam, okullarımızda rehberlik dersi var bu rehberlik dersinin de yani bir derste hoca hiç kimsenin derdini dinleyemiyor, 2 ders olabilir yani

Ö10: Bir de bu rehberlik derslerinin 1 ders olması yani hiç kimsenin derdine ilaç olmuyor. 1-2 saat minimum 2 saat olması gerekir bence

Ö12: Mesela hocaların öğrencilerin hafta da bir kez evlerine gitmesi

Ö3: Görsellerle, resimlerle afişlerle falan bunu gösterebilirler.

Ö1: *Belli sürelerle seminer verilebilir mesela ben sanal zorbalığı ilk defa bu okulda sizin anlattığınız bilgilerle aldım. Sanal zorbalığı mesela siz olmasaydınız bu 14-15 arkadaşın düşünceleri de beni etkiledi şuan mesela onların etkisi oldu. Böyle seminerler yapılır, bilgili insanlar getirilir. O kişilerin mesela düşünceleri alınabilir. Herkes daha çok bilinçlenir.*

Ö6: *Hocam bana göre bunu okula indirgemeyip de ülke çapında milli eğitimin buna özel programlar düzenlemesi gerekiyor. Kesinlikle geniş çaplı araştırmalar sonucunda toplumun ihtiyacı olan durumlarda bilgilendirilmesi buna ilgili dergilerin basılması, gazeteler de haberlerin yapılması, televizyon programlarının oluşturulması gibi olaylar olabilir yani*

Ö6: *Okul müdürü ve öğretmenlere şöyle bir sorumluluk yükleyebiliriz hocam. Özellikle okullarda basılan okul gazetelerinde bunlar duyurulabilir. Bu durum hakkında bilgiler verilebilir. Ondan sonra şahısların kullanmış olduğu sosyal hesaplar olsun ondan sonra siteler olsun bunlar daha kontrollü bir şekilde gelebilecek şekilde aileler bilgilendirilebilir. Kişinin kullandığı sosyal hesaplara sınırlandırmalar getirilebilir.*

Ö2: *Okulda telefonlar yasaklansa olmaz mı?*

Öğrencilerle Yapılan Odak Grup Görüşme sonuçlarının Genel Değerlendirilmesi

1-Sanal zorbalık nedir? Sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar incelendiğinde;

Öğrencilerle yapılan görüşme sonucunda genellikle öğrenciler sosyal medya üzerinden başkalarına zarar verici davranışların sanal zorbalık olduğunu ifade ettikleri görülmüştür. Genellikle sanal ortamlarda yapılan olumsuz davranışların sanal zorbalık olduğunun ifade edilmesi sanal zorbalık tanımlarıyla tutarlılık gösterdiği görülmektedir.

2- Sizce okullarda sanal zorbalık ne kadar yaygın ve önemli bir sorundur?

Öğrenciler bu soruda genellikle teknolojik gelişmelerin artması ve bu teknolojileri bilinçsiz kullananların olması nedeniyle arttığını ifade ettikleri görülmüştür. Özellikle toplu yaşam alanlarının olduğu ortamlarda (okullar) öğrenciler arasında yaşanan olumsuzlukların artmasına bağlı olarak sanal zorbalık olaylarının arttığını ifade ettikleri görülmüştür.

3- Sizce neden bazı öğrenciler sanal zorbalığa başvuruyorlar?

Öğrenciler genellikle ailelerinden yeterli ilgiyi göremeyen, başkalarını kıskanan, toplum tarafından ilgi görmek isteyen, başarısız olan ve yaptığı bu davranışlar sonucunda eğlendikleri için bazı çocukların bu tür davranışlara başvurdukları görüldüğünü ifade etmektedirler.

4-Sanal zorbalığa başvuran veya maruz kalan öğrenciler diğer öğrencilerden hangi özellikler açısından farklılaşmaktadır?

Öğrenciler genellikle hayatı umursamayan yapılan davranışlara herhangi bir şekilde tepki göstermeyen, çevresinde popüler olan ve diğer kişiler tarafından kıskanılan kişiler daha çok sanal zorbalık olaylarına maruz kalırken, normal yaşantıda iletişim kuramayan ve sanal

ortamlarda kendilerini ispat etmeye çalışan kişilerde sanal zorbalık yapabildiklerini ifade etmişlerdir.

5. Sizce sanal zorbalık nasıl fark edilir?

Öğrenciler genellikle bireyler bu tür olaylara maruz kaldıklarında ya da çevrelerinde bu tür olaylara maruz kalan kişilerin var olduklarını duyduklarında sanal zorbalık olaylarının farkına varılabileceğini ifade etmektedirler.

6. Sizce sanal zorbalığa maruz kalan bireyler kurbanlar bu durumla nasıl baş edebilir?

Öğrenciler genellikle ailelere, polise, öğretmenlere söyleyebileceklerini bununla birlikte hesaplarını kapatabileceklerini sanal zorbalık yapan kişiyi engelleyebileceklerini, sanal zorbalık yapan kişiyle konuşarak var olan bu sorunu çözmeye çalışacaklarını belirtmişlerdir. Bazı öğrencilerde sanal zorbalık olaylarına maruz kalmamak için özel bilgilerini kimseye paylaşmamaları gerektiğini ifade etmişlerdir.

7- Sanal zorba ya da mağdurla karşılaşan aileler ne yapabilir?

Öğrenciler genellikle bu konulara maruz kalan çocuklarının yanında olduğunu ona hissettirmeli, maruz kalan çocukların yaşadığı sorun nedeniyle kendilerini iyi hissetmeyeceğinden gerekiyorsa psikolojik destek almaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Bazı durumlarda ise aileler çocukların sosyal medya kullarımlarına sınırlama getirmesi gerektiği ifade edilmiştir. Çocuklar bu tür davranışları yapmış olsa da maruz kalmış olsa da aileler çok fazla tepki göstermemesi gerektiğini bu sorunun çözülmesi için gerekli desteği vermeleri gerektiğini ifade etmektedirler.

8- Öğretmenler ve yöneticiler zorba davranışı yapanlar ya da maruz kalanlarla ilgili neler yapabilir?

Öğrenciler, öğretmenlerin ve yöneticilerin özellikle aileleri bilinçlendirmeleri gerektiğini, teknolojinin nasıl kullanılması gerektiği konusunda da öğrencileri bilinçlendirmeleri gerektiğini, bu konulara yönelik öğrencilerin farkındalıklarını artırıcı etkinliklerin düzenlenmesi gerektiğini, okullarda derslerde bu tür olaylardan bahsedilmesi gerekli olduğunu ifade ettikleri görülmüştür.

Öğrencilerle yapılan görüşme sonucunda öğrenciler, zorbalıkla ilgili farklı görüşler belirtmelerine rağmen sanal zorbalığın teknolojiyi olumsuz amaçlar için kullanıldığı noktasında ortak görüşlerinin olduğu görülmektedir. genel itibariyle belirtilen görüşlerin sanal zorbalıkla ilgili genel geçer literatürle benzerlik gösterdiği görülmektedir. bu şekilde yapılan çalışmalarında öğrenciler arasında farkındalığın oluşmasına katkı sağladığıda dikkate alındığında okullarda sanal zorbalık çalışmalarının bu şekilde yürütülmeside farkındalığın artırılmasında etkili olacağını göstermektedir.y



TARTIŞMA

Teknoloji alanındaki gelişmeler hayatımızı olumlu şekilde kolaylaştırmaya ve ilerleyen süreçlerde de daha da kolaylaştıracak şekilde gelişmeye devam etmektedir. Teknolojik gelişmeleri yakinen takip eden gençler sahip oldukları teknolojiyi başkalarına zarar vermek amacıyla kullanmaya başlaması sonucunda okullarda öğrenciler arasında olumsuzlukların ortaya çıkmasına neden olabilmektedirler. Gençlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini başkalarına zarar vermek amacıyla kullanmaya başlaması sonucunda yaşanan sanal zorbalık olayları teknolojik gelişmelerin daha yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte öğrenciler arasında yaşanan sanal zorbalık olayları önemli bir sorun haline geldiği görülmektedir. Türkiye’de de sanal zorbalıkla ilgili çalışmaların 2007 yılında başladığı ve geçen süre içerisinde bu çalışmaların sayısının hızla arttığı görülmektedir. Yayın sayılarının artmış olması bu alanda yaşanan sorununun önemli olduğunu bu nedenle yaşanan bu sorunu önlemeye yönelik çalışmalara ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu projenin amacı, liselerde öğrenim gören öğrenciler arasındaki sanal zorbalığın yaygınlığının ve farkındalığının belirlenmesi; sanal zorbalıkla baş etme stratejilerine yönelik bir müdahale programının geliştirilmesi, uygulanması ve etkililiğinin test edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda projenin **birinci hedefi** Ülke düzeyinde lise öğrencileri arasında sanal zorbalık ve mağdurluğa ilişkin veri toplamak ve mevcut durumu ortaya koymaktır.

Mevcut Durum Tespiti

Bu hedef doğrultusunda Türkiye İstatistik Bölge Birimleri (NUTS) sınıflandırmasının birinci düzeyinde yer alan 12 bölgeden 12 il seçilerek örneklem bu illerden alınmıştır. Bu iller ve seçilen örneklem sayıları aşağıda yer almaktadır.

	Bölge	Seçilen il	Örneklem Sayısı
1	Kuzeydoğu Anadolu	Erzincan	690
2	Ortadoğu Anadolu	Van	731
3	Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	766
4	İstanbul	İstanbul	687
5	Batı Marmara	Balıkesir	776
6	Ege	Afyonkarahisar	671
7	Doğu Marmara	Bursa	718
8	Batı Anadolu	Ankara	764
9	Akdeniz	Hatay	682
10	Orta Anadolu	Sivas	646
11	Batı Karadeniz	Samsun	678
12	Doğu Karadeniz	Trabzon	782
Toplam			8591

Bu illerden seçilen toplam 8591 öğrencinin verisi üzerinden mevcut durum tespiti yapılmaya çalışılmıştır. İlk olarak illere göre sanal zorba ve mağdur oranları ele alınmaya çalışılmıştır. Sanal zorba oranları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Afyonkarahisar	F	602	36	33	671
	(%)	89,7	5,4	4,9	100,0
Ankara	F	675	48	41	764
	(%)	88,4	6,3	5,4	100,0
Balıkesir	F	712	37	27	776
	(%)	91,8	4,8	3,5	100,0
Bursa	F	599	34	85	718
	(%)	83,4	4,7	11,8	100,0
Erzincan	F	653	22	15	690
	(%)	94,6	3,2	2,2	100,0
Gaziantep	F	711	31	24	766
	(%)	92,8	4,0	3,1	100,0
Hatay	F	637	29	16	682
	(%)	93,4	4,3	2,3	100,0
İstanbul	F	588	40	59	687
	(%)	85,6	5,8	8,6	100,0
Samsun	F	624	24	30	678
	(%)	92,0	3,5	4,4	100,0
Sivas	F	612	11	23	646
	(%)	94,7	1,7	3,6	100,0
Trabzon	F	724	23	35	782
	(%)	92,6	2,9	4,5	100,0
Van	F	675	31	25	731
	(%)	92,3	4,2	3,4	100,0
Toplam	F	7812	366	413	8591
	(%)	90,9	4,3	4,8	100,0

Bu veriler ışığında Türkiye’de liselerde sanal zorba olan bireylerin % 4.8 oranında olduğu ortaya çıkmıştır. Literatür incelendiğinde sanal zorbalığın gençlerin %4-40’ını etkileyen önemli bir sorun olduğu ifade edilmektedir (Goodboy ve Martin, 2015). Ybarra, Espelage ve Mitchell (2007) tarafından 1588 genç Amerikan katılımcı ile yapılan bir araştırmada, 10-15 yaş grubundaki, gençlerin %21’inin bir başkasına en az bir kez zorbalıkta bulunduğu, Kowalski ve Limber’in (2007) araştırmasında %4, Ybarra ve Mitchell (2004a) da ergenlerle yaptıkları bir çalışmada ergenlerin %12’sinin zorba, Burnukara (2009) ise düzenlediği araştırmada, katılımcıların % 5.8’inin zorba, Li’nin (2008) çalışmasında ise Kanada da %15, Çin de ise %7 sanal zorba olduğu bulunmuştur. 6 ve 10. sınıf arasında değişen 269 öğrenci (134 erkek, 135 kız) ile Türkiye’de yapılan bir çalışmada ise %35.7 öğrencinin zorbalık davranışı sergilediği görülmüştür (Aksaray, 2011). Bu yönüyle Türkiye’deki lise düzeyindeki sanal zorbalık

olaylarının diğer ülkelere göre oranının düşük olduğu görülmektedir. Sanal zorba oranlarının en yüksek olduğu illere bakıldığında Bursa ve İstanbul'un olduğu görülmektedir. Bu yönüyle geliştirilecek olan psikoeğitim programının bu illere yakın bir ilde yapılması daha etkili olabilecektir. Bunun yanında sanal mağdur oranları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

İL		Sanal Mağdur			Toplam
		Düşük	Orta	Yüksek	
Afyonkarahisar	F	592	37	42	671
	(%)	88,2	5,5	6,3	100,0
Ankara	F	696	39	29	764
	(%)	91,1	5,1	3,8	100,0
Balıkesir	F	708	42	26	776
	(%)	91,2	5,4	3,4	100,0
Bursa	F	599	34	85	718
	(%)	83,4	4,7	11,8	100,0
Erzincan	F	628	38	24	690
	(%)	91,0	5,5	3,5	100,0
Gaziantep	F	687	44	35	766

	(%)	89,7	5,7	4,6	100,0
Hatay	F	627	37	18	682
	(%)	91,9	5,4	2,6	100,0
İstanbul	F	600	44	43	687
	(%)	87,3	6,4	6,3	100,0
Samsun	F	617	24	37	678
	(%)	91,0	3,5	5,5	100,0
Sivas	F	607	15	24	646
	(%)	94,0	2,3	3,7	100,0
Trabzon	F	720	28	34	782
	(%)	92,1	3,6	4,3	100,0
Van	F	668	42	21	731
	(%)	91,4	5,7	2,9	100,0
Toplam	F	7749	424	418	8591
	(%)	90,2	4,9	4,9	100,0

Bu veriler ışığında Türkiye’de liselerde sanal mağdur olan bireylerin % 4.9 oranında olduğu ortaya çıkmıştır. Literatür incelendiğinde sanal mağduriyetin %5.9 ile %72 arasında değiştiği bulunmuştur (Patchin ve Hinduja, 2012). Sanal zorbalığın yaygınlığının ise en düşük %4, en yüksek ise %44.1 olduğu görülmektedir. DeHue, Bolman ve Völlink (2008) yürüttükleri çalışmada, 1211 Hollandalı katılımcının %17.2’sinin en az bir kez sanal mağduriyet yaşadıklarını ve katılımcıların %4.7’sinin devamlı zorbalık mağduru olduğunu tespit etmişlerdir. Kowalski ve Limber’in (2007) araştırmasında % 11’inin mağdur, Ybarra ve Mitchell (2004a) da ergenlerle yaptıkları bir çalışmada ergenlerin %4’ünün mağdur, Burnukara (2009) ise düzenlediği çalışmada, katılımcıların % 5.6’sının mağdur olduğu bulunmuştur. Bu yönüyle Türkiye’deki lise düzeyindeki sanal mağduriyet oranının diğer ülkelere göre oranının düşük olduğu görülmektedir. Sanal mağdur oranlarının en yüksek olduğu illere bakıldığında Bursa, Afyonkarahisar ve İstanbul’un olduğu görülmektedir. Bu yönüyle geliştirilecek olan psikoeğitim programının bu illere yakın bir ilde yapılması daha etkili olabilecektir.

Yürütülen araştırma sonucu incelendiğinde; erkek öğrencilerin sanal zorba ve sanal mağdur olma puanlarının kız öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Sanal zorbalıkla ilgili çalışmalarda cinsiyetin önemli bir değişken olduğu görülmektedir. Alan yazın incelendiğinde bazı çalışmalarda bu çalışmanın bulgularıyla tutarlı olduğu (Arıcak ve diğ. 2008; Ayas, 2011; Ayas ve Horzum, 2012; Dilmaç 2009; Dehue, Bolman, Völlink, 2008; Erdur-Baker ve Kavflut 2007; Eroğlu, 2011; Horzum ve Ayas, 2011; Li,2005; Li, 2007; Lee ve Shin 2017; Manap, 2012; Serin, 2012; Şahin, Sarı, Özer ve Er, 2010; Özdemir ve Akar, 2011; Vandebosch ve diğ., 2006; Vanbosch ve VanCleemput, 2009; Wolak, Mitchell ve Finkelhor, 2002) yapılan bazı çalışmalarda ise kız ve erkekler arasında sanal zorbalık yapma düzeyi açısından bir fark olmadığı yönünde bulgular olduğu görülmektedir (Arıcak 2009; Drogin ve Young, 2008; Juvonen ve Gross, 2008; Kapatzia ve Sygkollitou, 2007; Patchin ve

Hinduja, 2006; Slonje ve Smith, 2008; Stys, 2004; Topçu, Erdur-Baker, Çapa-Aydın 2008; Williams ve Guerra 2007; Wolak ve diğ., 2007). Bazı çalışmalarda ise bu araştırma bulgularıyla farklılık gösterdiği kızların erkeklerden daha fazla sanal zorbalık yaptıkları belirlenmiştir (Eroğlu ve diğ. 2015; Hinduja ve Patchin, 2010; Keith ve Martin, 2005; Nelson, 2003; Slonje ve Smith, 2008; Wolak, Mitchell ve Finkelhor, 2002).

Genel olarak bakıldığında Türkiye’de yapılan çalışmalarda erkeklerin kızlara göre daha fazla sanal zorbalık yaptıkları görülmektedir. Kızların erkeklerden daha fazla sanal zorbalık yaptığı ortaya koyan çalışmaların daha çok teknolojik olarak gelişmiş ülkelerde yapılan çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu ülkelerde kızların teknolojik araçlara ulaşımının da erkekler kadar kolay olduğu görülmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde internete sahip olamayan erkeklerin bu ihtiyaçlarını kolaylıkla internet kafelerde telafi edebildiği, kızların bu imkana erkekler kadar sahip olmadığı için erkeklerin kız öğrencilerden daha fazla sanal zorbalık yapma ve sanal zorbalığa maruz kalması bununla ilişkilide olabilir (Horzum, 2011). Türkoğlu (2013) ve Kınay (2012) tarafından yapılan araştırmalarda, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre problemlerini internet kullanımına daha eğilimli olduğu ve kız öğrencilerin sanal zorbalığa ilişkin duyarlılığının daha yüksek olduğunu ortaya konmaktadır. Problemlerini internet kullanmanın sanal zorbalıkla ilişkili olabileceği dikkate alındığında erkek öğrencilerin daha fazla sanal zorbalık davranışı göstermiş olması da bununla ilişkili olabilmektedir. Türk toplumunda kız çocuklarının yetiştirilme tarzı ve kız çocuklarının daha fazla gözetim altında tutulması, daha saygılı ve ağırbaşlı davranışları gerektiği öğretildiği için saldırganca davranışlar sergilediklerinde olumsuz tepkilere maruz kalabildikleri ancak erkek çocukların ise gösterdikleri saldırganca davranışları toplum ve ailece hoş görüyle karşılandığı hatta bazen teşvik edildiği bilinmektedir (Erdur- Baker ve Tanrıkulu 2010). Bu durumun erkeklerin saldırgan davranışlarda bulunmamasında önemli bir etkisinin olabileceği, buna bağlı olarak da sanal zorbalık eylemlerinde kızların erkeklerden daha az sanal zorbalık eylemlerinde bulunması bundan kaynaklanabilir. Sanal zorbalık eylemlerini yapan bireylerin bu eylemleri yaptığı gibi bu tür eylemlere de maruz kalması kaçınılmaz olacağı dikkate alındığında erkek öğrencilerin sanal zorbalık eylemlerine kızlardan daha fazla maruz kalması kaçınılmaz olarak görülmektedir.

Araştırmada kız öğrencilerin sanal zorbalık farkındalığı ve baş etme stratejileri bilgilerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgu, sanal zorbalık hakkındaki farkındalıklarının cinsiyete göre farklılık göstermemesi şeklindeki sonuçlar ortaya koyan (Ayas ve Horzum, 2011; Sarı, 2014; Yenilmez ve Seferoğlu, 2013) araştırma bulgularıyla farklılık göstermektedir. Elçi ve Seçkin (2016) tarafından yapılan çalışmada ise kızların sanal zorbalık farkındalıklarının erkeklere göre daha düşük olduğunu belirlemiştir. Erdur- Baker ve Tanrıkulu (2010) ise kız ve erkeklerin riskli internet kullanımı algılarının

birbirinden farklı olduğunu, kızların riskli internet kullanımından kaçındıklarını ve interneti erkeklere göre daha dikkatli kullandıklarını ifade etmektedir. Liao ve diğerleri (2005) tarafından yapılan araştırmada da kızların erkeklere göre internette daha dikkatli olduklarını ve olumsuz davranışlarda daha az buldukları görülmektedir.

Bazı çalışmaların bulguları ise bu çalışmanın bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. Horzum ve Ayas (2013) tarafından yapılan çalışmada da Bayan psikolojik danışmanların sanal zorbalık farkındalıkları erkeklerden anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. İkiz'in (2009) araştırmasına göre kızların empatik eğilimleri erkeklere göre daha yüksektir. Dökmen'e (2004) göre empati başkasının duygu, düşünce ve davranışlarını onun bakış açısıyla anlamaktır. Empatik eğilim ise kişileri günlük yaşamdaki empati kurma potansiyelidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde kızların sanal zorbalık ve diğer zorbalık olaylarında farkındalıklarının daha yüksek olması empati kurabilme becerilerinden kaynaklanıyor olabilir. Daha önceki çalışmalarda kız öğrencilerin erkeklere göre daha az sanal zorbalık davranışlarında bulunması da bununla ilgili olabilir. Farkındalık düzeyi yüksek olan bireyler daha az sanal zorbalık davranışlarında bulunduğu dikkate alındığında kız öğrencilerinin farkındalık düzeyinin yüksek olması daha az bu tür eylemlerde bulunmasında etkili olabilir. Araştırmalar arasında farklı sonuçların görülüyor olması çalışmaların yapıldığı grupların farklılığından kaynaklanıyor olabilir.

Sınıflara göre öğrencilerin sanal zorbalık davranışları incelendiğinde 12. Sınıf öğrencilerinin sanal zorba puanlarının daha yüksek olduğu, sanal mağdur puanlarında 12. ve 10. Sınıfların puanlarının yüksek olduğu, sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisinin de 11. Sınıflarda daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgu Mark (2009); Williams ve Guarra (2007); Kowalski ve Limber'in (2007) bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. Yaşları 15 ve üstü gençlerin 10-14 yaş aralığındaki gençlere göre internette daha saldırgan olduğu görülmektedir (Ybarra ve Mitchell, 2004). Çocuğun büyüdükçe internet kullanım tecrübesinin artması (Hinduja ve Patchin, 2015), facebook vb. sosyal medya hesaplarının daha etkin kullanılmaya başlanmasını sağlar (Aksaray, 2011). Campell'a (2005) göre yaş arttıkça bilgisayar gibi teknolojik araçları kullanma yetisi daha da gelişerek sanal zorbalığa etki etmektedir. Zych ve diğ.(2016) sanal zorbalık vakalarının yaşça büyük ve internet kullanımına daha hakim öğrenciler ve bireyler arasında daha yaygın olduğu sonucu da ayrıca vurgulanmıştır. Yine benzer şekilde İspanya'da yapılan bazı çalışmalar incelendiğinde sana zorbalık vakalarının yaygınlığının bölgenin gelişmişliğine ve internet kullanımının yaygınlığına göre de değiştiği ancak bu konudaki çalışmaların yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Araştırmada en fazla sanal zorbalık yapan ve sanal zorbalığa maruz kalan 12. Sınıf öğrencileri olduğu görülmektedir. Li (2007), Marees ve Peterman (2012) tarafından

yapılan araştırmalarda, sanal zorbalık yapan öğrencilerin, sanal zorbalık yapmayanlara oranla daha fazla mağdur oldukları sonucuna ulaşılması da bu bulguyu desteklemektedir. Sınıf düzeyinin artmasıyla birlikte bu öğrencilerin facebook ve benzeri sosyal paylaşım sitelerine katılımı ve bu sosyal paylaşım ortamlarında girmiş oldukları etkileşimin de artmasına neden olabilmektedir. Girilen bu etkileşim her zaman istenilen düzeyde olmayabilir. Yaşanan olumsuz iletişimler de sanal zorbalık olaylarının artmasına neden olabilir. Bu nedenle üst sınıflarda ki öğrencilerin daha fazla sanal zorbalık olaylarına karışıyor olması bununla ilişkili olabilmektedir. Ayrıca sınıf seviyesinin ilerlemesine paralel olarak bireylerin çevresindeki kişilerle yaşayaabilecekleri sorunların artmasında etkili olabilir. Bu durumda sanal zorbalık olaylarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Sınıf seviyesinin artması öğrencilerin teknolojik araçlara sahip olma oranlarının artmasında ve bu araçları kullanma becerilerinin gelişmesinde etkili olabilmektedir. Teknolojik araçları üst düzeyde kullanabilme becerisi sanal zorbalık olaylarında önemli olduğu dikkate alındığında üst sınıftaki öğrencilerin teknolojik bilgileri diğer öğrencilere göre daha iyi olabileceği dikkate alındığında bu sınıf düzeyindeki öğrenciler daha fazla sanal zorbalık olaylarına karışabilirler. 12. sınıflarla 10 sınıf öğrencilerinin sanal zorbalık olaylarının yüksek olması dikkate alındığında 11. Sınıf öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin diğer sınıflardan daha yüksek olması nedeniyle bu sınıflarda okuyan öğrencilerin sanal zorbalık olaylarına diğer sınıftaki öğrenciler kadar karışmamasında bu durumun etkili olabileceği düşünülmektedir. 9. sınıfa devam eden öğrenciler ise okula yeni geldikleri için henüz birbirlerini tanımamaları bu tür olaylarda bulunmamalarında etkili olabilir.

Araştırmada okul türüne göre puanlar incelendiğinde sanal zorba, mağdur ve sanal zorbalık farkındalığı puanlarında Anadolu lisesi öğrencilerinin puanlarının meslek lisesi öğrencilerinden daha yüksek olduğu, sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi puanlarında ise Meslek lisesi öğrencilerinin puanlarının Anadolu lisesi öğrencilerinden yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgu Erdur-Baker ve Kavşut'un (2007) tarafından yapılan çalışmayla farklılık göstermektedir. Erdur-Baker ve Kavşut tarafından yapılan çalışmada, lise türü ve sanal zorbalık arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Yürütülen bu çalışmanın bulguları Horzum ve Ayas (2011) tarafından yapılan çalışmayla tutarlılık göstermektedir. Horzum ve Ayas'ın yaptıkları çalışmada özel liselerde okuyanlar ve sınavla alınan Anadolu liselerindeki öğrencilerin diğer liselerdeki öğrencilerden daha fazla sanal zorbalık yaptıkları görülmektedir. Sanal zorbalık olaylarını teknolojik imkânlarla sahip olan ve bu imkânları iyi düzeyde kullanabilen bireyler daha fazla yapabildikleri bilinmektedir. Anadolu lisesine devam eden öğrenciler meslek lisesindeki öğrencilerden akademik olarak daha başarılı oldukları dikkate alındığında bu öğrencilerin teknolojiyi kullanım becerilerinin de meslek lisesi öğrencilerinden daha iyi olmasını sağlayabilir. Bu okullarda öğrenim gören öğrenciler meslek

lisesindeki öğrencilerden daha fazla sanal zorbalık yapıyor olması bununla ilişkili olabilir. Daha öncede ifade edildiği gibi sanal zorbalık olaylarının fazla olduğu durumlarda sanal mağduriyetler de fazla olabilmektedir. Bu nedenle Anadolu liselerinde de sanal mağdurların fazla olması bu okullarda sanal zorbalık olaylarının fazla olmasından kaynaklanıyor olabilir. Zorbalık yapan bireyler genellikle karşısındaki kişiye bilerek ve isteyerek zorbalık yaparak o kişilerin acı çekmesinden mutluluk duyarlar. Anadolu lisesindeki öğrencilerin farkındalık düzeyinin yüksek olmasına rağmen daha fazla sanal zorbalık yapıyor olmaları bundan kaynaklanıyor olabilir. Zorbalık olaylarının farkında olmasına rağmen bu okulda öğrenim gören öğrenciler bu nedenle daha fazla sanal zorbalık yapabilmektedirler.

Ancak geleneksel zorbalık olaylarıyla ilgili bir çalışmada tek cinsiyetten öğrencilerin olduğu özellikle erkek öğrencilerin yoğun olduğu (endüstri meslek lisesi gibi) okullarda zorbalık olaylarının daha yoğun olduğu görülmektedir (Ayas ve Pişkin, 2011). Sanal zorbalık olaylarında hem kız hem erkeklerin öğrenim gördüğü okullarda erkeklerin daha çok zorbalık yaptığı bulunmuştur (Ayas ve Horzum, 2012). Anadolu liselerinde kız ve erkek öğrencilerin orantılı oldukları meslek liselerinin ise daha çok erkek öğrencilerin olduğu ya da sadece kız öğrencilerin olduğu dikkate alındığında sanal zorbalık olaylarının Anadolu liselerinde daha fazla görülmesi buna bağlı olabilir. Ayrıca meslek liselerinde zorbalık olaylarının özellikle fiziksel boyutlarda daha fazla yaşanıyor olması öğrencilerin bu tür olaylarla nasıl baş etmelerine yönelik stratejiler geliştirmelerinde etkili olmuş olabilir. Bunun neticesinde kendilerine zarar verecek olumsuz olaylara yönelik uygun baş etme stratejileri geliştirdikleri dikkate alındığında sanal zorbalık olaylarıyla baş etme düzeylerinin Anadolu liselerindeki öğrencilerden daha yüksek olması bundan kaynaklanıyor olabilir.

Projenin **ikinci hedefi** sanal zorbalıkla ilgili farkındalık, belirlenen sorunlarla baş etme stratejileri ve müdahale süreçlerini belirlemektir.

Sanal Zorbalık Farkındalığı

Bu hedef doğrultusunda Türkiye İstatistik Bölge Birimleri (NUTS) sınıflandırmasının birinci düzeyinde yer alan 12 bölgeden 12 il seçilerek örneklem bu illerden alınarak farkındalık ile ilgili düzeyler aşağıda yer almaktadır.

İL		Sanal Zorbalık Farkındalığı			Toplam
		Düşük	Orta	Yüksek	
Afyonkarahisar	F	70	354	247	671
	(%)	10,4	52,8	36,8	100,0
Ankara	F	68	405	291	764
	(%)	8,9	53,0	38,1	100,0
Balıkesir	F	65	355	356	776
	(%)	8,4	45,7	45,9	100,0
Bursa	F	45	363	310	718
	(%)	6,3	50,6	43,2	100,0
Erzincan	F	45	340	305	690
	(%)	6,5	49,3	44,2	100,0
Gaziantep	F	48	361	357	766
	(%)	6,3	47,1	46,6	100,0
Hatay	F	36	317	329	682
	(%)	5,3	46,5	48,2	100,0
İstanbul	F	59	337	291	687
	(%)	8,6	49,1	42,4	100,0
Samsun	F	64	347	267	678
	(%)	9,4	51,2%	39,4	100,0
Sivas	F	60	334	252	646
	(%)	9,3	51,7	39,0	100,0
Trabzon	F	63	414	305	782
	(%)	8,1	52,9	39,0	100,0
Van	F	59	391	281	731

	(%)	8,1	53,5	38,4	100,0
Toplam	F	682	4318	3591	8591
	(%)	7,9	50,3	41,8	100,0

Bu veriler doğrultusunda sanal zorbalık farkındalığı en düşük olan il Afyonkarahisar, en yüksek olan il olarak Hayat bulunmuştur. Türkiye geneline bakıldığında sanal zorbalık farkındalığı lise düzeyinde düşük olanların oranı % 7.9 olarak bulunmuştur. Yine ülke genelinde sanal zorbalık farkındalığı orta düzeyde olanların oranı % 50.3 bulunmuştur. Bu durum sanal zorbalık farkındalığını artırmaya yönelik çalışmalara ihtiyaç olduğunu gösterecek nitelikte biçiminde yorumlanabilir. Bu nedenle geliştirecek programda bu boyut dikkate alınmıştır.

Sanal Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri Bilgisi

Bu hedef doğrultusunda Türkiye İstatistik Bölge Birimleri (NUTS) sınıflandırmasının birinci düzeyinde yer alan 12 bölgeden 12 il seçilerek örneklem bu illerden alınarak baş etme stratejileri ile ilgili düzeyler aşağıda yer almaktadır.

Sanal Zorbalıkla Baş Etme					
Stratejileri Bilgi Düzeyi					
		Düşük	Orta	Yüksek	Toplam
Afyonkarahi	f	187	391	93	671
sar	(%)	27,9%	58,3%	13,9%	100,0%
Ankara	f	230	458	76	764
	(%)	30,1%	59,9%	9,9%	100,0%
Balıkesir	f	218	473	85	776
	(%)	28,1%	61,0%	11,0%	100,0%
Bursa	f	158	474	86	718
	(%)	22,0%	66,0%	12,0%	100,0%
Erzincan	f	178	416	96	690
	(%)	25,8%	60,3%	13,9%	100,0%
Gaziantep	f	195	474	97	766
	(%)	25,5%	61,9%	12,7%	100,0%
Hatay	f	167	439	76	682
	(%)	24,5%	64,4%	11,1%	100,0%
İstanbul	f	225	384	78	687
	(%)	32,8%	55,9%	11,4%	100,0%
Samsun	f	190	374	114	678
	(%)	28,0%	55,2%	16,8%	100,0%
Sivas	f	202	393	51	646
	(%)	31,3%	60,8%	7,9%	100,0%
Trabzon	f	238	473	71	782
	(%)	30,4%	60,5%	9,1%	100,0%
Van	f	211	430	90	731
	(%)	28,9%	58,8%	12,3%	100,0%
Toplam	f	2399	5179	1013	8591
	(%)	27,9%	60,3%	11,8%	100,0%

Bu veriler doğrultusunda sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgi düzeyi en düşük olan il İstanbul, en yüksek olan il olarak Samsun bulunmuştur. Türkiye geneline bakıldığında sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgi düzeyi lise düzeyinde düşük olanların oranı % 27.9 olarak bulunmuştur. Yine ülke genelinde sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgi düzeyi orta düzeyde olanların oranı % 60.3 bulunmuştur. Bu durum sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgi düzeyini artırmaya yönelik çalışmalara ihtiyaç olduğunu gösterecek nitelikte biçiminde yorumlanabilir. Bu nedenle geliştirecek programda bu boyut dikkate alınmıştır.

Sanal Zorba ve Mağdur Açısından Sanal Zorbalık Farkındalığı ve Sanal Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri Bilgi Düzeyinin Etkisi

Araştırma sonucu incelendiğinde sanal zorbalık puanlarında sanal zorbalık farkındalığının da sanal zorbalıkla baş etme stratejilerine yönelik bilginin de anlamlı birer yordayıcı olduğu bulunmuştur. Lise öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalıklarının artması ve sanal zorbalıkla ilgili baş etme stratejilerini bilmeleri sanal zorbalık olaylarının azalmasında önemli değişkenler olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel akran zorbalığıyla kıyaslandığında bireylerin sanal zorbalık davranışlarıyla daha iç içe oldukları görülmektedir. Gençler sanal zorbalık zararsız, komik ve kabul edilir olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle sanal zorbalığa ilişkin farkındalık oluşturmak ve konu ile ilgili bilinçlendirme çalışmaları yapmak büyük önem taşımaktadır (Türkkal, 2013). Sanal zorbalığın farkında olunulması yaşanılacak bu tür olumsuzlukların daha az düzeyde yaşanmasında önemli olduğu düşünülmektedir. Birey yaptığı davranışların farkında değilse bu davranışın diğer insanları nasıl etkilediğini bilmediği için yapmaya devam edecektir. Sanal zorbalık yapan kişide yaptığı davranışların karşısındaki kişilerde nasıl bir olumsuz etki oluşturduğunu bilmediği durumlarda bu davranışları yapmaya devam edecektir. Yaptığı davranışların farkında olan ve bu davranışların nasıl bir sonuç doğurabileceğini bilen kişi bu davranışları yapmaktan vaz geçebilir. Tangen ve Campbell (2010) tarafından yapılan bir araştırmada öğrenciler, öğretmenlerin ve diğer yetişkinlerin geleneksel zorbalığı önlemek için çalıştıkları ama sanal zorbalığın farkında olmadıkları için bunu önlemek için daha az çaba gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Yaşanılan sanal zorbalık olaylarına yönelik öğrencilerin farkındalık düzeylerini artırmak bu tür olayların yaşanmamasında önemli bir yer tutmaktadır. Stauffer, Health, Coyne ve Ferrin (2012) Öğretmenler sanal zorbalıkla etkin şekilde mücadele edilmesini sağlamak için öğrencileri sanal zorbalığın olumsuz sonuçları konusunda uyarması ve öğrencilerin sanal zorbalık farkındalıklarını artırmasına bağlı olduğunu ifade etmiştir.

Araştırma sonuçları incelendiğinde sanal zorbalık puanlarında sanal zorbalık farkındalığının alt boyutları olan sanal zorbalığı okulda önleme, tanıma ve sorun görmenin anlamlı birer yordayıcı olduğu bulunmuştur. Sanal zorbalığı okulda önleme, tanıma ve sorun görme

boyutlarında farkındalık arttıkça sanal zorbalığın azaldığı görülmektedir. okulda öğrencilerin sanal zorbalığa yönelik farkındalıklarını artırmaya yönelik yapılacak çalışmalar bu tür olayların önlenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle Okullarda öğrencilere yönelik yapılacak sanal zorbalık davranışlarının nedenleri, sonuçları, bireyleri nasıl etkilediği vb. konularda öğrencilere anlatılması konu hakkında öğrencilerde farkındalık oluşturacağı ve bu yolla öğrencilerin hem konu hakkında bilinçlenmesinin sağlanacağı hem de bu tür olumsuz olayların okullarda daha az yaşanmasına neden olabilecektir. Sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla ilgili baş etme stratejileri bilgisi arttıkça sanal mağdurluğun azalacağı dikkate alındığında öğrencilere bu tür farkındalık etkinliklerini düzenlemenin daha önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Sanal zorbalıkla baş etme stratejilerine yönelik bilginin alt boyutlarından bilişsel mücadele ve güvenlik artırma, kaçınmama ve bilgi arama sanal zorbalıkta anlamlı birer yordayıcı olarak bulunmuştur. Yardım arama baş etme stratejisi ise sanal zorbalıkta anlamlı bir yordayıcı olarak bulunmamıştır. Bu değerleri ve ilişki yönleri incelendiğinde bilişsel mücadele ve güvenlik artırma, kaçınmama ve bilgi arama boyutlarındaki sanal zorbalıkla ilgili baş etme stratejileri bilgisi arttıkça sanal zorbalığın azaldığı ortaya çıkmıştır. Tüm bu bulgular ışığında lise öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalıklarının ve sanal zorbalıkla ilgili baş etme stratejilerini bilmelerini sağlayacak alt boyutların kazandırılması sanal zorbalığın azalmasında önemli değişkenler olarak ortaya çıkmıştır.

Projenin **üçüncü hedefi** sanal zorbalıkla ilgili farkındalık, belirlenen sorunlarla baş etme stratejileri ve müdahale süreçlerini içeren bir psikoeğitim programı geliştirmektir. Projenin **dördüncü hedefi** geliştirilen psikoeğitim programı ile ilgili paydaş ve uzman görüşü olarak programa son halini vermektir.

Psikoeğitim Programı

Psikoeğitim programı sanal zorbalık yapan ya da sanal zorbalığa maruz kalan ergenlerde ortaya çıkan problemlerin azaltılmasına yönelik olarak yaşadıkları durum hakkında bilgi sahibi olmaları, farkındalık kazanımları ve bu durumla baş etme becerileri geliştirmeleri genel amacıyla hazırlanmıştır. Programın hedeflerine ulaşmak için çözüm odaklı kısa süreli terapinin metotlarının yanı sıra bilgilendirme, anlatım, ısınma oyunları, tartışma, küçük grup etkinlikleri uygulanmıştır. Psikoeğitim programı 90 dakikalık 6 oturum şeklinde planlanmıştır. Programın oturumları yöntem bölümünde sunulmuştur. Psikoeğitim programı ile ilgili Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanında 3 uzmandan, Eğitim programları ve Öğretim alanında 1 uzman ve Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi alanında 2 uzman olmak üzere toplam 6 uzmandan görüş alınarak şekillendirilmiştir.

Projenin **beşinci hedefi** geliştirilen psikoeğitim programının etkililiğini test etmektir. Projenin ikinci aşamasında lise öğrencilerinin sanal zorbalığa yönelik farkındalıklarını ve baş etme stratejileri bilgi düzeyini artırmak amacıyla geliştirilmiş olan psikoeğitim programı uygulanarak etkililiğine bakılmıştır. Araştırma sonucunda psikoeğitim programının uygulandığı deney grubunun sanal zorbalık farkındalığının ve sanal zorbalıkla baş etme stratejilerine yönelik bilgi düzeyinin kontrol grubundaki öğrencilere göre anlamlı derecede arttığı ve bunların izleme testine kadar geçen sürede kalıcı olduğu tespit edilmiştir. Bu durum uygulanan psikoeğitim programının etkili olduğunu ve amacına hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. Literatür incelendiğinde Aydın (2016) tarafından ortaokul öğrencileriyle yapılan çalışmada farkındalığa yönelik verilen teknoloji eğitimi faaliyetlerinin etkili olduğu bulgusu projenin bulgularını destekler niteliktedir. Bunun yanında literatürde farkındalık ve baş etme stratejilerine yönelik benzer bir psikoeğitim programı olmadığı için proje kapsamında geliştirilen programın özgün değeri ortaya çıkmaktadır.

Projede ayrıca psikoeğitim programının uygulandığı deney grubundaki öğrencilerin sanal zorba ve mağdur olma puanları kontrol grubundaki öğrencilere göre anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur. Bu bulgu projenin birinci aşamasındaki bulgularla tutarlıdır. Projenin birinci aşamasında sanal zorba ve mağdur bireylerde sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla baş etme stratejileri düşük olan bireylerin daha fazla sanal zorba ve mağdur oldukları bulgusu ele alındığında verilen psikoeğitimle sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeyi artan deney grubundaki lise öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma düzeylerinin azalması beklenen ve açıklanabilir bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Proje sonuçları incelendiğinde son test ve izleme testi ölçümlerinde, deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin sanal zorbalık ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunduğu, ön testlerde ise anlamlı farklılık bulunmadığı görülmektedir. Son test ölçümünde sanal zorbalık düzeylerinin ortalamaları karşılaştırıldığında kontrol grubundaki ortalama puanının, deney grubundaki öğrencilerin sanal zorbalık düzeyleri ortalama puanlarına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksek olduğu bulunmuştur. Sanal zorbalığı önlemeye yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde, Tanrıku (2013) yaptığı deneysel çalışmada, sanal zorba davranışları azaltmayı amaçlayan gruba psikolojik danışma programının etkililiğini test etmiştir. Hazırladığı program gerçeklik terapisi yönelimlidir, Hazırladığı programın amaçları arasında sanal zorba davranışlar sergileyen öğrencilerin bu davranışlara karşı duyarlılık kazanmaları, davranışlarının sonuçlarını fark etmeleri ve sorumluluk almaları, kendilerinin ve karşılarındaki kişilerin duygularını fark etmeleri, sosyal ilişkilerini olumlu yönde geliştirmelerini sağlamaktır. Yapılan analizler sonucunda deney grubunda sanal zorba davranışların azaldığı, kontrol grubunda ise bir

sanal zorbaca davranışların düzeyinde bir değişikliğin olmadığı anlaşılmıştır. Peker (2013) tarafından yapılan çalışmada insani değerler yönelimli psiko-eğitim programının problemleri internet kullanımı ve sanal zorbalık düzeyini azaltmada etkili olduğunu ve bu etkinin iki aylık izleme sonucunda kalıcılığını koruduğunu göstermiştir. Tanrıkulu, Kınay ve Arıca (2015) yaptıkları çalışmada, sanal zorbalığa karşı duyarlılık geliştirme programı oluşturmuşlardır. Hazırladıkları bu programın, lise öğrencilerinde sanal zorbalığa yönelik duyarlılığı artırdığı sonucuna varmışlardır. Tamer (2014) düzenlediği çalışmasında sanal zorbalığın önlenmesinde farkındalığın geliştirilmesi için bir teknolojik zorbalık farkındalık eğitim programı hazırlamış ve uygulamıştır. Yaptığı program neticesinde sanal zorbaca davranışların azaldığını gözlemlemiştir. Özer (2016) yapmış olduğu çalışmada; geliştirilen drama eğitimi, sanal zorbalık duyarlılığını arttırmada ve sanal zorbalığa olan yönelimi azaltmada lise öğrencileri üzerinde etkili olmazken; ortaokul öğrencileri üzerinde anlamlı derecede etkili olmuştur. Özbay (2017) tarafından yapılan çalışma çözüm odaklı kısa süreli terapi yönelimli psikoeğitim programı ergenlerde psikolojik belirtilerin ve sanal mağduriyetin azaltmada etkili olduğu bulunmuştur. Bu araştırmaların yürütülen bu çalışmayla tutarlık gösterdiği görülmektedir.

Lee, Zi-Pei, Svanstrom ve Dalal (2013)'in uyguladığı "The Cyber Bullying Prevention WebQuest" isimli kurs programı, lise öğrencilerinin sanal zorbalığa karşı tutumlarında anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Araştırma sonucu bu çalışmayla farklılık gösterdiği görülmektedir.

Bu proje sonuçlarından yola çıkarak, özellikle lise öğrencilerinin sanal zorbalığa olan farkındalıklarını baş etme strateji bilgi düzeylerini arttırmada uygulanan programın etkili olduğu söylenebilir.

Projenin **altıncı hedefi** geliştirilen psikoeğitim programının ülke çapında yaygınlaştırmak için bir web sitesi oluşturmaktır. Bu hedef doğrultusunda projenin başlangıcından bu yana yayınlanmakta olan bir web sitesi geliştirilmiştir. Geliştirilen web sitesine <http://www.sanalzorbalik.com/> adresinden ulaşılabilmektedir. Bu sitede proje kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler ve yayınlar yer almaktadır. Bu kapsamda 14 Kasım 2017 tarihinde Uludağ Üniversitesinde düzenlenecek olan sempozyumda proje ve sonuçları paylaşılacaktır.

ÖNERİLER

- 1- Okul yöneticilerine, psikolojik danışmanlara, öğretmenlere, veli ve öğrencilere sanal zorbalık davranışlarına yönelik farkındalığı artırıcı ve sanal zorbalıkla baş etmeye yönelik çalışmaların yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

- 2- Okul psikolojik danışmanların okullarda panolarına sanal zorbalıkla ilgili afiş ve broşürler asması, Rehberlik saatlerinde sanal zorbalık olaylarından bahsedilmesi ve sanal zorbalıkla ilgili filmlerin izletilmesi öğrencilerin sanal zorbalık olaylarına yönelik farkındalığını artırmada etkili olacaktır.
- 3- Okullarda özellikle bilişim derslerinde teknolojik araçların amaçları doğrultusunda kullanılması yapılan sanal zorbalık davranışlarının bir bilişim suçu olduğu üzerinde durulması yaşanan sanal zorbalık olaylarının azaltılmasında etkili olacaktır.
- 4- Okullarda yaşanan sanal zorbalık olaylarında öğrencilerin neler yapabileceği özellikle bu gibi durumlarda yetişkin bireylerden yardım alması gerektiği bilinci kazandırılması sanal zorbalık olaylarının azalmasında etkili olabilecektir.
- 5- Sanal zorbalık olayları teknolojik araçlar kullanılarak yapıldığı için bu tür olaylar okul dışında gerçekleşebilmektedir. Aileler bu konularda bilinçlendirilerek yaşanan bu tür olaylarda okulla işbirliği yapmaları sağlanarak yaşanabilecek daha olumsuz olayların önüne geçilmesi sağlanabilir.
- 6- Bu projenin sonucunda, deneysel işlem olarak yürütülen psikoeğitim programının öğrencilerin sanal zorbalık farkındalığını ve bat etme stratejileri üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Bu bulgu çerçevesinde bu program Türkiye'de yaygınlaştırılabilir. Bunun yanında öğrencilerin yaş düzeylerine uygun biçimde eğitimler geliştirilerek ilkokul, ortaokul ve yükseköğretim düzeyinde de benzer eğitimlerin verilebilir.
- 7- Yürütülen bu projede öğrencilere uygulanan psikoeğitim, bireysel modeli temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Eğitim kurumlarında yürütülecek olan ileriki çalışmalarda tüm okul yaklaşımına dayalı olarak planlanabilir. Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak geliştirilecek psikoeğitim programlarında okul yöneticileri, öğretmenler, diğer çalışanlar, ailelere yönelik program tüm okul çapında yürütülür. Tüm okul yaklaşımı ile uygulanan program okuldaki bütün öğrenci kitlelerine ulaşmasının daha etkili sonuçlara ulaşılmasını sağlayabileceği düşünülmektedir.
- 8- Sanal zorbalık olayları bazen okul dışındaki bölgelerde özellikle evlerde meydana geldiği düşünüldüğünde ailelere önemli görev ve sorumluluklar düşebilmektedir. Bu bağlamda, okullarda ailelere yönelik çalışmalar yapılabilir. Aileler için düzenlenen eğitimlerin hem zorba davranışların önlenmesinde hem de mağduriyetin engellenmesinde yararlı olabileceği düşünülebilir.
- 9- Bu projede sanal zorbalık farkındalığı en düşük olan il Afyonkarahisar ve baş etme stratejilerinin en düşük olduğu il İstanbul olduğu bulunmuştur. Sanal zorbalıkla ilgili çalışmalar dikkate alınırken bu illere yönelik çalışmalara öncelikli olarak düşünülebilir.



- 10-** Sanal zorbalık teknolojik araçlarla yapıldığı için, öğretmenlerin teknoloji okuryazarlığını artırmaya yönelik etkinlikler yapılarak öğretmenlerin konuya hâkimiyetleri arttırılmalıdır.
- 11-** İnternet kullanımı ile ilgili filtreleme yöntemi ile özellikle çocuk kullanıcılarının uygun olmayan internet içeriğine maruz kalmalarının engellenmesi ve bu web sayfalarına erişmelerinin engellenmesi gerekmektedir. Bu konu ile ilgili aile ve okul yönetimine eğitimler verilmelidir.
- 12-** Özellikle en çok izlenen yayın kuşaklarının arasına yerleştirilebilecek, sanal zorbalık üzerine kamu spotları geliştirilmeli ve insanların farkındalıkları arttırılmalıdır.



KAYNAKÇA

- Agatston, P. W., Kowalski, R., ve Limber, S. (2007). Students' perspectives on cyber bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 59-60.
- Aboujaoude, E., Savage, M.W., Starcevic, V. ve Salame, W. O. (2015). Cyberbullying: Review of an Old Problem Gone Viral. *Journal of Adolescent Health*, 57, 10-18.
- Akbulut, Y. ve Eristi, B. (2011). Cyberbullying and victimisation among Turkish university students. *Australasian Journal of Educational Technology*, 27(7), 1155-1170.
- Akbulut, Y., Sahin, Y. L. ve Eristi, B. (2010). Cyberbullying victimization among Turkish online social utility members. *Journal of Educational Technology & Society*, 13(4), 192-201.
- Aktepe, E. (2013). Ergenlerde siber zorbalık ve siber mağduriyet. In Yeni Symposium , 51(1).
- Aksaray, S. (2011). Siber Zorbalık. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 405-432.
- Altınay, D. (2009). *Psikodrama Grup Psikoterapisi 400 Isınma Oyunu ve Yardımcı Teknik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Arıcak, O. T. (2009). Psychiatric symptomatology as a predictor of cyberbullying among university students. *Eurasian Journal of Educational Research*, 34, 167-184.
- Arıcak, O. T. (2011). Siber zorbalık: Gençlerimizi bekleyen yeni tehlike. *Kariyer Penceresi*, 2(6), 10-12.
- Arıcak, O. T. ve Özbay, A. (2016). Investigation of the relationship between cyberbullying, cybervictimization, alexithymia and anger expression styles among adolescents. *Computers in Human Behavior*, 55, 278-285.
- Arıcak, O. T., Tanrıku, T. ve Kınay, H. (2012). Siber Zorbalık Ölçeği'nin ilk psikometrik bulguları. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 101-114.
- Arıcak O. T., Siyanhan S., Uzunhasanoğlu A., Sarıbeyoğlu S., Çıplak S., Yılmaz, N. ve Memmedov, C. (2008) Psychiatric symptomatology as a predictor of cyberbullying among university students. *Cyberpsychol Behav*, 11, 253-261.
- Arslan, S., Savaşer, S., Hallett V. ve Balcı, S. (2012). Cyberbullying among primary school students in Turkey: self-reported prevalence and associations with home and school life. *Cyberpsychology Behavior, and Social Networking*, 15(10), 527-533.
- Ayas, T. 2008." İlköğretim okullarına yönelik geliştirilen zorba davranışları önleme programının etkinliğinin test edilmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ayas, T.(2008) Tüm okul yaklaşımına dayalı zorbalığı önleme programının etkililiği. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi. Ankara
- Ayas, T. (2011) Lise öğrencilerinin sanal zorba ve sanal mağdur olma yaygınlığı. *İzmir: XI. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi*.

- Ayas, T. ve Horzum, M.B. (2011). Ortaöğretim öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma düzeylerinin okul türü ve cinsiyet açısından incelenmesi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 10(20), 139-159.
- Ayas, T. ve Horzum, M. B. (2012). On being cyberbully and victim among primary school students. *Elementary Education Online*, 11, 369-380.
- Ayas, T. ve Pişkin, M. (2011). Lise öğrencileri arasındaki zorbalık olaylarının cinsiyet,sınıf düzeyi ve okul türü açısından incelenmesi. *İlköğretim Online*, 10(2), 550-568.
- Ayas, T. Aydın, F. ve Horzum, M.B (2015) Sanal Zorbalık Farkındalık Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying* 2(2)38-51
- Ayas, T. (2017) Sanal Zorbalık. Ayas, T ve Horzum, M.B (ED.) *Teknolojinin Olumsuz Etkileri*. Vize Yayıncılık, Ankara.
- Aydın, F. (2016). *Sanal zorbalık eğitiminin 6. Sınıf öğrencilerinin Sanal zorbalık farkındalığına etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi,Sakarya
- Balakrishnan, V. (2017). Unraveling the underlying motives SCuIPT-ing cyberbullying behaviours among Malaysian young adults, *Computers in Human Behavior* DOI: 10.1016/j.chb.04.062
- Baraldsnes, D., (2015) The Prevalence of Cyberbullying and the Views of 5-12 Grade Pupils and Teachers on Cyberbullying Prevention in Lithuanian Schools, *Universal Journal of Educational Research* 3(12): 949-959.
- Baştak, G. ve Altınova, H. H. (2015). Lise Öğrencilerinde Yaratıcı Drama Yöntemiyle Siber Zorbalık Hakkında Duyarlılık Oluşturma. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 10(1), 91-102
- Baştürk Akca, E., Sayımer, İ., Balaban Salı, J. ve Ergün Başak, B. (2014). Okulda siber zorbalığın nedenleri, türleri ve medya okuryazarlığı eğitiminin önleyici çalışmalarındaki yeri. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi (EJOİR) Özel sayı*.
- Bayar, Y. (2010). *Okul sosyal iklimi ile geleneksel ve sanal zorbalık arasındaki ilişkiler: Genellenmiş akran algısının aracılığı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Baykul, Y. (2010). *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme: Klasik Test Teorisi ve Uygulaması*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bayram, N. ve Saylı, M. (2013). Üniversite Öğrencileri Arasında Siber Zorbalık Davranışı. *İÜHFM C. LXXI, 1*, 107-116.



- Belsey, B. (2006). Bullying.org: A Learning Journey. *Bulletin–Newfoundland and Labrador Teachers Association*, 49(4), 20.
- Beran, T. ve Li, Q. (2005). Cyber-harassment: A new method for an old behavior. *Journal of Educational Computing Research*, 32(3), 265-277.
- Bernstein, J. Y. ve Watson, M. W. (1997). Children who are targets of bullying a victim pattern. *Journal of Interpersonal Violence*, 12(4), 483-498.
- Buelga, S., Cava, M. J., Musitu, G., ve Torralba, E. (2015). Cyberbullying aggressors among Spanish secondary education students: an exploratory study. *Interactive Technology and Smart Education*, 12, 100–115.
- Burnukara, P. ve Uçanok, Z. (2012). Okul ortamında ve sanal ortamda meydana gelen akran zorbalığı ne ölçüde örtüşüyor?. *Türk Psikoloji Dergisi*, 69, 81-96.
- Campbell, M. A. (2005). Cyber bullying: An old problem in a new guise?. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, 15(1), 68-76.
- Campfield, D. C. (2008). *Cyber bullying and victimization: Psychosocial characteristics of bullies, victims, and bully/victims*. ProQuest.
- Chisholm, J. F. (2006). Cyberspace violence against girls and adolescent females. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1087, 74-89.
- Courtney, S (2011) "Cyber Bullying and the Classroom," *Colleagues: Vol. 6: Iss. 2, Article 5*. Available at: <http://scholarworks.gvsu.edu/colleagues/vol6/iss2/5>
- Cowie, H. ve Colliety, P. (2010). Cyberbullying: sanctions or sensitivity?. *Pastoral Care in Education*, 28(4), 261-268.
- Cuadrado-Gordillo, I., ve Fernández-Antelo, I. (2014). Cyberspace as a generator of changes in the aggressive-victim role. *Computers in Human Behavior*, 36, 225–233.
- Crothers, L. M. Ve Kolbert, J. B. (2008). Tackling a problematic behavior management issue: Teachers' intervention in childhood bullying problems. *Intervention in School and Clinic*, 43(3), 132-139.
- Çelik, S., Atak, H. ve Erguzen, A. (2012). The effect of personality on cyberbullying among university students in Turkey. *Eğitim Araştırmaları – Eurasian Journal of Educational Research*, 49, 129-150.
- Committee for Children(2010). Steps to Respect. Cyberbullying Prevention. <http://www.cfchildren.org>
- Dehue, F. (2013). Cyberbullying research: New perspectives and alternative methodologies. Introduction to the special issue. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 23(1), 1-6.

- Dehue, F., Bolman, C. ve Völlink, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *CyberPsychology & Behavior*, 11(2), 217-223.
- Del Rey, R., Casas, J. A., Ortega-Ruiz, R., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer, H., Smith, P., ve Plichta, P. (2015). Structural validation and cross-cultural robustness of the European Cyberbullying Intervention Project Questionnaire. *Computers in Human Behavior*, 50, 141–147.
- Debus, M. (1999). *Methodical Review a Handbook for Excellence in Focus Group Research*. New York: Baltimore
- Diamanduros, T., Downs, E. ve Jenkins, S. J. (2008). The role of school psychologists in the assessment, prevention, and intervention of cyberbullying. *Psychology in the Schools*, 45(8), 693-704.
- Dilmaç, B. (2009). Sanal zorbalığı yordayan psikolojik ihtiyaçlar: Lisans öğrencileri için bir ön çalışma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9, 1291-1325.
- Dilmaç, B. ve Aydoğan, D. (2010) Parental attitudes as a predictor of cyberbullying primary school children. *Int J Human Soc Sci*, 5, 649-653.
- Dinakar, K., Jones, B., Havasi, C., Lieberman, H., & Picard, R. (2012). Common sense reasoning for detection, prevention, and mitigation of cyberbullying. *ACM Transactions on Interactive Intelligent Systems (TiiS)*, 2(3), 18.
- Doane, A. N., Pearson, M. R. ve Kelley, M. L. (2014). Predictors of cyberbullying perpetration among college students: An application of the Theory of Reasoned Action. *Computers in Human Behavior*, 36, 154-162. doi:10.1016/j.chb.2014.03.051
- Doane, A. N. (2011). Testing of a brief Internet cyberbullying prevention program in college students. OLD DOMINION UNIVERSITY. ABD
- Doneman, P. (2008). School computer feud linked to hit-run injury. Retrieved April 5, 2008, from <http://www.news.com.au/couriermail/story/0,23739,23264806-952,00.html>
- Dökmen, Ü. (2004). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık
- Dölek, N. (2002). İlk ve ortaöğretim okullarındaki öğrenciler arasında zorbaca davranışların incelenmesi ve zorbalığı önleme tutumu geliştirilmesi programının etkisinin araştırılması. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Drogin, E. Y. ve Young, K. (2008). Forensic mental health aspects of adolescent "cyber bullying": A jurisprudent science perspective. *The Journal of Psychiatry & Law*, 36(4), 679-690.
- Eden, S., Heiman, T. ve Shemesh, O. D. (2012). Teachers' perceptions, beliefs and concerns about cyber bullying. *British Journal of Educational Technology*, 44(6), 1036-1052.

- Elçi, A., ve Seçkin, Z. (2016). Cyberbullying awareness for mitigating consequences in higher education. *Journal of interpersonal violence*. <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0886260516646095.2.11.1017> tarihinde ulaşılmıştır
- Elsaessera, C.; Russellb, B.; Ohannessianc, C.M. ve Patton, D. (2017). Parenting in a digital age: A review of parents' role in preventing adolescent cyberbullying, *Aggression and Violent Behavior* 35, 62-72
- Erdur-Baker, Ö. ve Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: Siber zorbalık. *Eğitim Araştırmaları*, 27, 31-42.
- Erdur-Baker, Ö., ve Tanrikulu, I. (2010). Psychological consequences of cyber bullying experiences among Turkish secondary school children. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 2771-2776.
- Eroğlu, Y. (2011). Koşullu öz-değer, riskli internet davranışları ve siber zorbalık/mağduriyet arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Eroğlu, Y. (2014). *Ergenlerde Siber Zorbalık ve Mağduriyeti Yordayan Risk Etmenlerini Belirlemeye Yönelik Bütüncül Bir Model Önerisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Eroglu, Y., Aktepe, E., Akbaba, S., Isik, A. ve Özkorumak, E. (2015). The investigation of prevalence and risk factors associated with cyber bullying and victimization. *Eğitim ve Bilim*, 40(177), 93-107.
- Feinberg, T. ve Robey, N. (2008). Cyberbullying. *Principal Leadership*, 9(1), 10-14.
- Fight Crime: Invest in Kids (2006). Cyber bullying. Retrieved on December 21 <http://www.fightcrime.org/cyberbullying/index.php>
- Finn, J. 2004. "A survey of online harassment at a university campus", *Journal of Interpersonal Violence*, 19, 468–83.
- Furman, W. (1996). The measurement of friendship perceptions: Conceptual and methodological issues. *The company they keep: Friendship in childhood and adolescence*, 41-65.
- Gahagan K., Vaterlus J. M., Frost L. R. (2016). College student cyberbullying on social networking sites: Conceptualization, prevalence, and perceived bystander responsibility. *Computers in Human Behavior*, 55, 1097–1105. doi:10.1016/j.
- Gustainiene, L., and Valiune, D., (2015) Comparison Of Attitudes Towards Help Seeking Between Schoolchildren With And Without Experience Of Cyberbullying, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 205 391 – 395.

- Goodboy, A. K. ve Martin, M. M. (2015). The personality profile of a cyberbully: Examining the Dark Triad. *Computers in Human Behavior*, 49, 1-4.
- Grigg, D. W. (2010). Cyber-aggression: Definition and concept of cyberbullying. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, 20(2), 143-156.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2007). Offline consequences of online victimization: School violence and delinquency. *Journal of School Violence*, 6(3), 89-112.
- Hinduja, S., & Patchin, J.W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior*, 29,129–156.
- Hinduja, S. ve Patchin, J. W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Research*, 14, 206-221. doi:10.1080/13811118.2010.494133.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2010). Cyberbullying fact sheet: Identification, prevention, and response. Cyberbullying Research Center. Retrieved January, 30, 2011.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2015). *Bullying beyond the schoolyard preventing and responding to cyberbullying*. The United States of America: Corwin.
- Hinduja, S. ve Patchin, J. W. (2017). Cultivating youth resilience to prevent bullying and cyberbullying victimization. *Child Abuse & Neglect* 73, 51-62,
- Hoff, D. L. ve Mitchell, S. N. (2009). Cyberbullying: Causes, effects, and remedies. *Journal of Educational Administration*, 47(5), 652-665.
- Holt, M. K. ve Espelage, D. L. (2005). Social support as a moderator between dating violence victimization and depression/anxiety among African American and Caucasian adolescents. *School Psychology Review*, 34(3), 309-328.
- Horzum, M. B. ve Ayas, T. (2013). Rehber öğretmenlerin sanal zorbalık farkındalık düzeyinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 28(3),195-205.
- Huang, Y. Y. ve Chou, C. (2010). An Analysis Of Multiple Factors Of Cyberbullying Among Junior High School Students in Taiwan. *Computers in Human Behavior*, 26 (6), 1581-1590.
- İkiz, F. E. (2009). İlköğretim okullarında çalışan psikolojik danışmaların empati düzeylerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 8(2), 346-356.
- Johnson, S. L., Waasdorp, T. E., Debnam, K. ve Bradshaw, C. P. (2013). The role of bystander perceptions and school climate in influencing victims' responses to bullying: to retaliate or seek support? *Journal of Criminology*,1-10. <http://dx.doi.org/10.1155/2013/780460>
- Juvonen, J., Graham, S. ve Schuster, M. A. (2003). Bullying among young adolescents: The strong, the weak, and the troubled. *Pediatrics*, 112(6), 1231-1237.

- Juvonen, J. ve Gross, E. F. (2008). Bullying experiences in cyberspace. *The Journal of School Health*, 78, 496-505. doi:10.1111/j.1746-1561.2008.00335.x.
- Kapatzia, A. ve Syngollitou, E. (2007). *Cyberbullying in middle and high schools: Prevalence, gender and age differences*. Unpublished manuscript based on master thesis of A. Kapatzia, University of Thessaloniki.
- Karlier Soydaş, D. (2011). *Ergenlerde ebeveyn izlemesi, sanal zorbalık ve yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin cinsiyete göre incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kartal, H. ve Bilgin, A. (2008). Öğrenci, veli ve öğretmen gözüyle ilköğretim okullarında yaşanan zorbalık. *İlköğretim Online*, 7(2), 485–495. <http://ilkogretim-online.org.tr>
- Keith, S. ve Martin, M. E. (2005). Cyber-bullying: Creating a culture of respect in a cyber world. *Reclaiming Children and Youth*, 13(4), 224-228.
- Kiriakidis, S. P. Ve Kavoura, A. (2010). Cyberbullying: A review of the literature on harassment through the internet and other electronic means. *Family & Community Health*, 33(2), 82-93.
- Kınay, H. (2012). *Lise öğrencilerinin siber zorbalık duyarlılığının riskli davranış, korumacı davranış, suça maruziyet ve tehlike algısı ile ilişkisi ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Koç, M.; Horzum, M.B.; Ayas, T. Aydın, F. Özbay, A.; Uğur, E.; Çolak S.; (2016) Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. *Sakarya University Journal of Education*, 6/3 ss. 116-128.
- Kopecký, K. ve Sotkowski, R. (2017). Cyberbullying, cyber aggression and their impact on the victim–The teacher. *Telematics and Informatics*, 34(2), 506-517. doi:10.1016/j.tele.2016.08.014
- Kowalski, R. M. ve Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, 41, 22-30.
- Kowalski, R. M., Agatston, P. W. ve Limber, S. P. (2009). *Cyber bullying: A prevention curriculum for Grades 3-5*. Hazelden.
- Kubiszewski, V., Fontaine, R., Potard, C. ve Auzoult L. (2015). Does cyberbullying overlap with school bullying when taking modality of involvement into account? *Computers in Human Behavior*, 43, 49-57.
- Law, D. M., Shapka, J. D., Domene, J. F. ve Gagné, M. H. (2012). Are cyberbullies really bullies? An investigation of reactive and proactive online aggression. *Computers in Human Behavior*, 28, 664-672. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.11.013>

- Lee, C. ve Shin, N. (2017) "Prevalence of cyberbullying and predictors of cyberbullying perpetration among Korean adolescents", *Computers in Human Behavior*, 68, 352-358,
- Lereya, S. T., Samara, M. ve Wolke, D. (2013). Parenting behavior and the risk of becoming a victim and a bully/victim: A meta-analysis study. *Child Abuse & Neglect*, 37(12), 1091-1108.
- Lee, M.S., W. Zi-Pei, L. Svanstrom ve K. Dalal. (2013). Cyber bullying prevention: Intervention in Taiwan. *PLoS ONE*, 8(5),1-6. e64031. doi:10.1371/journal.pone.0064031.
- Li, Q. (2005). Cyberbullying in Schools: Nature and Extent of Canadian Adolescents' Experience. Online Submission.
- Li, Q. (2006). Cyberbullying in schools: A research of gender differences. *School psychology international*, 27(2), 157-170.
- Li, Q. (2007). Bullying in the new playground: research into cyber bullying and cyber victimization. *Australasian Journal of Educational Technology*, 23(4), 435-454.
- Li, Q. (2008). Cyberbullying in schools: An examination of preservice teachers' perception. *Canadian Journal of Learning and Technology*, 34(2), 75-90.
- Li, Q. (2010). Cyberbullying in high schools: A study of students' behaviors and beliefs about this new phenomenon. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 19(4), 372-392.
- Liang, W. (2010). Cyberbullying, let the computer help. *Journal of Adolescent Health*, 47(2), 209-209.
- Liau, A. K., Khoo, A., and Ang, P. H. (2005). Factors Influencing Adolescents Engagement in Risky Internet Behavior. *Cyberpsychology & Behavior*, 8 (6), 513-520.
- López-Pradas, I. C., Romera, E. M., Casas, J. A. ve Ortega-Ruiz, R. (2017). Cybergossip and cyberbullying during primary school years. *Psicología Educativa*, In press. <http://dx.doi.org/10.1016/j.pse.2017.05.007>
- Malecki, C. K. ve Elliot, S. N. (2002). Children's social behaviors as predictors of academic achievement: A longitudinal analysis. *School Psychology Quarterly*, 17(1), 1-23.
- Manap, A. (2012). *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencileri ve Siber Zorbalık: Samsun İli Örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Marees, N., & Petermann, F. (2012). Cyberbullying: An increasing challenge for schools, *School Psychology International*, 33(5), 467-476.
- Mason, K. L. (2008). Cyberbullying: A preliminary assessment for school personnel. *Psychology in the Schools*, 45(4), 323-348.

- Mesch, G. S. 2009. Parental mediation,online activities and cyberbullying. *Cyber-psychology and Behavior* 12 (4), 387-393
- Mishna, F., Saini, M. ve Solomon, S. (2009). Ongoing and online: Children and youth's perceptions of cyber bullying. *Children and Youth Services Review*, 31(12), 1222-1228.
- Monks, C. P., Robinson, S. ve Worlidge, P. (2012). The emergence of cyberbullying: A survey of primary school pupils' perceptions and experiences. *School Psychology International*, 33(5), 477-491.
- Morales, M. 2011. "Cyberbullying", *Journal of Consumer Health On the Internet*, 15(4), 406-419. doi:10.1080/15398285.2011.623593
- Morales, M. (2011). Cyberbullying. *Journal of Consumer Health on the Internet*, 15(4), 406-419.
- Nelson, M. (2003). School bullies going high tech. <http://www.canoe.ca/NewsStand/LondonFreePress/News/2003/09/02/174030.html> adresinden erişilmiştir.
- Nishina, A., Juvonen, J. ve Witkow, M. R. (2005). Sticks and stones may break my bones, but names will make me feel sick: The psychosocial, somatic, and scholastic consequences of peer harassment. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34(1), 37-48.
- Notar, C. E., Padgett, S. ve Roden, J. (2013). Cyberbullying: A review of the literature. *Univ. J. Educ. Res.*, 1(1), 1-9.
- Odora, R. J. ve Matoti, S. N. (2015). The Nature and Prevalence of Cyber Bullying Behaviors among South African High School Learners. *Int J Edu Sci*, 10(3), 399-409.
- Olumide, A. O., Adams, P. ve Amodu, O. K. (2015). International Note: Awareness and context of cyberharassment among secondary school students in Oyo state, Nigeria. *Journal of Adolescence*, 39, 10-14.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Olweus, D. (1995). Bullying or peer abuse at school: Facts and intervention. *Current Direction in Psychological Science*, 4, 196- 200
- Olweus, D. (1999). *Bullying prevention program*. Boulder, Co: Center for the study and prevention of violence, Institute of Behavioral Science, University of Colorado at Boulder
- Özbay, A. (2017). *Sanal Zorbalığa Maruz Kalan Ergenlerin Çözüm Odaklı Kısa Süreli Terapi Yönelimli Psikoeğitim Programının Psikolojik Belirtiler Ve Sanal Mağduriyete Etkisi* Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya

- Özdemir, M. ve Akar, F. (2011). Lise öğrencilerinin siber-zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi (Educational Administration: Theory and Practice)*, 17(4), 605-626.
- Pamuk, M. ve Bavlı, B. (2013). Ergenlerin sanal zorbalıklarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 321-338.
- Patchin, J. W. ve Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4, 148-169.
- Patchin, J. W. ve Hinduja, S. (2012). An update and synthesis of the research. *Cyberbullying Prevention and Response: Expert Perspectives*, 13.
- Parris, L., Varjas, K., Meyers, J., ve Cutts H. (2012). High school students' perceptions of coping with cyberbullying. *Youth & Society*, 44(2) 284- 306.
- Peker, A. (2013). Ortaokul öğrencilerinin siber zorba ve siber mağdur olma durumu. *5.Uluslararası Risk Altında ve Korunması Gereken Çocuklar Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri*. Antalya, Türkiye.
- Peker, A. (2013). *İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programının problemleri internet kullanımı ve siber zorbalık üzerindeki etkisi*. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya
- Peker, A., Eroğlu, Y., ve Ada, Ş. (2012). The investigation of predictors of cyberbullying and cybervictimization in adolescents. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 185-206.
- Peker, A., Eroğlu, Y. ve Çitemel, N. (2012). Relationship of submissive behavior and cyberbullying/cybervictimization: The mediation role of gender. *Journal of Human Sciences*, 9(1), 205-221.
- Pepler, D. J., Craig, W. M., Connolly, J. A., Yuile, A., McMaster, L. ve Jiang, D. (2006). A developmental perspective on bullying. *Aggressive behavior*, 32(4), 376-384.
- Pişkin, M. (2002). "Okul Zorbalığı: Tanımı, Türleri, İlişkili Olduğu Faktörler ve Alınabilecek Önlemler", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2, 531-562.
- Pornari, C. D. ve Wood, J. (2010). Peer and cyber aggression in secondary school students: The role of moral disengagement, hostile attribution bias, and outcome expectancies. *Aggressive Behavior*, 36(2), 81-94.
- Price, M., ve Dalgleish, J. (2010). Cyberbullying: Experiences, impacts and coping strategies as described by Australian young people. *Youth Studies Australia*, 29(2), 51-59.
- Radovic, A., Gmelin, T., Stein, B. D. ve Miller, E. (2017). Depressed adolescents' positive and negative use of social media. *Journal of Adolescence*, 55(5), 5-15.
- Randler, C., Horzum, M. B. ve Vollmer, C. (2014). The influence of personality and chronotype on distance learning willingness and anxiety among vocational high school



- students in Turkey. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 15(6), 93-110.
- Raskauskas, J. ve Stoltz, A. D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*, 43, 564-575. doi:10.1037/0012-1649.43.3.564
- Riebel, J. R., Jaeger, R. S. ve Fischer, U. C. (2009). Cyberbullying in Germany—an exploration of prevalence, overlapping with real life bullying and coping strategies. *Psychology Science Quarterly*, 51(3), 298-314.
- Sánchez, F. C., Romero, M. F., Navarro-Zaragoza, J., Ruiz-Cabello, A. L., Frantzisko, O. R. ve Maldonado, A. L. (2016). Prevalence and patterns of traditional bullying victimization and cyber-teasing among college population in Spain. *BMC public health*, 16(1), 176.
- Sarı, D.(2014). *Ortaokul Öğrencilerinin Sanal Zorbalık Yaşantıları Ve Öğretmenlerin Sanal Zorbalık Algılarının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Serin, H. (2012). *Ergenlerde Siber Zorbalık / Siber Mağduriyet Yaşantıları ve Bu Davranışlara İlişkin Öğretmen ve Eğitim Yöneticilerinin Görüşleri*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Ševčíková, A., Šmahel, D. ve Otavová, M. (2012). The perception of cyberbullying in adolescent victims. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17(3-4), 319-328.
- Sezer, B., Yılmaz, R. ve Karaoglan-Yılmaz, F. G. (2015). Cyber bullying and teachers' awareness. *Internet Research*, 25(4),674-687,
- Shariff, S. (2005). Cyber-dilemmas in the new millennium: School obligations to provide student safety in a virtual school environment. *McGill Journal of Education*, 40(3), 467-487.
- Shariff, S. (2008). *Cyber-bullying: Issues and solutions for the school, the classroom and the home*. Abingdon: Routledge.
- Siegle, D. (2010). Cyberbullying and sexting: Technology abuses of the 21st century. *Gifted Child Today*, 33(2), 14-65.
- Šléglová, V. ve Cerna, A. (2011). Cyberbullying in adolescent victims: Perception and coping. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 5(2).
- Slonje, R. ve Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 49, 147-154.
- Slonje, R., Smith, P. K., & Frizen, A. (2013). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior*, 29, 26-32.

- Schneider, S. K., O'Donnell, L., Stueve, A. ve Coulter, R. W. (2012). Cyberbullying, school bullying, and psychological distress: A regional census of high school students. *American Journal of Public Health, 102*(1), 171-177.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. ve Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 49*, 376-385.
- Snakenborg, J., Van Acker, R., & Gable, R. A. (2011). Cyberbullying: Prevention and intervention to protect our children and youth. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth, 55*(2), 88-95.
- Slater, MD. 2003. "Alienation, aggression and sensation seeking as predictors of adolescent use of violent film, computer and web site content", *Journal of communication, 53*(1), 105-121.
- Spears, B. A. (2009). Cyber relationships: The new challenge for educators. *Educational Technology Solutions, 31*(1), 48-52.
- Spitzberg, B. H., ve Hoobler, G. (2002). Cyberstalking and the technologies of interpersonal terrorism. *New Media & Society, 4*(1), 71-92.
- Stauffer, S., Heath, M. A., Coyne, S. M., and Ferrin, S. (2012). High School Teachers' Perceptions of Cyberbullying Prevention and Intervention Strategies. *Psychology in the Schools, 49* (4), 352-367.
- Stys, Y. (2004). *Beyond The Schoolyard: Examining Electronic Bullying Among Canadian Youth*. Unpublished Masters Thesis.
- Strom, P. S. ve Strom, R. D. (2005). When teens turn cyberbullies. *Education Digest: Essential Readings Condensed for Quick Review, 71*(4), 35-41.
- Şahin, M., Sarı, S. V., Özer, Ö. ve Er, S. H. (2010). Lise Öğrencilerinin Siber Zorba Davranışlarda Bulunma ve Maruz Kalma Durumlarında İlişkin Görüşleri. *SDÜ Dergisi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21*, 257-270.
- Şahin, M., Aydın, B. ve Sari, S. V. (2012). Cyber bullying, cyber victimization and psychological symptoms: A study in adolescents. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 41*(1), 53-59.
- Tamer, N. (2014). *Ergenlerin Teknolojik Zorbalık Algıları ve Buna Yönelik Teknolojik Zorbalık Farkındalığı Eğitimi: Pilot Uygulama*. Bahçeşehir Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tangen, D. ve Campbell, M. (2010). Cyberbullying Prevention: One Primary School's Approach. *Australian Journal of Guidance and Counselling, 20*(2), 225-234. doi:10.1375/ajgc.20.2.225

- Tanrıkulu, T. (2013). *Siber Zorbalıkla İlgili Değişkenlerin İncelenmesi ve Gerçeklik Terapisi Yönelimli Bir Müdahale Programının Siber Zorbaca Davranışlar Üzerindeki Etkisi*. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Tanrıkulu, T., Kınay, H. ve Arıcak, T. (2015). Sensibility Development Program Against Cyberbullying. *New Media and Society*, 17(5), 708-719.
- Topçu, C., Erdur-Baker, Ö. ve Çapa-Aydin, Y. (2008). Examination of cyberbullying experiences among Turkish students from different school types. *CyberPsychology & Behavior*, 11, 643-648. doi:10.1089/cpb.2007.0161.
- Turan, Z. (2013). The Reasons for Non-Use of Social Networking Websites by University Students/Razones por las que los alumnos universitarios no utilizan las redes sociales. *Comunicar (English edition)*, 21(41), 137-145.
- Türkkal, Ş. (2013). Siber zorbalık. *Polis Dergisi*
- Türkileri İnelöz, N. ve Uçanok, Z. (2013). Ergenlerde sanal zorbalık: Nedenler, duygular ve baş etme yollarının niteliksel analizi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 16(32), 20-44.
- Türkoğlu, S. (2013). *Ergenlerin problemlili internet kullanımları ile siber zorbalık eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Vandebosch, H., Van Cleemput, K., Mortelmans, D. ve Walrave, M. (2006). Cyberbullying among youngsters in Flanders. Retrieved June 16, 2014 from <http://www.viwwta.be/files/cyberbullying%20executive%20overwiev.pdf>
- Vandebosch, H. ve Van Cleemput, K. (2009). Cyberbullying among youngsters: Profiles of bullies and victims *New Media and Society*, 11, 1349-1371 <http://dx.doi.org/10.1177/14614448093412>
- Ybarra, M. L. ve Mitchell, K. J. (2004a). Online aggressor/targets, aggressors, and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 1308-1316. doi:10.1111/j.1469-7610.2004.00328.x
- Ybarra, M. L. ve Mitchell, K. J. (2004b). Youth engage in online harassment: Associations with caregiver-child relationship, internet use, and personal characteristics. *Journal of Adolescence*, 27(3), 319-336.
- Ybarra, M. L., Mitchell, K. J., Wolak, J. ve Finkelhor, F. (2006). Examining characteristics and associated distress related to Internet harassment: Findings from the second youth Internet safety survey. *Pediatrics*, 118, 1169-1177. doi:10.1542/peds.2006-0815.

- Ybarra, M. L., Espelage, D. L., ve Mitchell, K. J. (2007). The co-occurrence of Internet harassment and unwanted sexual solicitation victimization and perpetration: Associations with psychosocial indicators. *Journal of Adolescent Health, 41*(6), 31-41.
- Yenilmez, Y. ve Seferoğlu, S. S. (2013). Sanal Zorbalık ve Öğretmenlerin Farkındalık Durumlarına Bir Bakış. *Eğitim ve Bilim 38* (169) 420-431
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, H. (2010). An examination of preservice teachers' perceptions about cyberbullying. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education, 6*(4), 263-270.
- Yubero, S., Navarro, R., Elche, M., Larranaga, E. ve Ovejero, A. (2017). Cyberbullying victimization in higher education: An exploratory analysis of its association with social and emotional factors among Spanish students. *Computers in Human Behavior, 75*, 439-449.
- Yüksel-Şahin, F. (2015). An examination of bullying tendencies and bullying coping behaviors among adolescents. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 191*, 214-221.
- Zych, I.; Ortega-Ruiz, R. ve Inmaculada Marín-López, I. (2017). Cyberbullying: a systematic review of research, its prevalence and assessment issues in Spanish studies, *Psicología Educativa 22*, 5–18
- Wachs, S., D Wolf, K. ve Pan, C. C. (2012). Cybergrooming: Risk factors, coping strategies and associations with cyberbullying. *Psicothema, 24*(4), 628-633.
- Walrave, M. ve Heirman, W. (2011). Cyberbullying: Predicting victimisation and perpetration. *Children & Society, 25*(1), 59-72.
- Wang, J., Nansel, T. R. ve Iannotti, R. J. (2011). Cyber and traditional bullying: Differential association with depression. *Journal of Adolescent Health, 48*, 415-417.
- Watts, L. K., Wagner, J., Velasquez, B. ve Behrens, P. I. (2017). Cyberbullying in higher education: A literature review, *Computers in Human Behavior, 69*, 268-274. doi: 10.1016/j.chb.2016.12.038
- Willard, N. E. (2002). Computer ethics, etiquette and safety: For the 21st-century student. *International Society for Technology in Education*.
- Willard, N. (2005). Educator's guide to cyberbullying addressing the harm caused by online social cruelty. http://www.asdk12.org/MiddleLink/AVB/bully_topics/ bu internet adresinden 08.03.2016 tarihinde alınmıştır.

- Willard, N. (2006). Cyber bullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social cruelty, threats, and distress. Eugene, OR: Center for safe and Responsible Internet Use.
- Wolak, J., Mitchell, K. ve Finkelhor, D. (2006). Online victimization of youth: Five years later. Report from Crimes Against Children Research Center, University of New Hampshire. <http://www.unh.edu/ccrc/pdf/CV138.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Williams, K. R. ve Guerra, N. G. (2007). Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of Adolescent Health, 41*, 14-S21.
- Wolak, J. Mitchell, K. J. ve Finkelhor, D. (2002). Close online relationship in a national sample of adolescents. *Adolescence, 37*(147), 441-455.
- Wolak, J., Mitchell, K. J. ve Finkelhor, D. (2007). Does online harassment constitute bullying? An exploration of online harassment by known peers and online-only contacts. *Journal of Adolescent Health, 41*, 51-58. doi:10.1016/j.jadohealth.2007.08.019.
- Worthen, M. R. (2007). Education policy implications from the expert panel on electronic media and youth violence. *Journal of Adolescent Health, 41*(6), S61-S63.
- Wong-Lo, M., Bullock, L. M., & Gable, R. A. (2011). Cyber bullying: Practices to face digital aggression. *Emotional and Behavioural Difficulties, 16*(3), 317–325.
- Wright, V. H., Burnham, J. J., Christopher, T. I. Ve Heather, N. O. (2009). Cyberbullying: Using virtual scenarios to educate and raise awareness. *Journal of Computing in Teacher Education, 26*(1), 35-42.



EKLER

EK I

GRUP KURALLARI

I.OTURUM

1. Gruptaki herkes düşüncelerini ve görüşlerini rahatça söyleyebilir.
2. Düşüncelerini söyleyen arkadaşların düşünceleri bizim düşüncelerimizle uyuşmuyorsa bile onlarla alay etmemeliyiz.
3. Grupta konuşmak isteyenler izin alarak konuşmalı ve bir arkadaşımız konuşurken onun sözünü kesmeden dinlemeliyiz.
4. Grup sürecinde paylaştığımız bilgileri okul dışında başkalarıyla paylaşabilirsiniz.
5. Gruptaki bütün öğrencilerin yapılacak olan etkinliklere katılmasını bekliyoruz. Ama hiç kimseyi etkinliklere katılması için zorlamıyoruz.
6. Grupta arkadaşlarımızı incitici ve suçlayıcı konuşmalar yapmamalıyız.



EK II

II. OTURUM

SANAL ZORBALIK VE SANAL MAĞDURİYET

Sanal zorbalık, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak bir birey ya da gruba, özel ya da tüzel bir kişiliğe karşı yapılan teknik ya da ilişkisel tarzda zarar verme davranışlarının tümüdür. Sanal mağduriyet, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla bir birey ya da grubun, özel ya da tüzel bir kişiliğin, teknik ya da ilişkisel tarzda zarar verici davranışlara maruz kalması ve bu davranışlardan maddi ya da manevi olarak mağduriyet yaşaması durumudur.

Elektronik zorbalık kişilerin şifrelerini ele geçirmek, web sitelerini hacklemek, spam içeren mailler göndermek ya da bulaşıcı mailler göndermek gibi teknik olayları içerir. Elektronik zorbalık, bireysel yapılabileceği gibi birçok kişi tarafından organize bir şekilde aynı anda da yapılabilir. Bu saldırılar donanım ve yazılımlara direk olarak etkide bulunurken, dolaylı olarak kişilerin duygularına da etki etmektedir. E-iletişim zorbalığı ise bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak kişileri sürekli rahatsız etme, kişilerle alay etme, isim takma, dedikodu yayma, internet üzerinden kişiye hakaret etme ya da kişinin rızası olmadan fotoğraflarını yayınlama gibi ilişkisel saldırı davranışlarını içerir. Bu da direk olarak duyguları etkilemektedir. Öyle ki bu davranış formları hızla yaygınlaşan bir biçimde okulun sınırlarını aşmış çocukların evdeki odalarına kadar girmiştir. Çocukların yaşadığı siber zorbalık, akranlarının e-posta, Facebook, msn, vb. sosyal sohbet ortamları üzerinden veya doğrudan cep telefonlarına gelen sözlü veya yazılı mesajlarla rahatsız edilmesi, küçük düşürülmesi veya aşağılanması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Son yıllarda, bilişim suçlarının oranında büyük bir artış gözlenmektedir. 2007 tarihinden itibaren, bilişim sistemlerine karşı işlenen suçlar bilişim suçu olarak kabul edilmektedir. Bilişim Suçları Şube Müdürlüğü, başka birine ait bir bilişim sisteminden izinsiz veri çalınması, veri kopyalanması, sistemin geçersiz kılınması gibi suçlara bakmaktadır. Sahte profil, internet yollu taciz, rahatsızlık, dolandırıcılık gibi suçlarda da Asayiş ve Bilişim Suçları Müdürlüğü'nün çalışma alanında yer almaktadır.

Sanal Zorbalık/Mağduriyetin Görülme Biçimleri Bazı araştırmacılar sanal zorbalığın birkaç çeşidi olduğunu tespit etmişlerdir. Örneğin, Beale ve Hall (2007) ile Mason (2008), siber zorbalığın en az yedi farklı şekli olduğunu ortaya koymuşlardır. Bunlar: (1) Hakaret etmek: Bir şahsa/shahıslara veya özel olarak çevrimiçi bir gruba yönelik öfkeli, kaba, terbiyesizce mesaj göndermek, (2) Taciz: Bir şahsa sürekli hakaret edici mesajlar yollamak, (3) Karalama: Diğer kişilere bir başka kişi hakkında dedikodular, zarar verici ve doğru olmayan bilgi göndermek/postalamak, (4) Siber Taciz: Zarar amaçlı tehdit veya aşırı korkutucu öğeleri

FİZİKSEL	DUYGUSAL	ZİHİNSEL	DAVRANIŞSAL	SOSYAL
• Mide bulantısı	• Kaygılı olma	• Uyku bozukluğu	• Kendini geri çekme	• İş – okul- ark – evlilik ilişkilerinde
• Kusma	• Üzüntü	• Kafa karışıklığı	• Kıpır kıpır olma	• İnsanlardan uzaklaşma
• Yorgunluk	• Depresif duygu durumu	• Dikkatsizlik	• Ani davranışlar	• Aşırı yargılayıcı ve suçlayıcı olma
• Kalp çarpıntıları	• İnkâr	• Kabuslar	• Madde alımı	• Herşeyi kontrol altında tutma
• Göğüs ağrısı	• Korku	• Araya giren düşünceler	• Çabuk tepki verme	
• Titreme	• Suçluluk	• Yönünü bulamama	• Başkalarını suçlama	
• Bayılma hissi	• Panik	• Eskileri hatırlavamama	• Yeme sorunları	
• Başdönmesi	• Hayal kırıklığı	• Sorun çözememe	• Kolayca korkma	
• Başağrısı	• kızgınlık	• Yanlış kararlar		

FARKINDALIK

Farkındalık: “Şu anda ne yaşıyorum” sorusunu yanıtlamak için, kendi düşüncelerini, duygularını ve bedenini gözlemlenmesi yoluyla elde edilen zihinsel bir durum olarak tarif edilebilir. Farkındalık bize içinde bulunduğumuz durumdan çıkarak onları olduğu gibi görmemize yardımcı olabilir.

Ergenleri sanal zorbalığa iten temel sebepler:

- Yakalanma riskinin sanal ortamda daha az olması.
- Mağdurla yüz yüze iletişim kurmanın ortadan kalkmış olması.
- Daha önceden sanal şiddete maruz kalma.
- “Kimliği bilinmeyen daha güçlü olur” psikolojisiyle hareket etme.
- Özgüvensizlik.

Korkutmaya dayalı bir saygınlık kazanma eğilimi.

- Gerçek hayatta davranışa dökemediği saldırgan davranışları sanal ortamda gerçekleştirebilme.



Okul, bireylere eğitim ve öğretimin yanı sıra akranlarıyla sosyal ilişkiler kurma olanağı da sunmaktadır ve bu yaş grupları içindeki bir ergen için, arkadaşlarının onun hakkında ne düşündüğü büyük önem arz etmektedir.

Arkadaşları tarafından onaylanma ya da popüler olma arzusu, kurbanları sanal zorbalık karşısında daha hassas ve dezavantajlı duruma getirebilmektedir.

Sanal Zorbalığın Mağdur Kişiler Üzerindeki Etkileri:

Araştırmalar, internet ortamında taciz ve istismara uğrayan öğrencilerin okul devamsızlığı yaptıklarını, okul başarılarının ve okula bağlılıklarının ise azaldığını ortaya koymaktadır.

Sanal Zorbalığa Maruz Kalındığında Yaşananlar:

Kişilik değişimi (içe kapanma, korku, utanma, kızgınlık, gerginlik, özgüvende düşme),

İnternet kullanımı sonrası hüznün veya öfke duygusu,

Sık hastalanma ve aşırı uyku gibi fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklar,

Kendine fiziksel zarar verme davranışı,

Akademik başarıda dalgalanma,

Okula gitmeme eğilimi,

Aile ile ilişkilerin bozulması,

Aniden çok sevdiği bilgisayar kullanımından vazgeçmesi

Başkalarıyla internette yaptıklarıyla ilgili konuşmaktan kaçınması

Gelen cep mesajından sonra üzgün görünmesi,

Sanal Zorbalığın 'Zorba' Kişiler Üzerindeki Etkisi:

Mağdurlar sosyal ilişkilerden izole olup yalnızlaşırken, Zorbalar kendileri gibi şiddete yönelimli akranlarıyla geniş bir arkadaşlık ağı kurma yönelimi gösterebilmektedir.

Sahip oldukları bu ilişki ağı zorbalık yapan öğrencilerin suça karışma ve akademik problemler yaşama riskini arttırabilmektedir



Zorbalar kurbanlarını internet aracılığı ile istismar ederken, diğer öğrenciler de gerek izleyerek gerekse kurbanla alay ederek siber zorbalığın bir parçası haline gelebilmektedir.

Siber tehdide maruz kalma korkusu nedeniyle insanlar İnternet kullanamaz hale gelebiliyor,

Bir kez tehditle karşılaşan kişi, tekrar karşılaşmaktan korktuğu için siber zorbanın her dediğini yapabiliyor.

Bu sanal tehdit karşısında, birey-aile-hukukçu-eğitimci konu uzmanlarının işbirliği yapması gerekmektedir

Kişilerin Sanal Zorba Olduğunu Anlamaya Yarayan İşaretler:

Yanına gidildiğinde aniden bilgisayar, programını kapatması

Bilgisayarda ne yaptığıyla ilgili, konuşmaktan kaçınması

Yanına birinin geldiğini görünce ekrandaki adını değiştirmesi,

Bilişim suçunun cezası ne?

Suçlunun yakalandıktan sonra alacağı ceza ise Türk Ceza Kanunu'nun bilişim suçlarına ayrılmış 10. bölümüne göre belirleniyor. Buna göre başka birinin MSN, Facebook, Twitter veya elektronik posta hesabının şifresini çalmanın ya da gerçek kişilerin bilgilerini izinsiz kullanarak sahte profiller oluşturmanın 1 yıla kadar, internet sitesini hack'leyerek çalışmaz hale getirmenin 1 yıldan 5 yıla kadar, sahteciliğin ve bu yolla yapılan suçların ise 4 yıldan 8 yıla kadar hapis cezası var.

Bilişim suçu mağdurları nasıl bir yol izlemeli?

Mağdurun, ilk yapması gereken Cumhuriyet Savcılığı'na durumu bildirmek. Bunun yanında anında 155 Polis İmdat hattına ihbarda bulunabilirsiniz. Yine 155@iem.gov.tr_adlı e-mail adresine mesaj gönderilebilirsiniz. Her il, bölgedeki Bilişim Suçları ve Sistemleri Şube Müdürlüğü'nün telefonunu arayarak bizzat şikâyet edebilirsiniz. İnternet üzerinden karşılaşılan, internette intihara yönlendirme, çocukların cinsel istismarı, uyuşturucu madde kullanılmasını kolaylaştırma vs.

EK III

III. OTURUM

SANAL ZORBALIKLA BAŞ ETMEDE UYGULANABİLECEK BAŞ ETME STRATEJİLER

1. Bilgisayarımı kapatmak
2. Bir daha bu araçları (bilgisayar, cep telefon / akıllı telefon, tablet vb.) kullanmamak
3. Polise başvurmak
4. Gelen mesajları okumadan silmek
6. Ağlamaya başlamak
7. Yapılanları önemsemeden/ciddiye almadan hayata devam etmek
8. Aileden yardım istemek
9. Arkadaşlardan yardım istemek
10. Öğretmenlerden yardım istemek
11. Sanal zorbalık yapanları arkadaşlık listesinden çıkarmak
12. Suç içeren mesaj ve görüntüleri saklamak
13. Kişisel bilgilerin herkes tarafından görünmesini engellemek
14. yapılanların şaka ya da eğlence amacıyla yapıldığını düşünerek önemsememek



15. Başka yerde kullanılmasını önlemek için paylaşımlarıma dikkat ederim.
16. Web sitesi yöneticisine/şirketine durumu şikâyet etmek
17. Bir web sitesine üye olduğunda gerçek bilgileri yazmamak
18. Bu tür olaylarla karşı karşıya kalmamak için sık sık elektronik posta adresini, takma adı ve şifreleri değiştirmek.
19. İnternet üzerinde daha önce sanal zorbalık olaylarına maruz kalan kişilerle konuşmak
20. Sanal zorbalık ile ilgili yazılanları internet(Blog, forum, facebook vb.) üzerinden araştırmak

EK IV

SAĞLIKLI TEPKİ GELİŞTİRME

Bağımlılık: Bağımlılık kişinin kullandığı bir nesne veya yaptığı bir eylem üzerinde kontrolünü kaybetmesi ve onsuz bir yaşam sürememeye başlamasıdır. Kullanım ve davranış hayatın ciddi bir bölümünü kaplar, kişi yapmak zorunda olduğu işler ve ilişkiler dışında bütün vaktini ve fiziksel enerjisini büyük oranda bağımlı olduğu maddeye veya eyleme yatırır.

Teknoloji Bağımlılığı: Teknolojiyi kullanmada onunla ilişkide kişinin iradesini kaybetmesi, kendini denetleyememesi ve onsuz bir yaşam sürememeye başlaması halidir

Sanal Zorbalıkta Kimler Daha Çok Risk Altında:

- Spordan uzak duran ve hareketsiz yaşamı tercih edenler
- Olumsuz ve özellikle teknoloji bağımlısı arkadaş çevresi bulunanlar
- Ders başarısı sürekli düşük olan ya da okul dışı faaliyetlere karşı isteksiz olanlar
- Arkadaş edinme, iletişim kurma ve iletişimi devam ettirme becerileri az olanlar
- Aile içi çatışmalar yaşayan, sağlıklı iletişimi olmayan aile üyeleri,
- Sosyal ilişkilerinde kendini ifade etmekte güçlük yaşayanlar
- Aileleri teknolojiyi olumsuz ve bilinçsiz kullanan bireyler

Teknoloji Kullanımını Nasıl Zararlı Hale Getiriyoruz:



- Teknolojiyi denetimsiz, sınırsız ve amaçsızca kullanarak,
- Teknolojiyi, uygun olmayan içeriklerle muhatap olacak ve uzun süreli kullanmak
- Teknolojiyi, gündelik yaşamı ve sorumlulukları aksatacak şekilde kullanarak
- Teknolojiyi, fiziksel, sosyal, psikolojik ve zihinsel gelişimi olumsuz etkileyecek şekilde kullanarak teknoloji kullanımını kendimiz için zararlı hale getiririz.

Kendimi Nasıl Koruyabilirim, Neler Yapabilirim ve Nasıl Tepki Verebilirim? :

- Evde/ okulda ya da ev/okul dışında severek yapabileceğiniz alternatifler bulun. Bu bir spor ya da hobi çalışmasına katılmak da olabilir, okulda sınıfta ya da evde ailece oyunlar oynamak ya da sohbet etmek de olabilir.
- Sürekli teknolojik alet başında olmak, fiziksel aktivitemizi kısıtlayarak hareketsiz bir yaşam sürmemize sebep olur ve bu durum sağlığımızı olumsuz etkiler.
- Aile olarak geçirdiğiniz ortak vakitlerin olmasına ve bu vakitlerde herkesin birlikte olmasına özen gösterin.
- Teknoloji ile geçireceğiniz zamanı başından planlayın.
- Makul süreyle teknoloji kullanımlarınızın hemen ardına yapılması zorunlu bir iş planlayabilirsiniz.
- Sık kullandığınız teknoloji ürününün işlevinden olabildiğince uzaklaşıp alternatiflerine yönelebilirsiniz.
- Başta okul rehber öğretmeni olmak üzere ihtiyaç duyduğunuzda uzman desteği alabilirsiniz.
- Spor yapmak vücutta biriken enerjiiyi sağlıklı bir şekilde boşaltmayı sağlayacağından spor yapabilirsiniz.
- Sanal zorbalığa sebep olan ya da teknoloji bağımlılığını artıran otomatik düşüncelerinizi ve şartlanmışlıklarınızı gözden geçirebilirsiniz.
- Yeni sosyal ya da sanatsal becerilerin kazanılması sanal zorbalık konusunda oldukça faydalı olabilmektedir.

EK V

HİKÂYELER

V. OTURUM

HİKÂYE 1:

Ahmet ortaokul 6. Sınıfa gitmektedir. Ahmet derslerde gösterdiği ilgi, istek ve başarısından dolayı öğretmenleri tarafından seilmekte ve takdir edilmektedir. Ahmet bir akşam evde odasında ders çalışmaya ara verip dinlenmek istemiştir. Dinlenirken Facebook hesabına girerek sosyal medyada arkadaşlarının paylaşımlarına bakmaktadır. O sırada bir tanımadığı birinden bir mesaj gelir. Mesajı açtığıında kendisiyle “Sütünü içtin mi çalışkan inek” şeklinde dalga geçilen bir mesajla karşılaşır. O an morali bozulan Ahmet mesajı silip Facebook hesabından çıkış yapar. Ertesi gün yine Facebook’ta gezerken bu sefer farklı bir hesaptan “Bu kadar çalışma aptal. Beynin yanacak.” , “Bu kadar çalıştıktan sonra veteriner doktoru olursan acırım sana.” gibi kötü söz ve hakaretlere varan mesajlar görür. Bu durum yaklaşık bir hafta boyunca devam eder. Her geçen gün farklı mesajlar gelir. Durumdan ötürü iyice morali bozulan ve kendini iyi hissetmeyen Ahmet’in derse olan ilgisi ve başarısı azalır. Ahmet’in bu durumunu sınıftaki arkadaşları fark eder. Ahmet’in tavırlarındaki farklılığı öğrenmek isteyen ve onunla konuşmayı deneyen arkadaşları başarılı olamaz. Ahmet’in arkadaşları bu durumu sınıf öğretmenine açar. Durumu fark eden sınıf öğretmeni Ahmet’le konuşur ve olayı öğrenir. Ahmet’in ailesiyle görüşen sınıf öğretmeni bu paylaşımları yapanın sınıftaki arkadaşlarından biri olduğunu öngörür. Dolayısıyla bu durumla en iyi baş etme yönteminin ailesini sınıfa çağırıp bir hafta süresince yaşadıkları olumsuz durumları öğrencilerle paylaşmalarını ister. Ahmet’in ailesi, belirlenen bir gün okula gelip sınıfta bu

olaylar başladığından itibaren Ahmet'in bir şeyler yemek istemediğini, kilo kaybı yaşadığını, moralinin devamlı bozuk olduğunu, ruhsal sağlık sorunları yaşadıklarını dile getirir. Ahmet için doktora gittiklerini belirten ailesi, doktorların çözüm yolu olarak Ahmet'in okuldan bir müddet uzak durması gerektiğini söylediğini iletir. Aylarca huzursuz olmalarının yanında Ahmet'in okuldan da uzak olması psikolojisini ciddi bir şekilde etkiler. Yaşadıkları durumun kendilerini ve Ahmet'i ciddi derecede olumsuz etkilediğini belirten ailesi, *"İnşallah kimsenin başına böyle bir şey gelmez. Çünkü yaşadıklarımız gerçekten çok zor."* ifadeleriyle sözlerini noktalar.

HİKÂYE 2:

Seda okulda düzenlenen bir resim yarışmasında sınıf arkadaşı Betül'ü geçerek birinci olmuştur. Bu başarısından ötürü okulda öğretmenler tarafından övgüyle bahsedilmektedir. Yarışmada ikinci olan Betül ise birinciliği kendisinin hakkettiğini düşünerek birinci olmadığından mutsuz günler geçirmekte ve Seda'yı kıskanmaktadır. Aradan uzun bir zaman geçtikten sonra Seda'nın başarısını kıskanan Betül sahte bir Facebook hesabı açarak okuldaki öğrencilerin üye olduğu bir gruba katılır. Betül bu grupta Seda ve yaptığı resim ile ilgili gerçek olmayan bilgiler paylaşarak grup içinde yayılmasını sağlar. Bu paylaşımlarda *"Seda resmi başkasına yaptırmıştır."* , *"Buradan Seda'nın daha önce yaptığı resimleri paylaşıyorum. Sizce de Seda bu kadar iyi resim yapabilir mi?"* , *"Bakınız Sedanın Facebook hesabını kıran birinin ulaştığı bir mesajı gönderiyorum: Bu resim üzerinde ince geçişleri yapamadım. Bana yardımcı olur musun? Okulumuzda resim yarışması var. Kazanmak istiyorum."* Grupta paylaşımları gören öğrenciler okulda Seda'ya paylaşımları gösterir. Mesajları gören çok üzülen ve şok olan Seda okuldaki arkadaşları tarafından sahtekar, dolandırıcı bir kişi olarak anılmaya başlar. Eve ağlayarak gelen Seda'nın anlattıklarını öğrenene ailesi önce okul yönetimi ile görüşür. Bu paylaşımları yapan kişinin muhtemelen resim yarışmasına katılan biri olduğunu fakat bu kişiyi tespit etmenini zor olduğunu belirtirler. Yaşadıklarından ötürü Seda okula gitmez. Dışarda zaman zaman okuldan arkadaşlarıyla karşılaştığında arkadaşlarından kimileri yüzünü başka yöne çevirirken kimileri ise *"Hilece"*, *"Sahtekar"*, *"Düzenbaz"* vb. ifadeler kullanarak yanından geçerler. Seda bu durumdan ötürü her an bir arkadaşı ile karşılaşma ve kötü sözler duyma ihtimaline karşı artık dışarıyı da çıkmak istemez. Seda'nın ailesi ne yapacaklarını şaşırırlar. Sonunda başka bir şehre taşınmaya karar veren ailesi Seda'nın eskisi gibi okulu sevmemesine ve hobileri arasında

olan resim yapmayı bırakmasına çok üzülürler. Bununla beraber Seda'nın ailesi Seda'nın kendilerine karşı tavırlarında sert ifadeler kullandığını, evde huzursuzluk yaratmaya başladığını ve Seda'nın eski halinden uzak bir kişiliğe büründüğünü fark ederler. Seda'nın ailesi çocuklarının başına gelen durumun başkasının başına gelmemesi ve bunu yapan kişinin nasıl kötü bir durumda olduklarını görmesi açısından yaşadıklarının okulun Facebook grubun paylaşırlar. Paylaşımları gören Betül yaptıklarından ötürü vicdan azabı çeker. Bir daha böyle bir şey yapmamaya karar verir.

HİKÂYE 3:

Emre ile Kaan 6. sınıfta okuyan iki sınıf arkadaşısıdır. Kaan beden eğitimi dersinde futbol oynarken Emre'nin ayağına sert bir müdahalede bulunur. Emre ile Kaan sert müdahale sonrası kavgaya varan bir tartışma yaşarlar. Emre, Kaan'ın bu durumdan dolayı özür dilemediğini, haksız olduğunu ve hatasını kabul etmediğini görür. Aradan uzun bir süre geçtikten sonra Emre kendi kimliğini gizleyerek intikam almak ister. Kendini gizlemek ve intikam almak için Facebook'tan sahte bir hesap açar. Emre, açtığı sahte Facebook hesabı üzerinden Kaan'a "*Seni izliyorum. Kork benden.*" mesajı gönderir. Bu mesajı gören Kaan hemen siler ve mesajı unutmaya çalışır. Ertesi gün yine aynı hesaptan "*Yaptıklarının hesabını vereceksin*" mesajını görür. İyice korkan Kaan durumu ailesine bildirmemeye devam eder. Ayrıca bu hesabı araştırıp kimin olduğunu öğrenemeye çalışır. Fakat başarılı olamaz. Bir sonraki gün "*Okul çıkışı tek başına evine gitmemeni öneririm.*" mesajı gören Kaan mesajların kimden geldiğini bilemediğinden ve sürekli tekrarlanmasından korkmaya başlar ve tedirgin olur. Kaan bazı geceler kötü rüyalar görür. Evde ve okulda moralsiz, endişeli ve tedirgin olduğu görülür. Dışarda karşılaştığı ve konuştuğu kişilerin kendisine tehdit mesajları gönderen kişi olduğunu paranoyasına girer. Durumun farkına varan ailesi, Kaan'dan ne olup bittiğini öğrenir. Kaan'ın ailesi Emre'nin açtığı sahte hesaba mesaj atarak mesajları gönderen kişinin kim olduğunu öğrenmek ister. Fakat yanıt alamazlar. Ayrıca Kaan'ın ailesi farklı bir yöntem deneyerek Kaan'ın yaşadıklarını, ruh halini ve psikolojik durumunu ayrıntılarıyla anlatırlar. Ve karşıdaki kişiden bunu tekrar etmemesini rica ederler. Emre, yazılanları okuduktan ve Emre'nin sürekli tedirgin ve korkarak yaşadığını gördükten sonra Kaan'a acımaya ve yaptığının yanlış olduğunu anlamaya başlar. Kendisini Kaan'ın yerine koyan Emre bu şekilde yaşamanın çok zor olduğunu düşünerek Emre'den özür diler.



HİKÂYE 4:

Tuçe 7. sınıfta gösterdiği başarıdan dolayı takdir belgesi almıştır. Bu başarısını ödüllendirmek isteyen ailesi ona bir akıllı telefon almaya karar verir. Tuçe ailesinden karne hediyesi olarak akıllı telefon alınması çok sevinir. Tuçe aradan belli bir zaman geçtikten sonra tanımadığı bir numaradan çağrı olduğunu görür. Ertesi gün yine telefonuna bakarken aynı numaranın çağrı attığını görür. Tuçe ilk günler bu çağrıları önemsemez ve dikkate almaz. İlerleyen günlerde numaradan gelen çağrının sıklığı artarak günde 4-5 seferi bulur. Tuçe bu durum karşısında rahatsız olur ve telefonu sürekli elinde bulundurarak gelecek çağrıyı hemen açmaya odaklanır. Bir defasında aynı numaradan çağrının geldiğini fark eder ve hemen açar. *“Kimsiniz. Beni neden sürekli rahatsız ediyorsunuz”* şeklinde ifadelerle konuşmaya başlar fakat karşı taraftan hiç ses gelmez. Birkaç kere daha bu durum devam eder. Karşı taraftan cevap gelmediğinden Tuçe bu durumdan rahatsız olmaya başlar. İlerleyen günlerde gelen aramayı açtığında bu sefer karşıdaki kişi *“Seninle güzel vakit geçirmek istiyorum.”* der ve telefonu kapatır. Tuçe bu söz karşısında şok olur. Fakat telefon hemen kapandığından karşıdaki kişiye cevap veremez. Yine bir seferinde telefonu açtığında *“Her gün rüyalarda görüyorum seni. Aklımdan çıkmıyorsun.”* Başka bir seferinde *“O kadar güzelsin ki seni düşünmeden edemiyorum.”* cevabı alır. Tuçe uygunsuz sözler giderek artmasından ve karşıdaki kişinin kim olduğunu bilmediğinden endişelenmekte ve rahatsızlığı günden güne artmaktadır. Tuçe artık telefonları açmamaya karar verir. Çarşıda ve okulda göz göze geldiği kişilerin o kişi olabileceği paranoyasına giren Tuçe bu durumu ailesiyle paylaştığı durumda ise telefonunun elinden alınacağı korkusu yaşamaktadır. Durumu öğrenen ailesi telefonu Tuçe’den alarak bir daha geri vermez. Telefonuna da kaybeden Tuçe çok moralsiz ve üzgün olur. Üstelik ödevler ilgili arkadaşlarıyla iletişim kurmasında kolaylık sağlamasından mahrum kaldığı için ders öncesi ve sonrası başarısını olumsuz etkiler. Sınıf arkadaşlarına yaşadıklarını anlatan Tuçe çok sevdiği telefonuna yeni kavuşmuşken elinden alınmasına çok üzüldüğünü söyler.

EK VI

SANAL ORTAMDA UYULMASI GEREKEN KURALLAR

1. İnternette sohbet ederken, mesaj panosuna mesaj gönderirken, adınız, soyadınız, adresiniz, telefon numaranız gibi kişisel bilgilerinizi ve kredi kartı numaranızı asla vermeyin.
2. Diğer kişilere internette kullandığınız adınızı ya da ya da parolanızı söylemeyin.
3. İnternette aileniz ile birlikte gezinin. Eğer ailenizin zamanı uygun değilse, ziyaret ettiğiniz siteleri ailenize söyleyin.
4. Bazı insanların kötü niyetli olabileceklerini ve çocuk olmadıkları halde çocuk gibi davranabileceklerini unutmayın. Bu nedenle İnternette tanıştığınız kişileri ailenize söyleyin.
5. Ayrıca yeni tanıştığınız kişilerden aldığınız mesajları ailenize gösterin ve onların onayı olmadan bu mesajlara cevap vermeyin
6. Ailenize sormadan İnternet aracılığıyla hiçbir şey satın almayın ve hiçbir koşulda kredi kartı numarası vermeyin
7. İnternette hiçbir tartışmaya ya da kavgaya katılmayın. Eğer biri sizinle tartışmaya ya da kavgaya yeltenirse, ona cevap vermeyin ve ailenizi konudan haberdar edin.
8. İnternet ile ilgili konular hakkında hiçbir şeyi ailenizden saklamayın.
9. Eğer biri size fotoğraf gönderir, girmemeniz gereken bir siteyi ziyaret etmenizi önerir ya da uygun olmayan bir dille konuşmayı önerirse, ailenizi bu durumdan haberdar edin.
10. Eğer birisi yapmamanız gereken bir şeyi yapmayı isterse ailenize söyleyin.
11. Ailenizin onayı olmadan internette tanıştığınız hiç kimseyle buluşmayın.



12. İnternette tanıştığınız birisine ailenizin onayı olmadan bir şey göndermeyin.
13. Sadece şaka yapıyor olsanız bile hiç kimseyi korkutmayın ve tehdit etmeyin.
14. Arkadaşlarınızın ya da bir başkasının dalga geçme amacıyla fotoğraflarını eğlence için paylaşmayın.

TÜBİTAK
PROJE ÖZET BİLGİ FORMU

Proje Yürütücüsü:	Doç. Dr. TUNCAY AYAS
Proje No:	115K444
Proje Başlığı:	Lise Öğrencilerinde Sanal Zorbalığın Yaygınlığı ve Önleme Programının Etkililiği
Proje Türü:	1001 - Araştırma
Proje Süresi:	24
Araştırmacılar:	MUSTAFA KOÇ, MEHMET BARIŞ HORZUM
Danışmanlar:	
Projenin Yürütüldüğü Kuruluş ve Adresi:	SAKARYA Ü. EĞİTİM F. REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK B.
Projenin Başlangıç ve Bitiş Tarihleri:	15/09/2015 - 15/09/2017
Onaylanan Bütçe:	268973.0
Harcanan Bütçe:	178458.26
Öz:	<p>Günümüzde bilgi ve iletişim (internet, cep telefonu, bilgisayar vb.) teknolojileri insanlara sağladığı kolaylık nedeniyle birçok kişi tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla birlikte internete ulaşım daha kısa sürede ve istenilen her gerçekleştirilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin amaçları doğrultusunda kullanılmasıyla sağladığı kolaylıkların yanında amaçları doğrultusunda kullanılmadığında ise farklı sorunlar ortaya çıkarabilmektedir. Bilişim teknolojilerini çok iyi düzeyde kullanabilen ve meydana gelen her değişikliği yakinen takip eden gençler bu teknolojik araçları birbirlerine zarar vermek amacıyla kullanmaya başlamasıyla birlikte özellikle okullarda sanal zorbalık olarak belirtilen sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada, aşağıdaki çalışmalar gerçekleştirilmiştir:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Ölçme Araçlarının Geliştirilmesi: Liselerde yaşanan sanal zorbalık olaylarının farkındalığını ve baş etme stratejilerini belirlemek amacıyla; a) Sanal Zorbalık Farkındalık Ölçeği; b) Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği olmak üzere iki ölçme aracı geliştirilmiştir.2. Mevcut Durum Tespiti: Proje kapsamında NUTS 1 düzeyinde örneklem alınarak 12 ilde 72 okulda ve 288 sınıfta proje için belirlenen ve çoğaltılan 9000 ölçme aracını verileri elde etmek amacıyla uygulamışlardır. Uygulama sonucunda elde edilen verilerden 8591 veri değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Projede verilerin toplanmasıyla ilgili planlama yapılırken 8640 veriye ulaşılması hedeflenirken bu hedeften 49 veri eksik kalmıştır.3. Öğretmen ve öğrencilerin Sanal Zorbalığa İlişkin Görüşlerinin Saptanması: Nitel yöntemin kullanıldığı bu araştırmanın verileri İstanbul, Balıkesir, Trabzon, Gaziantep görev yapan lise öğretmenleri ve öğrencilerinden 4 ayrı odak grup çalışmasından elde edilmiştir.4. Sanal Zorbalığı Önleme Programının Geliştirilmesi: Bu program lise öğrencilerinin sanal zorbalık yapan ya da sanal zorbalığa maruz kalan ergenlerde ortaya çıkan problemlerin azaltılmasına yönelik olarak yaşadıkları durum hakkında bilgi sahibi olmaları, farkındalık ve bu durumla baş etme becerilerini geliştirmeleri amacıyla hazırlanmıştır.5. Sanal Zorbalık Psiko eğitim Programının Etkisinin Saptanması: Programın etkililiği, Sakarya ilinde yer alan bir Anadolu lisesinde öğrenim gören sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgisi düzeyi düşük olan öğrencilerle uygulanan 6 haftalık programın deney grubundaki öğrencilere uygulanması sonucunda elde edilen verilerle değerlendirilmiştir.
Anahtar Kelimeler:	Sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorbalık farkındalık, Sanal zorbalık olaylarıyla baş etme,
Fikri Ürün Bildirim Formu Sunuldu Mu?:	Hayır